

Den Haag in den hervormingstijd

<https://hdl.handle.net/1874/222603>

CI 19

DEN HAAG IN DEN HERVORMINGSTIJD

door J. SMIT.

ARCHIEVEN
DER
NED. H. PROTEST. KERK

't Was *mis*verstand
Al dat gebrand
Om trouw en waerheyt,
Die vlam gaf klaerheyt:
Van één te vier
Ontstak er vier.
HUYGENS, *Sneldichten* XI, 67.

'S-GRAVENHAGE 1919.

mm 3852

33F 34
A + S

Den Haag in den Hervormingstijd

door J. SMIT.

ARCHIEVEN
DER
NED. HERVORMDE KERK

's-GRAVENHAGE 1918.

33F34

Den Haag in den Hervormingstijd.

I.

DE OUDE KERK.

De 31e October 1517 is een datum in de wereldgeschiedenis, die een niet te overschatten invloed heeft gehad op het maatschappelijk, zedelijk en godsdienstig leven van heel het mensdom gedurende de vier eeuwen, die sedert achter ons liggen. Op dien dag toch heeft de felle strijd een aanvang genomen tegen de Roomsche kerkleer, die in haar catholiceit tot dien tijd, zij het ook niet zonder aanvechting bij tusschenpoelen, de geestelijke onafhankelijkheid tot een hersenschim maakte, die den domper had gezet op iedere uiting der vrije gedachte. Steeds nog was de toenmalige kerk meester gebleven van het terrein, wanneer de „ketterij“ hare instellingen had aangevochten, haar geestelijkheid had bestreden, haar invloed had willen terugwijzen tot het gebied, waarop zij zich behoorde te bewegen.

Van Rome's invloed was geheel de Christenheid doortrokken in al haar gedingen. Wat wetenschappelijk waar was, werd afhankelijk gesteld van de grondstellingen en de uitspraken der kerk, die zoo gaarne „catholiek“ zich noemde en in dat opzicht althans onveranderlijk bleef. Zelfs op algemeen wijsgeurig gebied had men zich onder dien geestelijken druk, die een aannemen op gezag tot een tweede natuur maakte, nimmer kunnen ontworstelen aan de boeien van de Scholastiek. „De Meester heeft het gezegd“, ziedaar het argument, dat alle redeneering bij voorbaat onvruchtbaar maakte. Wat Aristoteles drie en een halve eeuw vóór Christus' geboorte had gezegd of wat men hem toedichtte, was waarheid; wat wetenschappelijk juist was, werd door zijn uitspraken beheerscht. Hooger geestelijke vlucht werd geknot; een toestand van berusten was geboren geworden. Zóó had ten slotte de onaantastbaarheid van de gangbare waarheid het onbelemmerd denken schijnbaar voorgoed onmogelijk gemaakt.

Zeker, er waren andere tijden geweest, een tijd, toen 't zoowel stoffelijk als geestelijk onder den kromstaf goed wonen was. Doch toen het menscheijk vernuft tot rijpheid dreigde te komen, trad de kerk terug, bevreesd als ze was, dat de vloed haar boven 't hoofd zou wasen.

Maar de ontvoogding van gevoel en intellect bleef tenslotte niet uit. Ketterij kwam in steeds toenemende mate. De eeuwen door heeft Rome vóór en ná bestrijders gehad, steeds waren er onafhankelijke en strijdbare denkers, die zich niet lieten knevelen en hun mokerslagen deden neerkomen op de langzaam verzakkende bureat van conservatisme en eigengerechtigheid. Doch nimmer was het psychologisch moment daar geweest, dat het gegeven voorbeeld tot navolging trok; nog was de volheid der tijden niet gekomen.

Maar tegen het einde der Middeleeuwen was de verandering merkbaar. De Renaissance had haar intrede gedaan, de gevoelige kunstenaarsziel was de eerste, die haar klauwers, de boeien der Gothiek, afwierp, de theologie was behoedzaam bezig, haar banden te verbreken, straks zouden een Bacon en Descartes geboren kunnen worden, om geheel nieuwe wijsgeerige stelsels aan de wereld te verkondigen. Van drie zijden werden de bolwerken van Rome achtereenvolgens bestormd. De oude, geijkte kerkelijke kunst vond in den klassieken stijl haar mededinger, die het oude weldra ter zijde zou stellen, de kerkleer zelf ondervond de meest krachtige bestrijding, op het gebied der wetenschap had het Roomsche credo spoedig uitgediend.

Maar Rome heeft zich verzet met hand en tand tegen de vijanden, van wie vooral de hervormers van den godsdienst de gevaarlijkste bleken; bij duizenden heeft de kerk haar slachtoffers geteld, die vallen moesten, om ondanks alles toch nog overwinnaar te blijven — of althans het bestaan der kerk te rekken. Immers, Rome kon de kudde des Heeren niet bewa-

ren, zoolang er slechts één ketter overbleef, zoo oordeelle in de Nederlanden de inquisiteur Ruard Tapper. De zege zou niet volkomen zijn, wanneer niet ieder weer bukte voor 't alomvattend gezag der kerk. „Wat zou het lot zijn geweest der wetenschap als Tappers geestverwanten bij machte waren gebleken, „om dit molto van hun overmoed te haralhaven?“ (Fruin: Paulus Merula.)

Zoo is de 31e October 1517 niet uit het oogpunt der Hervorming alleen een groote dag, geheel de wetenschap bovendien herdenkt nu na vier eeuwen een heuglijk feit. Toen Luther op dien datum aan de slotkapel te Wittenberg zijn stellingen aansloeg, drende de echo uit de hohle gewelven door op elk terrein, waar tot heden het hoold zich gebogen had voor het apodictisch gezag.

II. DE KLOOSTERS.

Lang voor Luthers optreden evenwel had de Roomsche kerk naar leer en instellingen aangevochten gezien, doch de beweging was steeds uit gebrek aan bijval doodgelopen of in bloed gesmoord. Maar omstreeks het begin der zestiende eeuw was de actie krachtiger geworden en van meer dan één zijde werd de critiek hoorbaar.

Voor een zeer groot deel ook was de kerk zelf daarvan oorzaak. Allerlei uitwassen toch vertoonden zich in steeds ergerlijker vorm, en wat bovendien gedurende eeuwen goedmoedig was aangezien, begon in dezen tijd van ontwaaking verzet te ontmoeten. Van niet gering belang was het feit, dat de kerk op allerlei wijzen haar kudde in haar inkomsten benadeelde en de bronnen van de volkswelvaart ten eigen bate exploiteerde, niet het minst de kloosters, die door hun aantal en hun inrichting doo-dend vaak werkten op den bloei der steden.

Ook in den Haag had men in dat opzicht reden, om over de geestelijkheid en haar instellingen weinig gesticht te zijn. De kloosters waren er talrijk en ze waren een bron van ergernis voor allen, die als gehoorzame burgers hun schot en lot de drukkendste accijnsen, tolleu, maalloonen en andere belastingen aan de overheid oprachten.

Reeds in 1397 had Margaretha van Kleef, de tweede gemalin van Graaf Aernout, in het toen nog zoo kleine vlek den Haghe het St.-Vincentklooster gesticht aan de Noordzijde van het Lange Voorhout, van welk convent sedert een drietal eeuwen niets meer over is dan de inmiddels zeer vergrootte en verbouwde Kloosterkerk, waarin zeker de oude

kloosterkapel niet dan met moeite zal zijn te herkennen.

Dit convent, door de Predikheeren betrokken, schijnt lang de eenige stichting van dien aard te zijn geweest, althans eerst een zeventig jaar later wordt melding gemaakt van een St. Annaklooster in de steeg, die nog de Spuistraat met de Voldersgracht verbindt, maar welk convent een tachtig jaar later reeds weer opgeheven bleek.

Wat minder tijdelijken aard dan dit vrouwenklooster waren een viertal andere, die evenals dat van St. Vincent tot den tijd van den algemeenen volksopstand tegen Spanje aan de welvaart der Haagsche burgerij hebben geknaagd. Het oudste van deze vier is geweest het z.g.n. Agnietenklooster, dat ongeveer het terrein tusschen Torenstraat, Westeinde, Vleetstraat en Geest besloeg en dat in 1447 gesticht werd; verder het St. Elisabethsconvent (pl.m. 1452), dat gezocht moest worden, waar zich thans de Grootte Markt bevindt; het Maria-in-Galileaconvent (gesticht in 1463), dat den vierhoek tusschen Spui, Turfmarkt, Houtstraat en Poten vulde, en ten slotte het Barbaraklooster (of Bethlehemconvent), dat aan de Zuidzijde van 't Westeinde -- van de Assendelitsstraat Westwaarts -- zich uitstreckte en dat tusschen de jaren 1471 en 1487 zal verzezen zijn. 1)

We zien dus, dat den Haag toen een vijf- of zestal kloosters moet bezeten hebben, in een tijd dus, dat het vlek naar schatting 6000 inwoners telde, terwijl het naburige Delft het destijds tot 12 brengen kon en Leiden een elftal kloosters binnen zijn muren had. We dienen daarbij in het oog te houden, dat deze beide steden op 't eind der 15e eeuw ruim 3000 haardsteden teldeu, terwijl den Haag er toen nauwelijks 1300 bezat.

Het vlek was in dezen dus niet misdeeld, maar een bron van verheugenis zal dit voor de „buerlieden van den Haghe" zeker niet geweest zijn. Willen we al aannemen, zoolang het tegendeel ons niet bleek, dat het zedelijk leven der conventalen aan de gôe-gemeente hier geen ergernis heeft behoeven te geven, zooals dat elders vaak in zoolopgemate het geval was en waartegen de hogere kerkelijke autoriteiten, die meestal weinig beter waren, machteloos schenen te staan, toch slonk de vroeger mischien bestaande sympathie voor de conventen meer en meer, naarmate het inzicht wies, dat ze een gevaar waren voor de welvaart der burgerij.

1) Med. der Vereen. tot beoef. der Gesch. van 's-Grav. II—81.

Zeker, men stelt ook iets op de creditzijde. De kloosters waren vaak de plaatsen, waar de reiziger in een minder herbergzaam oord een verblijf voor den komenden nacht werd verstrekt, en de Haagsche maakten blijkbaar op dien regel geen uitzondering. Maar... Den Haag had in de vroegste tijden, toen er van eenig verkeer sprake kon zijn, reeds verschillende „herbergen“ (= logementen) en de kloosterlijke welwillendheid gold hier bij voorkeur — wellicht bij uitsluiting — den geestelijken, die van stad tot stad trokken en 't den zusters van 't St. Elisabethsconvent bijv. zóó lastig maakten, dat ze zich in 1521 ernstig beklaagden over het feit, van „dagelijc groot aanvalte van allen religieusen ende andere geestelijke personen“ te hebben, wat haar op aanzienlijke offers te staan kwam. 1)

Verder belasten de conventualen zich — tegen betaling, naar ons bleek — met de opvoeding van ouderlooze kinderen; die van St. Elisabeth hadden zelfs aan de Zuidzijde van de tegenwoordige Laan voor dat doel een weeshuis. Neemt men dan verder in aanmerking, dat in vele kloosters het kunsthandwerk — in vrouwenkloosters het naaldwerk — op een hoogen trap van ontwikkeling stond en dit natuurlijk ook naar buiten zijn invloed deed gelden, dan heeft men de voordeelen van de kloosters — van de Haagsche althans — vrijwel opgesomd.

Maar daar tegenover stonden de enorme nadeelen. De beden — directe belastingen — waardoor de Graven van Holland voor een groot deel in hun uitgaven voorzagen, drukten slechts op poorters en landvolk en de eerste graven hadden er zelfs niet aan gedacht, daarin ook de kloosters te doen bijdragen.

Die vrijdom van „schot en lot“ was ook meermalen een ergernis voor de Haagsche magistraat. In 1471 bijv. bedroeg het aandeel, dat ons vlek in de jaarlijksche beden had op te brengen, 600 ponden, een som, die de helft grooter was, dan wat vroeger werd bijgedragen. Bovendien hadden de inwoners nog 650 pond 2) als „Blijle inkomste“ voor den Graaf bijeen te brengen. Schout en schepenen vonden het daarom billijk, voor deze ongehoord hooge bijdrage ook van de kloosters het hunne te vragen. Het St. Agnietenklooster en dat van St. Maria-in-Galilea zouden daartoe ieder 6 pond, het Elisabethsconvent 12 pond hebben op te brengen, waarlijk geen over-

dreven eisch, waar het overige over groote deel moest worden voldaan door „de ingesetenen van den Hago geset „ende getaxeert in die bede, elcx naar „syn rykdom, uytgesondert de Ridder- „schap, die Heeren van den Rade ende „officieren (-officianten), die onthouden „syn te wedden (belasting opbrengen) „van mijn genadigen Heere“.

Maar de kloosters waren geenszins voornemens, dit inderdaad bescheiden aandeel in de bede te voldoen en om nu de weigerachtigen tot betaling te dwingen, liet de Magistraat het vee uit de kloosterweiden halen. 1) Doch de conventen gingen in appel bij 't Hof van Holland, dat bij besluit van den 24en Maart 1477 den Schout en zijn trawanten in het ongelijk stelde, hoewel, zoo merkte de Magistraat spijtig op „die Susterhuysen wyten gemeente dagelyc rijken en meerren“.

Behalve de vrijstelling in de beden genoten de kloosterlingen nog langen tijd geheel of gedeeltelijken vrijdom van tollen en zelfs van de gehate accijnsen. Dezo toch vormden niet zelden het grootste deel van 's Graven inkomsten, dat hem in den vorm van belasting op turf, hiet, gemaal en geslacht toevloede. De verbruikers waren genoodzaakt, hun koren op den molen van den Graaf te doen malen, maar al weer de Haagsche kloosters waren zoo goed als geheel van die verplichting ontheven. Zoo had in 1477 het Agnietenklooster het recht verworven, tegen een tegemoetkoming van 20 mieten per jaar en per hoofd (een pond — gulden — van 40 grooter is 960 mieten) zijn eigen koren te mogen malen, het Maria-convent genoot in 1480 die onderscheiding op gelijke voorwaarde, terwijl het Elisabethsconvent zich dat recht in 1486 geheel om niet zag toegekend. Maar toen het Mariaklooster den rosmolens van den Graaf op 't Spui gepacht had (overigens had de Graaf nog drie molens in den Haag), weigerde het, de verschuldigde afkoopsom te betalen, bewerende, dat het daarvan door 't pachten van den molen ontslagen was. Spoedig evenwel had 't klooster zelf een molen in eigendom en had 't toen oorbaar gemaakt, zich tegelijk van 't opbrengen van pacht te onthouden. Dus had ten slotte de nijvere burgerij, de handwerksman, de handelaar en de boer, het volle pak te dragen, ook het aandeel, dat billijkheids halve anderen competeerde.

Zoo trokken de kloosters zich zoo mogelijk steeds onwillig terug, waar 't betrof mede bij te dragen in de publieke

1) Med. II—83.

2) Men houde hierbij in het oog, dat de waarde van het geld toen 20 à 25 maal zoo groot was als nu.

1) Med. II—84.

lasten. Maar bovendien waren zij een voortdurende krachtige belemmering voor de ontwikkeling van de plaatselijke welvaart, en wel voornamelijk door het tot zich trekken van steeds meer vaste goederen. Van jaar tot jaar werden de bezittingen der kloosters grooter steeds kleiner de terreinen, waaraan de burgerij, die toch in waarheid alle lasten droeg, zijn welvaart moest ontleenen. En naarmate men deze met steeds grooter snelheid voortdurend zag slinken, werd de strijd om 't bestaan met immer toenemende hevigheid gevoerd. Reeds Graaf Willem III had in 1328 besloten, het zich steeds uitbreidend grondgebied der geestelijkheid tegen te gaan en een herhaling daarvan leveren de besluiten van Willem VI in 1411, van Filips van Bourgondië, Karel den Stouten en Maximiliaan, ja zelfs Karel V had nog na Luthers optreden een besluit in dien geest genomen. 1)

De herbaalde afkondiging van deze besluiten bewijst echter uit zich zelf reeds, hoe weinig doeltreffend de voorafgaande gebieden waren en hoe slecht daaraan de hand werd gehouden, al waren de gevolgen ook nog zoo doodend voor het welzijn der burgerij. Wanneer de kloosters weer eenige huizen in bezit hadden gekregen, lieten ze vaak deze afbreken, om de vrijkomende terreinen bij den kloostertuin te trekken, waardoor steeds minder woningen binnen de stad werden aangetroffen. Zoo was te Leiden daardoor het aantal belastbare haardsteden in de jaren 1497—1502 van 1114 tot 976 gedaald 2) en waarschijnlijk is ook de belangrijke teruggang daarvan in den Haag, die in denzelfden tijd viel waar te nemen, behalve aan de verslappende lakenering, aan den invloed der kloosters te wijten.

Wij noemden reeds Filips van Bourgondië, die het toenemen van goederen in de doode hand met kracht trachtte te bestrijden, doch hij stuitte daarbij op den verklaarden onwil der kloosterlingen, om zich overeenkomstig de bepalingen te gedragen. Alleen het Elisabethsconvent vond de getroffen maatregelen blijkbaar nogal billijk en het schikte zich in 1456 naar 't gevoelen van de overheid. Men had daar trouwens reden tot tevredenheid te over; de geheele Zusterpolder was zijn eigendom en de andere kloosters hadden evenmin te klagen. Zóó schrijnend was de verhouding, dat Philips tot de pijnlijke erkenning kwam, dat de kloosters beschikten over „die

meeste deel van den erven, landen, renten ende goeden van onsen voirsz. landen.”

Maar bovendien belemmerden de kloosters den nijveren burger door zware concurrentie in zijn handwerk en ook dit kwaad had in den Haag bedenkelijke afmixingen aangenomen. Zóo werd in de Haagsche conventen ijverig gesponnen en geweven en de vervaardigde artikelen werden door reizende kloosterbroeders aan den man gebracht, wat ze door de algeheele tolvrijheid al weer met goed succes konden doen. Men neme daarbij in aanmerking, dat de Haagsche lakenweverij, sedert den tijd, dat de grafelijke familie zich niet meer in den Haag ophield en vooral door de mededinging van Engeland, een zwaren strijd te voeren had. De ramen (aan de tegenwoordige Raamstraat), waarop eertijds het produkt der weverijen bij massa's was uitgespannen, stonden reeds voor een deel ongebruikt, de mededinging der kloosters dreigde weldra het laatste overschot van dezen tak van plaatselijke welvaart geheel te vernietigen.

Ook daartegen moest Filips van Bourgondië zijn maatregelen treffen. Hij overwoog, dat tal van geestelijke personen zich bezighielden met „wairlicke ambochten en neeryngen, als wol weven, draperye, linwaet maecken en andere ambochten; en te nemen hemwairts winninghe, die sculdich waeren te hebben „seculieren personen, dair sy onse arme gemeente en ondersaeten, die ons „dagelick d'enen in onse boeden, assysgelt, waecken en andere saecken, mede „vercorten in hoeren neeringe en ambochte te doen, die welke onse ondersaeten, die te onderhouden hebben huere wijven, kinderen en huysgezinne „etc. dair mede verachtert syn in huere „winninghe”.

Maar op zijn aan duidelijkheid niets te wenschen overlatende vermaning kreeg hij van de Haagsche conventen geen wilig bescheid: van maatregelen daartegen wilden ze in geen geval hooren, met uitzondering al weer van het St. Elisabethsklooster, dat zich vrijwillig onderwierp aan het voorschrift, dat de zusteren „geen neeringhe van der draperie „voirt an sullen doen; alsoe lakenen „maecken noch vercoepen, noch en sullen voirtan geen laken weven anders „dan voirt hen selven en die van hoeren „Cloester zyn.” Maar onmiddellijk volgde daarop een vrijgevigheid, waartegen de Haagsche drapeniers geen bezwaar zullen gehad hebben, maar die op haar beurt een anderen kring van nijveren kwaad berokkende: „haere linnenwaet, dat sy binnen huere Cloester weven en reeden „sullen, dat sullen sy moghen vercoepen

1) Van Wijn V—67.

2) Blok, Stad Bourg. Oostenr. tijdp. bl. 9.

„en hairen willo dairmede doen en tolle-
„vrij uyfvocren” (Besluit 30 April
1456.)

Een andere bezigheid, dan spinnen en
weven, maar waarschijnlijk minder on-
schuldig werd beoefend door een pater
van 't Mar'convent, Mr. Joost Corvinek,
die het amot van openbaar notaris uit-
oefende, in 1522 en 1538 — en vrij ze-
ker ook de tusschengelegen jaren — ac-
ten passeerde, waardoor hij in staat was,
op gemakkelijke wijze niet alleen de gel-
den der burgerij naar 't klooster te lan-
ceeren, maar ook bij testamentaire be-
schikkingen zijn invloed ten gunste van
't convent kon aanwenden.

III. ZEDELIIK LEVEN DER GEESTELIJKHEID.

Was het wonder, dat de kerk door
haar kloosters, die woekerden op de na-
tionale welvaart, zich gehaat maakte bij
velen? Maar bij dat alles werkte het
openbaar gedrag van de vertegenwoordi-
gers dier kerk, maar al te vaak die ge-
voelens in de hand. Een geestelijkheid,
die achting afdwong en verdiende, was
zeker het hechtste pantser der kerk ge-
weest tegen de slagen, die haar in deze
en de komende jaren zouden worden
toegebracht. Maar daarnaar juist zocht
men als regel tevergeefs, zoo hier als
elders. Zelfs wanneer men de lijst van
de „Stalhouders Christi” nagart, vindt
men daár nog de meest onwaardigen.
Paus Alexander VI van Borgia (1492—
1503), die de opkomst der Reformatie in
al haar duidelijkheid kon waarnemen en
deze waarschuwing als kerkvorst had
moeten ten harte nemen, was iemand,
den naam van mensch onwaardig, wien
zelfs moord en ontucht niet vreemd waren.
En hij was de eenige onder hen niet.
Kloosterlingen en wereldlijke geestelijken
wedijverden vaak in ruwheid en onwe-
tendheid, terwijl zij 't volk „scandalisee-
ren met onbehoorlijke fabulen, redenen
ende narratiën”, en daardoor oorzaak
waren van „die dwaalinge, die onder den
gemeenen volke geresen is”. Zoo drukte
landvoogdes Margaretha zich uit in een
brief, gericht aan de kloosters in Ne-
derland en „geschreven in den Hage
den sevenentwintigsten Septembris des
jaers vijftienhondert vijf en fvintig”, in
den tijd dus, toen ze haar hierna vermeld
bezoek aan den Haag bracht. (Brandt
I-97). Inderdaad was het één van de
redenen

Maar wellicht waren de leeken de kerk
langer en in grooter getal trouw gebleven,
als geen ergerlijker dingen gebeurd waren
dan een ruwe preek, die alleen de meer

beschaafden en intellectueelen onaange-
naam aandeed. Wij weten, hoe dronken-
schap en ontucht in massa voorkwamen
en openlijk concubinaat de ergstijkste
bespoting bleek van 't coelibaat, dat de ges-
telijkheid van Rome's kerk sedert ou-
wen was voorgeschreven. Tal van on-
wraakbare getuigen — vonnissen van 't
Hof van Holland, testamenten e.d. — zijn
daar, om het te bewijzen. Of spreekt het
geen boekdeelen, dat twee bekende voor-
loopers der Hervorming in Nederland,
Rudolf Agricola en Desiderius Erasmus,
zoons van geestelijken waren? Pieter
Jacobs, priester in den Briel, was een
natuurlijke zoon van den Priester Jacob
Suys, (Hof: 5 Aug. 1504); Bruin Wil-
lems, Priester te Weesp, was vader van
meerdere kinderen (Hof: 31 Juli 1560),
Mr. Frans Rutgers, Priester en Vicaris
te Utrecht, was de vader o. a. van Jan
Franse Kuiper, die in 1574 voor Haar-
lem sneuvelde (Hof: 21 Juni 1575). Een
onopzettelijk onderzoek reeds brengt der-
gelijke feiten bij massa's aan den dag.)

Dat men in den Haag evenmin steeds
voorbeeldige voorgangers had, de bewij-
zen liggen weer voor de hand. In het
voorjaar van 1457 bijv. speelde zich in
de kapel van 't Hof (de voormalige ka-
pel op 't Binnenhof) een ergerlijk toe-
neeltje af, dat den 3en Maart 1457 voor
't Hof werd berecht. „Heer Jan de Cap-
pelaan; zanger ende meester van de cor-
alen in de capelle van den Hove in den
Hage”, had n.l. Heer Direk van Cas-
sandt, Priester ende ook Cappelaan van
de capelle, in 't hoeft met een messe
geslagen ende gewont”, een bewerking,
die met zooveel succes was toegepast,
dat Heer Direk lang had gelegen „in
vreese van de quetsuer te sterven”. Het
is waar, Heer Direk kwam het gevaar
te boven, maar dat was zeker niet de
schuld van „Heer Jan de Cappelaan”,
die zich door de vlucht had weten te
redden.

Een ander fraai exemplaar, waarmee
de Hagenaars kennis maakten, was „Heer
Maturijn”, kapelaan van de beruchte
Catharina de Chasseur, die, geholpen
door een tweetal voor dat deel aan zijn
affaire verbonden jongelui, in verbinding
met zijn bemiddelijke meesteres te haren
huize in de Hooge Nieuwstraat het eer-
zaam beroep van valschen-munter uitoe-
fende. We kunnen ons de moeite spa-
ren, de zaak zelf, die bij sommigen niet
onbekend zal zijn, hier in den breedte te

1). Anske Bockes Bruijnsma in Fries-
land en Lindanus in zijn oisdom Boer-
mond vonden geen enkelen pastoor zon-
der bijzit. (De Hoop Scheffer, Gesch der
Kerkb. I—17).

verhalen en releveeren slechts, hoe zij den 9en April 1541 door 't Hof werd veroordeeld, levend verbrand te worden, welke straf nog te elfder ure tot den dood „metten watere” werd verzacht, terwijl „Heer Maturijn” den 6en April het doodvonnis tegen zich hoorde uitspreken.

Een waardig tijdgenoot van dit edele tweetal was Heer Herman Adriaansz. Haagsch pastoor en Deken van Delfland 1). Die het voor een geestelijke toch zeker wel wat eigenaardig beroep van tapper uitoefende, maar daarbij den accijnsmeester naar den stedelijken impost liet fluiten. Uit de sententie van den 26en November 1550 blijkt, hoe nu de magistraat in vereeniging met Dirck Maertensz. den „excijnsmeester”, zich genoodzaakt zag, in rechten tegen onzen sluikenden pastoor op te treden. Want vrijgesteld van de verplichting tot den opbrengst van accijns waren alleen de Graaf met de „suppoosten” van 't Hof, de Stadhouder, de Meester van de Reninghe, de Ridderschap, de Geestelijken en andere „vrije” personen — mis slechts voor eigen gebruik.

Maar onze priester had in 't verleende privilege het middel gezien, om „contrarie dan octroye, die van den Haghe eertijds bij den Graven van Holland ghesenteert, en tot achterdeel van den excijnsen” op een gemakkelijke wijze zijn inkomsten te vermeerderen, tot groote ergernis natuurlijk van zijn collega's, de minder bevoorrechte tappers, die „gelijk de overige „onvrije Buuren in den Haghe”, als brave burgers hun penningen voor den impost offerden. En toch, onze tapper-priester wist, of althans kon weten, hoe tegen practijken als de zijne met strengheid werd opgetreden. Dertig jaren te voren was op ecantante wijze een voorbeeld gesteld en de gevolgen waren van dien aard geweest, dat het feit bij het toenmalige geslacht nog in levendige herinnering was. Onze priester werd dan ook veroordeeld en kreeg de goedmoedige terechtwijzing bovendien, „dat nae rechte geen Prieser behoort „eenighe neringhe te doen, bijzonder „van taverne, cabarette ofte herberghe te „houden, wijnen te tappen ofte anderjen te „communiceren”. 2)

1) In de lijst van pastoors der St. Jacobskerk komt hij bij De Reumerd niet voor.

2) Een stelselmatig onderzoek in de Sententies van 't Hof zou waarschijnlijk meer feiten aan 't licht brengen, al spreken de aangehaalde vonnissen ten laste van de Haagsche curie reeds duideelijken weg. Wat elders zoo diep verlopen

De Haagsche Schout had dus zijn plicht gedaan. Het moest wel, want de toestand der plaatselijke kas was onttellend genoeg. De burgerij ging gebukt onder zware lasten en niettemin was er belangrijke achterstand bij den landsheer. Zoo onhoudbaar was de toestand, dat in het najaar van 1552, toen de nieuwbenoemde Schepenen door den Stadhouder waren aangewezen, deze eenparig weigerden hun ambt te aanvaarden en den eed te doen, omdat het gevaar dreigde, dat de regeerende schepenen wegens de schulden der plaats zouden worden gegijzeld. En eerst in het volgende jaar kwam daarin verandering, toen het Hof den 5en Mei 1553 den Baljuw machtigde, den verkozenen de verzekering te geven, dat ze niet „gijsselbaer ofte executabel zouden wesen voor de schulden en achterwesen van den Hage”. Zeker, hier in den Haag, met weinig stichtelijke herders, waar de armoede toenam, naarmate de industrie sneller kwijnde, waar de kloosters woerden, waar bovendien de werkzame burgerij nog als een citroen werd uitgeknepen door de overheid, moest wel ontevredenheid ontstaan en ontstemming, daar moest het oor zich wel neigen naar de stemmen, die verandering en verbetering bepleitten.

IV. DE AFLAAT.

Want hielden de kloosters een onbemmerden bloei der burgerij tegen door zware concurrentie, door zich te onttrekken aan het bijdragen in de belastingen, de geestelijkheid deed nog bovendien de ernstigste aanslagen op de beurs der parochianen, en dat wel op de meest

was, kan hier moeilijk met de aureool der deugzaamheid zijn gekroond geweest. Echter geven die processen nog altijd een zeer geflatteerd beeld. Het „privilegium fori”, opnieuw vastgesteld door Paus Pius IX in de „Constitutio Apostolicae Sedis” van den 12en Aug. 1869 en veer een zestal jaren (9 Oct. 1911) door Pius X in een „motu proprio” nog eens in herinnering gebracht, dat een trouw katholiek rechter en een dito getuige zonder hogere geestelijke machtiging verbiedt, aan de veroordeeling van een priester mede te werken, bestond in de middeleeuwen eveneens. En wel moet de nood hoog zijn gestegen geweest, dat ondanks dit voorschrift er nog reuters te vinden waren, die den zedelijken nood hadden, misdadigen onder de geestelijken op de bank der beschuldigten te brengen.

stuitende wijze door middel van den aflaat. Voor alle gepleegde zonden, voor elk vergriep zelfs, dat men eventueel zou mogen bedrijven, was de geestelijke absolutie te verkrijgen — mits men betaalde. En ondanks de oppositie daartegen gevoerd, tierde de aflaathandel immer weliger. Van Meteren vertelt ons in zijn „Nederlandsche Historiën. hoe in Antwerpen de profijten er van door de kerk² werden verpacht, meestal aan Italiaansche kooplieden, die predikers huurden, om de waar aan den man te brengen. De Hollandsche kloosters ontvingen ze bij pakken tegelijk, die ze veilden, om er schatten uit te halen.

De regeering van de stad, waar dit geschiedde, maakte 't den volke bekend en verleende zelfs vrijgeleide aan misdadige koopers. Dan werden als teeken daarvan de houten kruisen aan de ingangen van den Haag aangeslagen. Want ook hier en in den omtrek had de kwaal steeds gewoed, al zijn de uitingen, die we hier waarnemen, meer onschuldig van aard, dan Tetzels negotie in Duitschland. In 1434 bijv. gaf Bisschop Rudolf van Diepholt een aflaat voor 40 dagen aan ieder, die voor den opbouw der Buurkerk te Utrecht het zijne bijdroeg 1), in 1513 kon men zich te Leiden ontslaan van de verplichting, zich in de vasten van boter e. d. te onthouden, mits men voor den herbouw van den toren der Pieterskerk aldaar bijdroeg. 2), den 20en Mei 1516 werden ten bate van 't St. Aagtenklooster te Delft aflaten geveeld, die mede faciliteiten in de vasten toestonden. 3) Was het wonder, dat het volk smalend sprak van zijn „boterbriefje“?

Dat in den Haag hetzelfde zich afspeelde, zeiden we reeds. Den 23en Juni 1450 bijv. kwam de vicaris van Bisschop Rudolf van Diepholt in den Haag aan, om een nieuw gesticht altaar in de kapel van 't Leprooshuis 4) te wijden en bij eeze gelegenheid schonk hij aan ieder, die dit altaar zijn gaven toedeelde, daarop vicarieën vestigde, het met goud, zilver, bekers, kandelaars of versierselen goed bedacht, een aflaat voor 40 dagen, terwijl ten behoeve van dit gesticht in 1456 door den vicaris van Bisschop David van Bourgondië andermaal een aflaat van 40 dagen werd uitgereikt.

Was het niet begrijpelijk, dat het misnoegen bij de burgerij herhaaldelijk zich uitte in hoon of ergernis, dat de Ka-

mers van Rhetorica, die weleer zich zoo nauw aan de kerk hadden verwant gevoeld, in haar dikwijls grove boerden de geestelijkheid troffen met bijtenden spot? Een plakkaat als dat van 1560, gericht tegen alle vertooningen en fiedjes, „of lenderende directeliek oft indirecteliek de catholycke religie ofte geestelieke personen“ en de houding van de kerkvergadering van 1564 te Haarlem zijn uit dat oogpunt alleszins begrijpelijk. Een uitvloeisel van dit plakkaat is waarschijnlijk ook de maatregel, die Schout en Schepenen van den Haag den 4en Mei 1562 troffen, toen ze bepaalden, dat de beide Kamers „Laat vaeren droeffheid“ en „Met Geneuchten“ tot één lichaam zouden samensmelten, waaraan een der vertrekken op 't stadhuis als oefenplaats werd afgestaan, maar waarbij tevens de verplichting werd opgelegd, „gheen spelen van sinnen nochte van geneuchte in te setten, uyt te geven omme te spelen alhyer in oer Haeghe ofte Haechambacht, ofte en sullen deselve eerst ende alsvoren hebben laten visiteren den hoofofficieren van den Hage“ („Lopende Keurre“ G.A.). Zeker is het althans, dat de Haagsche rederijkers bekend stonden als niet behorende tot hen, die ondanks alles nog de geestelijkheid adbreerden. Een Sententie van 't Hof van 't jaar 1547 geeft reeds daartoe een aanwijzing.

De procureur-generaal toch had in dat jaar een aanklacht ingesteld tegen iemand, die een valsche excommunicatie tegen deken en kapittel van den Haag aan de deur der Groote Kerk had laten aanslaan. „versoekende aan de rhetorijkers, dat zij dezelve niet wilden stellen an haar stellage, daer op sij speelen soulen.“ 1) Dit verzoek op zich zelf bewijst genoeg. Hij toch, die deze daad van vijandschap tegen de geestelijkheid beging, zou zeker niet zijn verzoek tot de rederijkers hebben gericht, zoo hij geen reden had aan te nemen, dat ze inderdaad deken en kapittel minder vriendelijk gezind waren.

V. NIEUW LICHT.

Zoo had de geestelijkheid zelf dan den eerbied voor de kerk gevoelige slagen toegebracht en de brandstof opgehoopt,

1) Deze acte werd aangehaald door wijlen den Rijksarchivaris, mr. L. Ph. C. v. d. Bergh, in een art., geplaatst in het Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde VI, blz. 73 (Leiden 1886). Evenwel mocht het mij niet gelukken, op de aangegeven plaats (Civ. Sent. Hof, fol. 202) het geciteerde te ontdekken.

1). Arch. voor Kerkel. Gesch. X 308. 2). T.a.p. I-187. 3). T.a.p. II-183. 4). Een voormalig ziekenhuis, ter plaatse van de tegenwoordige „koepokinrichting“ aan het einde van het Zieken.

die 't smeulende vuur der „ketterij“ levendig hielden — ook in den Haag. Daar toeb hal men van nabij de stem van den kerkelijken criticus bij uitnemendheid kunnen hooren, de stem van Erasmus, die van Rotterdam uit met kracht ijverde tegen tal van misbruiken, die sedert eeuwen in de moederkerk waren ingeslopen. Als 18-jarig jongeling opgenomen in het klooster Sion bij Delft 1), daarna — tot zijn 24e jaar — in 't Augustijnerklooster Emaus, ook genoemd Steijn, te Gouda, was hij ruimschoots in de gelegenheid geweest, het leven der monniken van zijn tijd te leeren kennen en deze ondervinding o.a. dreef hem tot het schrijven van zijn vlijmscherpe critiek. In den Haag werden zijn geschriften trouw gelezen, evenals men er met belangstelling kennis nam van de Avondmaalsleer van Wessel Gansfort, den criticus van het Noorden. En dat de invloed van den eerste in deze streken werkelijk zeer groot moet geweest zijn, blijkt wel uit een schrijven van den pauselijken legaat Hieronymus Alexander, die het openlijk prediken van de leer van Luther in Holland aan de uitlatingen van Erasmus ~~mus~~ toeschreef (Paul Fredericq, *Corpus inquisitionis Neerlandicae* V—395).

Waarschijnlijk door dit alles tot meerdere belangstelling gebracht, had Mr. Herman van Rijswijk zich in woord en geschrift heftig tegen de kerk uitgelaten. Hij zal niet de eenige geweest zijn, die, door Erasmus wakker geschud, in zijn streven, om het bederf te bestrijden, verder ging, dan de meester zelf ooit bedoeld had. Mr. Herman toch bleek spoedig niet alleen een bestrijder van de misbruiken in de kerk te zijn geworden, hij plaatste zich wektra vijandig tegenover die kerk en den godsdienst in het algemeen. 2) Mag hij dus niet onder de eerste hervormers gerungschikt worden, toch gaat het bezwaarlijk, zijn actie ge-

1) Het klooster Sion lag aan den Kastanjeweg, die even aan deze zijde van de stad Delft den straatweg bereikt. In 1544 door een priester uit Schoonhoven in brand gestoken, werd het spoedig weer herbouwd, doch kort daarna op last van de Magistraat van Delft geslecht, uit vrees, dat de naderende Spanjaarden er zich zouden nestelen. Op de plek verrees in latere tijden een landhuis, dat op 't eind der 18e eeuw eigendom was van Carolina van Oranje, doch dat even later aan de Hogedorpen kwam. In de ruimoerige dagen van 1785—'87 hield Gijsbert Karel er bij zijn moeder af en toe verblijf.

2) De Hoop-Scheffer 1—57.

heel van die der anderen te scheiden, omdat die bij beide zal zijn voortgesproten uit dezelfde oorzaak: het diepgaand bederf in de heerschende kerk.

Tegen de gevaarlijke uitingen van de afgedwaalde leden der kudde wilde en moest Rome optreden. Ongeloof en bijgeloof bij de parochianen, zoolang die gepaard gingen met het uiterlijk accepteeran van de zoogenaamde katholieke leer — die evenwel in haar wezen door talloze toevoegsels niet katholiek meer was — Rome tolereerde 't blijkbaar, nam noodgedwongen genoegen met de verwildering der gemeente en de verlieerlijking bij vele van de dienaren van de kerk — zoolang maar geen openlijk protest gehoord werd, dat de zwakteit van 't inwendig vermolmd gebouw aan den dag zou brengen.

Voor hen, die openlijk protesteerden, was de inquisitie, het geloofsonderzoek, dat op last van de kerk handelde en den delinquent, zoo hij in zijn verzet volhardde, aan den wereldlijken rechter ter executie overleverde. De bisschoppelijke kettermeester Jacob van Hoogstraten had Mr. Herman dan ook spoedig als „heretiek“ aangeklaagd en dus werd deze den 18en Nov. 1512 ingekerkerd op den hoofdingang van 't grafelijk verblijf in den Haag, op de tegenwoordige „Gevangenpoort“, de gewone verblijfplaats voor hen, die voor het Hof van Holland, het hoogste provinciale rechtscollege, moesten terechtstaan.

Uit de sententie, reeds den 14en Dec. over hem uitgesproken, blijkt, dat hij, die reeds vroeger wegens een soortgelijk vergrijp was veroordeeld, doch aan de handen der justitie had weten te ontkomen, wederom „vervallen es in ketterie ende ongelovicheyt in veele ende „diverse articulen ende punten tegen „'t heylige kersten gelove ende eenich „smakende blasphemie tegens Godt al- „machtigh zoo wel bij gescrifte in di- „verschen boecken... als bij confessie.“

In denzelfden tijd ongeveer had de Utrechtsche predikheer Wouter zijn afwijkende meeningen verkondigd en een ketterische houding aangenomen. Maar de kerkelijke tucht had hem tot zwijgen gebracht, hij herriep, tot hij, andermaal afvaltig, opnieuw Rome's kerk te lijf ging en in 1520 naar Delft vluchtte. In wereldlijk gewaad predikte hij daar, ijverde er tegen den gehaten afaathandel, waarbij hij den Amsterdamschen rector Johannes Sartorius, diens Delftschen ambtgenoot Frederik Hondebeke (Canrivus), Mr. Cornelis Hendriexs Hoen (Honus), Raadsheer van 't Hof in den Haag, Willem Claesz van de Voldersgraft, (Gnapheus of Fullonius) Rector van de Latijnsche

school in den Haag, den Woerdenſchen geestelijke Jan de Bakker (Pistorius) en meerdere onder zijn aanhangers telde, personen van invloed en ontwikkeling en die we later allen als slachtoffers van de inquisitie in dit opstel zullen ontmoeten.

Voor al Hoen was door zijn positie en uitnemende geleerdheid een man van betekenis in de jonge beweging, die vooral ook door hem de aanraking onderhield met de Hervorming in Duitschland en Zwitserland en daaraan op haar beurt weer stuwkracht meedeelde en ontleende.

Zeer bij toeval toch had Hoen kennis gemaakt met een toen nog onbekend gedeelte der geestelijke nalatenschap van Wessel Gansfort, den Groninger theoloog en voorlooper der Hervormingsbeweging. Te Wassenaar n.l. was overleden pastoor Jacob Hoek (Jacobus Angularius) en onder diens papieren vond onze Raadsheer eenige brieven, waarin Wessel Gansfort zijn geheel afwijkende meeningen aangaande transsubstantiatieleer en avondmaal had neergelegd. Deze ontdekking was voor Hoen, den vereerder van Gansfort, ten hoogste belangrijk, vooral daar deze briefwisseling door zijn tusschenkomst ontsnapte aan de waakzaamheid van de ijveraars voor 't onbeperkt gezag der kerk, waartoe ook Hoek behoord had. Hoen was dan ook dermate met zijn ontdekking ingenomen, dat hij daaromtrent direct met Luther in briefwisseling trad. 1)

Zagen we reeds, dat in Rijswijk een anti-kerkelijk streven viel op te merken, ook in Voorburg schijnt de toestand niet geheel van dien aard geweest te zijn, zooals de kerkelijke autoriteiten die gaarne verlangden. Of de toenmalige pastoor Lambert Ottaas misschien in zijn ijver was tekort geschoten, of wel, dat ondanks zijn zorgen de kudde toch was afgedwaald? We weten het niet, doch noodig bleek het, zijn opvolger met meer dan gewone zorg te kiezen en eigenaardig is zeker de notariele verklaring, die in Dec. 1524 van dezen, Heer Jan van Polanen, geëischt werd bij de aanvaarding van het predikambt, dat hij n.l. nooit kettersche boeken zou lezen of bezitten en zelfs den omgang vermijden met hen, die vermoed werden tot de nieuwe secte der scheurmakers te behooren. 2) Nog eens, spreekt hieruit niet eenige ongerustheid, dat de gedragslijn van den vorigen pastoor zou worden

gevolgd, of... werd de nieuwaangestelde zielenherder slechts ten halve vertrouwd?

Hoe het zij, zeker is het, dat de Nieuwe leer hier en in den omtrek snelle vorderingen maakte. In dat opzicht stond Delft niet alleen, vanwaar de rector Hondedeke in het begin van 1522 aan zijn vriend Caspar Hedio te Mainz schreef, dat de denkbeelden der Hervormers er zich ondanks de feile vervolging sterk verbreidden 1).

Evenals elders de kloosters de kweekplaatsen waren, waar de nieuwe ideeën veelal met voorliefde werden ontvangen, zoo is misschien ook de kloeke taal der eerste hervormers binnen de muren der Haagsche conventen doorgedrongen. In 1521 toch voelde de toenmalige Bisschop van Utrecht, Filips van Bourgondië, zich genoopt tot het zenden van een commissie, om naar den toestand in de Haagsche kloosters te vernemen, een maatregel, waartegen de conventualen met heftigheid protesteerden. Indien 't er niet zuiver meer was, 2) wie zou 't wraken; waar de Bisschop zelf niet vrij werd geacht van kettersche gevoelens aan te kleven, kon daar de kudde zuiver uitgaan? 3).

VI. INQUISITIE.

In het besef van zijn jonge kracht meende Karel V tegen een dergelijk ondermijnen der heerschende kerk met geweld te moeten optreden.

De kerkelijke rechtspraak werd door den keizer voorloopig als onvoldoende opzij gezet en den 8en Mei 1521 werd, geheel zonder overleg met de Staten des lands, in de Zuidelijke Nederlanden — het tegenwoordige België — het eerste plakkaat tegen de ketterij afgelezen (in onze gewesten later). Reeds het volgend jaar werden de bekende keizerlijke inquisiteurs, mr. Frans van der Hulst, en Nicolaas van Egmond, aangesteld, om op de zuiverheid van de leer, bij de leden der kerk toe te zien. Ze zouden daarbij het recht hebben, zich door anderen te doen bijstaan, waartoe in Holland reeds spoedig de beide Raden van 't Hof, Jan

1). Paul Fredericq, Corpus inquisitionis IV—115.

2). Het betreft hier slechts een gissing; mogelijk ook had het onderzoek een andere strekking, bijv. de kerkelijke tucht e.d., die met de hervorming in geenerlei verband staan.

3). In romanvorm, maar daarom in hoofdzaak niet minder juist, werden de toestanden treffend geschetst door mevr. Bosboom-Toussaint in „Het Huis Lauerneſſe”.

1). De Hoop Scheffer. I-86. Het stuk in zijn geheel meegedeeld bij Gerdes: Historia Reformationis I: Monumenta — 228.

2). Kerkh. Arch. III—116.

van Duvendoorde en Lieven van Hoogelant, of Reinier Brunt, fiscaal van den Hove, dienst deden, terwijl bovendien de verhooren zoo noodig zouden worden geëcid of bijgewoond, door eenige geestelijken, die als deskundigen bij uitnemendheid op de onrechtzinnige verklaringen van de gedaagden, de aandacht konden vestigen of, zoo noodig, het theologisch duel konden beginnen.

Maar de Paus, hoewel machteloos tegenover den getroffen maatregel, wenschte zich toch niet geheel het gezag te doen ontnemen en — hij sanctioneerde het genomen besluit door den inquisiteurs den kerkelijken zegen te verleen en 's Keizers opdracht te bevestigen.

Het eerste slachtoffer van dit verscherpt toezicht dreigde te worden Cornelis Grapheus van Aalst, secretaris van Antwerpen, die uit hoofde van een jaren geleden door hem geschreven voorbericht, de aansicht op zich gevestigd had, doch gelukkig aan het gevaar ontkwam. Minder naar wensch ging het Henrik Voes en Johannes van Essen (Johannes Esch), een tweetal Augustijner monniken te Antwerpen. De geschriften van Luther, zelf Augustijner, hadden hun ideeën in geloofszaken geheel doen kenteren en den 1en Juli eindigden zij te Brussel hun leven op den brandstapel, met een „Te Deum laudamus” op de lippen.

Spoelig klonk de mare van hun dood ook door onze gewesten en tot Duitschland doorgedrongen, wijdde Luther aan hun nagedachtenis een lied, waarvan wij hier een paar strophen laten volgen :

Ein neues Lied wir heben an,
Das walt Gott, unser Herre!
Zu singen, was Gott had gethan,
Zu seinen Lob und Ehre.
Zu Brussel in dem Nederland,
Wol durch zween jungen Knaben,
Hat er sein Wunder-Macht bekannt,
Die er mit seinen Gaben
So reichlich hat gezieret.

Zwei grosse Feur sie zündeten an,
Die Knaben sie herbrachten,
Es nam gross Wunder jegermann
Das sie solch Pein verachten;
Mit Freuden sie sich gaben drein
Mit Gottes Lob und Singen.
Der Muth ward den Sophisten klein
Vor diesen neuen Dingen.
Dass sich Gott liess so merken.

Die Aschen will nicht lassen ab,
Sie stübt in allen Landen

Hier hilft kein Bach, Loch, Grab noch Grab,
Sie macht den Feind zu Schanden.
Die er im Leben durch den Mord
Zu schweigen hat gedrunge,
Die muss er todt an allem Ort,
Mit aller Stimm' und Zungen
Gar fröhlich lassen singen.” 1)

Toch waren de Nederlandsche hervormden door het gebeurde niet ontmoedigd. Luthers lied klonk als een krijgsvang door de nog steeds zwakke geleerden en zeker zal men zich in Den Haag, evenals elders verkwikt hebben gevoeld, toen Luther in Augustus 1523 een open brief zond aan „allen lieben Brudern ynn Christo, zo ynn Holland, Brabant und Flandern”, en wel naar aanleiding van den dood van „die zwei edle Kleynod Christi, Hinricus und Johannes”. „Was ist die Welt gegen Gott? Welche eyne „Lust und Freud haben alle Engel „geschen an diesen zwo Seelen!” roept hij in vervoering uit. 2)

Maar zwaar zou de beproeving worden voor hen, die getuigen wilden, verpletterd zou op de kleine, maar geestdrift volle schaar de hand drukken van de inquisiteurs, die overal het bloed der martelaars zonder doen vloeien. Want de meest meedogenlooze karakters moesten als werktuigen gekozen worden. Hardvochtigheid was een hoofdvereishte voor hen, die tegen afdwalingen waken moesten, die de kudde moesten dwingen voort te gaan in het spoor, dat de kerk aanwees. Of de gehate Van der Hulst een echtbreker was, die zich aan bigamie schuldig maakte, of hij zijn geweten met een moord bezwaard had, zooals de Delftsche pensionaris van hem getuigde 3), iemand, dien de landvoogdes uiterst gaarne zag vertrekken, omdat ze hem wegens zijn aanmatiging niet dulden kon en zijn optreden een ramp voor 't land was, dat alles kwam aanvankelijk niet in aanmerking.

Weltra zag ook den Haag de keizerlijke inquisitie op zijn grondgebied. Het was te verwachten, want de laatste jaren hadden de geschriften van Erasmus, die zich niet had oortzien de ketterjagerij streng te veroordeelen en de inquisiteurs Frans van der Hulst en Nic. van Egmond over hun optreden niet weinig hard viel, er hun uitwerking gedaan en was er een sroom Luthersche lectuur over der Haag verspreid.

Dat ook Haagsche drukkers daaraan schuldig stonden, bleek mij niet, en op zich zelf is dit ook minder waarschijnlijk.

1) Van Vloten. Nederl. Geschiedzangen I. — 177.

2) Corpus IV. — 223.

3) Corpus IV. — 222.

lijk, omdat de nabijheid van 't Hof zeker eenszins afschrikwekkend zal hebben gewerkt voor hen, die, zonder door overtuiging gedreven te zijn, het uitgeverij geschriften als een bloote handelszaak beschouwden. Maar van Amsterdam, waar Doen Pieters zijn pers ten guaste van de Hervorming liet werken, van Leiden en Delft gingen de kettersche boeken bij massa's het land door. In 1523 reeds hal men den drukker Jan Zeverts van Leiden voor 't Hof doen verschijnen, omdat hij als uitgever uiterst „suspect” was 1), in 't volgend jaar werd te Delft iemand gevat, die „Luyters boecken” in voorraad had. 2)

Leerzaam is in dat opzicht ook het gedeelte van het winkelfasboek van den bovengenoemden Jan Zeverts, voor een vijftiental jaren door prof. Tiele in een euden boekband aangetroffen. Ziedaar een volledig arti-Roomsch arsenaal, wat men in het bescheiden winkeltje aantrof, Nederlandsche Bijbels voor 1 gld. 2 st.; de evangeliën afzonderlijk voor 7 st. „Maar „voorts de volgende geschriften van Luther zelve. Het sterfboekken lut (eri) „voor 1 st., eene vertaling misschien van „Luther's „Sermon, von Bereitung zum „Sterben”, 1519. Hetzelfde met den titel „Bereidinge ter dood lut (eri)”, „Tractaetkens van lut (erus)”, „Pater noster „lut (eri)” enz. 3). De „Antwerpsche” Bijbels waren kort te voren, in 1522, bij Hans van Rosmundt (alleen echter het N. T.) verschenen, weldra (in 1525 en '26) door een tweeden en derden druk gevolgd, wel een bewijs, dat de vraag niet gering was, in aanmerking genomen, dat een dergelijke uitgave in 1523 bij Adriaen van Bergen, eveneens te Antwerpen, de pers verliet en weldra ook Doen Pieters „in den Engelenburgh” te Amsterdam een Nederlandsche Bijbeluitgave — vertaling van Luther — bezorgde, reeds in 1526 door een tweeden druk gevolgd, in welk jaar ook de complete „Liesveldsche” Bijbel van uit Antwerpen in de Noordel. gewesten zijn intrede deed.

Was het wonder, dat, nu de stroom van deze en dergelijke lectuur zich ook over Den Haag verspreidde, de slachtoffers der inquisiteurs ook daar te vinden zouden zijn, in de stad als in den omtrek, waar de bodem reeds zoo vroeg was toebereid, om het zaag te ontvangen?

In Mei 1523 bijv. werden Mr. Albrecht van der Loo en Mr. Jan de Jonghe, successievelijk Raad en Substituut van den Hove van Holland naar Delft gezonden,

om zich op de hoogte te stellen van de gedragingen van een var keterij verdacht schoolmeester, waarschijnlijk Hondbeke, die aldaar dingen leerde „contra 't heylige Kerstengelove”, een maand later kreeg de deurwaarder van 't Hof een dergelijke opdracht ten opzichte van den koster Dirck Willems uit Pijnakker, Gheryt Pieters alias De Licht uit Wateringen, „Doilekindt e. a.” die zich te Delft mislrazen zouden hebben...

Reeds eenige weker te voren had Van der Hulst last gegeven, den reeds vermeiden Raadsheer Cornelis Willemsz. Hoen als van keterij verdacht, aan te houden. Den 23en Februari reeds werd hij naar Geertruigenberg overgebracht, doch op dringend protest van het Hof, dat aan de Landvoogdes deze handelwijze schilderde als een ernstige schending van het privilegie „de non evocando”, volgens hetwelk geen beschuldigde aan den plaatse lijken rechter of diens rechtsgebied mocht onttrokken worden, besloot deze den 23en Maart, dat Hoen weder naar Der Haag zou worden teruggebracht, doch dat de berechting van de zaak zou plaats hebben door den inquisiteur Van der Hulst en één Raadsheer van 't Hof, bijgestaan door twee godgeleerden, waarna het vonnis zou worden gewezen door den Voorzitter van den Groeten Raad van Mechelen, een tweetal theologen, door Varrder Hulst en één Raadsheer. (Corpus IV. — 181)

Zoo had de Landvoogdes — 's Kerzers Tante — in dezen den middenweg gekozen. Zonder de steden in allen deele te bevredigen en het goed recht der privilegiën geheel te erkennen, had ze evenmin Van der Hulst, die haar steeds onsympathieker werd, in het gelijk gesteld. Dus werd Hoen den 11en Maart andermaal op de Voorpoort gekerkerd en er door Nicolaas van Egmond onophoudelijk ondervraagd, tegelijk met den Delftschen Rector Frederik Honlebeke, die er eveneens was opgesloten.

Terwijl de goederen van den verdachte inmiddels werden geïnventariseerd, teneinde na wijzing van het vonnis terstond tot inbeslagneming te kunnen overgaan, werd de zaak slepende gehouden, tot op de dagvaart van den 17en Juli 1523 door de steden Amsterdam, Haarlem, Delft en Gouda op bespoediging van het proces werd aangedrongen.

Blijkbaar begon Van der Hulst het nauwlettend toezicht der steden ten slotte minder aangenaam te vinden, waarom hij andermaal een poging waagde, de aangehouden en naar Gorinchem over te brengen. Met der Delftschen rector Hondbeke geschiedde dit in het begin van Augustus blijkbaar zonder protest, doch toen

1). Knappert, Herv. binnen Leiden. Leiden 1908. — Bl. 70 e. v.

2) Corpus IV. — 361.

3) Knappert, t.a.p.

de Pensionaris van Dordrecht, Mr. Floris Oem van Wijngaarden, zelf, evenals de vroedschap, wier vertegenwoordiger hij was, afkeerig van de handhaving der privilegiën, nu t'ketteris betref, eerpoging waagde om in den nacht van den 9en Augustus ook Hoen naar Gorinchem te ontvoeren, leed deze aanslag schipbreuk op de waakzaamheid van de tegenstanders van Van der Hulst, die — zonder nog blijkt te geven, de ketterij in bescherming te nemen — de onschendbaarheid van de oude rechten handhaafden, terwijl een hernieuwde poging in den nacht van den 14en evenmin resultaat had.

Deze gewelddaden maakende Landvoogden steeds meer afkeerig van den opgedrongen inquisitie. Zijn gezag vond bij haar, in plaats van steun, steeds meer aanvechting en den 29en October 1523 werd Hoen dan ook — na een borgstelling van 3000 ducaten door de beide Hagenaars Willem Sonderdanck, Baljuw en Schout van den Haag, en Jan Splinter, sedert eenige jaren „Fresorier“ dezer plaats — op vrije voeten gesteld.

Ook Gnapheus, — bij zijn plaatsgenooten meer bekend als Willem Claesz van de Voldersgracht, alias „die Volre“, had met Hoen zijn gevangenschap op de Poort gedeeld. Wij hebben hem reeds kennen kennen als rector van de Latijnsche School, die zich destijds in de Schoolstraat bevond en na de opheffing der kloosters naar de terreinen van het voormalige St. Agathaconvent in de tegenwoordige Zuilingstraat werd overgebracht. Zijn naam doet het vermoeden rijzen, dat hij op de Voldersgracht zal gewoond hebben en in zijn jeugd wellicht als lakenvolder werkzaam was, tenzij hij de toevoeging „die Volre“ (Fulvionius) aan het bedrijf zijns vaders mocht ontleend hebben.

Vrijwel gelijk met Hoen aangehouden, had hij met hem de vrij langdurige gevangenschap op de Voorpoort gedeeld, terwijl de pogingen tot ontvoering van Hoen naar Gorinchem, op den 9en en 14en Augustus 1523 met zoo weinig succes beproefd, ook hem golden. En op den dag, die voor Hoen de bevrijding bracht, den 29en October 1523, toen zijn borgtocht voor de cautiëstelling werd geteekend, was ook voor Gnapheus het oogenblik aangebroken, dat hij aanvankelijk zijn vrijheid zou herkrijgen. Floris Jacobsz. van Neck, exploitier van t'Hof, stelde zich borg voor den gevangen rector door de storting van een som van 500 ponden van 40 grooten Vlaamsch.

Het is ons niet gebleken, dat deze Floris Jacobsz. van Neck tot de Haagsche magistrat in eenige betrekking stond, waardoor het vermoeden zou wor-

den geweest, dat zijn daad door Burgemeesteren van den Haag werd beïnvloed en deze waarschijnlijk pogingen zullen hebben aangewend, om den rector weder op vrije voeten te krijgen. Wel behoorden de Van Necks tot de meest gezogene Haagsche ingezetenen, van wie meerderen ook met bestuursfuncties waren belast, maar de genoemde Floris Jacobsz schijnt op de lijsten van de magistratuur niet voor te komen, zooals gebleken is, het geval geweest te zijn met hen, die zich voor Hoen borg verkjaarden.

Ook Hondebeke kreeg de vrijheid terug. Het was, of een oogenblik in een nieuwen koers gestuurd zou worden. Want al deze gevallen mogen we schrijven op rekening van het feit, dat Mr. Frans van der Hulst als inquisiteur had aigedaan. Bij de landvoogdes in ongenade gevallen, door den Paus niet meer gesteund, verdween hij in 1524 van het toneel.

Was de hoop inderdaad gerechtvaardigd, dat een humaner optreden volgen zou? Dat men iets vrijer adem haalde, blijkt wel uit de uitgave van de vertaling van het Nieuwe Testament van Erasmus, door Cornelis Hendriks, lettersnijder te Delft ondernomen, een feit, op zich zelf onschuldig genoeg, maar dat toch zeker door een Van der Hulst met wantrouwen zou zijn gadeslagen.

Maar dat de hoop op verbetering ijdel was, bleek maar al te spoedig. Dezelfde gedragslijn van voorheen zou in de toekomst worden gevolgd. En daarbij kwam voor de aanhangers der Nieuwe Leer in Holland, nog een zwaar verlies: de dood van Hoen, van den man, die door zijn invloed nog een belangrijke moreele steun voor de vervolgd had kunnen zijn.

In het jaar 1525, toen de Gevangenschap wederom de slachtoffers der inquisitie bij massa's binnen haar muren had vinden we daar weer enkele bekenden terug. De schout van Delft had order gekregen, behalve mr. Pieter, een onderpastoor der St. Hippolytuskerk, die terzake van Lutherij verdacht was, opnieuw den Delftschen rector Hondebeke aan te houden en naar Den Haag over te brengen, terwijl ook Gnapheus er andermaal werd opgesloten. De beide Delvenaars vonden het t'Veiligst — waarschijnlijk onder den indruk der bloedige vertooningen, die reeds waren afgespeeld — hun verklaringen te herroepen 1) en de ketterij af te zweren. Gnapheus evenwel was daartoe voorshands nog niet gezind. Toch heeft men blijkbaar niet veel ernstigs tegen hem kunnen aanvoeren, al spaarde men geen moeite, materiaal te verzamelen. We

vinden althans, dat in Juni 1525 een tweetaal leker van 't Hof naar 't klooster te Loosduinen werden afgevaardigd, teneinde te vernemen, wat Gnapheus bij zijn bezoek aldaar wel tegen de religieuzen mocht gezegd hebben. 1) Het was noodig toch, de Westlandsche kloosters in het oog te houden, want ook daar had de ketterij wortel geschoten. Een paar jaar te voren nog had uit 's-Gravesande een monnik, die de pij had afgelegd, het klooster verlaten. Niet lang echter mocht hij van de vrijheid genieten: kort daarop werd hij in Enkhuizen gevat, tegelijk met drie nonnen, die eveneens haar convent waren ontvlucht.

Blijkbaar had Gnapheus de onvoorzichtigheid, waarop hierboven gedoeld wordt, te Loosduinen begaan na zijn tweede gevangenschap. Den 23en April 1525 toch was hij voor de tweede maal onder borgtocht vrijgelaten 2), maar bevond zich, waarschijnlijk als gevolg van de gewraakte uittalingen, reeds spoedig weer in gevangenschap. Althans van den 31en Mei tot den 15en Sept. 1525 was hij gekeerkerd op de z.g.n. „Ridderkamer” op de Poort, waar hij zijn verblijf deelde met den Woerdenschen pastoor Jan de Bakker (Pistorius), die er van 11 Mei tot 17 Juli gevangen zat, waarna de laatste tot den 15en Sept. in een der nauwe, onfrissche en duistere zotten werd opgesloten.

Het schijnt dat deze derde gevangenschap den Haagschen rector toch voorzigtiger had gemaakt. Althans hij verliet Den Haag, niet echter, zonder nog eens de aandacht op zich te vestigen. Een door hem geschreven werkje: „Tobias ende Lazarus”, bracht hem plotseling weer in gevaar. In de voorrede beschreef hij het inderdaad treurig leven der gevangenen op de Voorpoort en de onheusche bejegening, van de zijde der inquisitie daar ondervonden. Op dit laatste had trouwens ook het Hof meermalen de aandacht gevestigd, doch van de zijde van Gnapheus werd een dergelijke klacht minder lijdelijk aarvaard. Bovendien werd onze rector er van verdacht, dat hij te Geervet, waarheen hij was uitgeweken, weder school hield. Hij redde zich evenwel door de vlucht, wat niet verhinderde, dat zijn moeder en zuster in den kerker worden geworpen (1528). 3)

Wat met Gnapheus, Hondebeke, den later geëxecuteerden Amsterdamschen rector Sartorius en zoovele andere hama-

nisten voorviel, stond niet op zich zelf. Wat zich tot onderwijzen geroepen voelde, was in ons land steeds de drager der nieuwe denkbeelden en als zoodanig door zijn invloed gevreesd.

Ook nu werd daarop weder een eigenaardig licht geworpen door een schrijven van de landvoogdes Margaretha van den 22en Sept. 1525, waarbij ze den stedelijken overheden geïasate, oped toe te zien op „Predikers, Prochiepapen ende Schoolmeesters”. 1)

Waarschijnlijk in verband met de ernstige berichten, die haar aangaande het succes der nieuwe leer ter oore kwamen, had Margaretha zich voorgenomen, persoonlijk zich op de hoogte te stellen van wat er in de noordelijke gewesten omging. De vertrekken aan de oostzijde van de kapel op het Grafelijke Hof in den Haag werden voor de hooge landsvrouw inderhaast ontruimd en schitterend ingericht, terwijl ook de kapel zelf aanmerkelijk werd verfraaid. De Grootte Zaal vormde voor dit verblijf de indrukwekkende voorhal, vanwaar de toegang verder leidde over de verbindingsgang, die later als de Witte Galerij bekend was.

Maar haar aankomst was voor Den Haag niet het begin van een tijd vol zorgeloos feestgewoel. In het bezit van de Landvoogdes was een tijst van wereldlijke en geestelijke personen, die verdacht werden, het Lutheranisme te zijn toegedaan en wier aanhouding getuigtijds reeds was geschied. Want ondanks alle vervolging, die zelfs zóó ver ging, dat de inquisiteurs zich ten slotte zelf niet meer veilig waanden, breidde de Nieuwe Leer zich steeds uit.

En toch moest alleen reeds een verblijf in de Gevangendoor voldoende worden geacht, om ieder af te schrikken van 't openlijk belijden van de nieuwe godsdienstige ideeën. Een leven van kommer en ontbering wachtte er de ongelukkigen, die daar in de duffe, kelderachtige hokken waren opgesloten. Immers, waar er voor enkele centen daags aan den cipier de voeding der gevangenen was toevertrouwd, is 't duidelijk, dat deze zorg alles te wenschen overliet. Geregeld hielden daarom sommigen, die deernis hadden met de opgesloten, een rondgang langs de huizen, om bij barmhartige Hagenaaars, die gaarne 't lot der ongelukkigen verzachten, het overschot van de tafel op te halen „voor den armen gevangens”. 2) En hoewel herhaakdelijk en met aandrang door 't Hof op verbetering van den algemeenen toestand werd aangedrongen (waaruit we wel moeten be-

1). Corpus IV. — 353.

2). Corpus IV. — 337.

3). Roodhuizen. Het leven van Guilhelmus Gnapheus.

1) Brandt. Reformatie I. — 97.

2). Calcoen, Haagsch Jaarb. 1906—56.

sluiten, dat, eigenaartig genoeg, dit college daartoe zelf niet bij machte was), hoewel de Landvoogdes in eigen persoon de onmenselijke behandeling der bekraagden, van wie immers nog geenerlei schuld gebleken was, althans had kunnen zien, toch bleef de toestand bij t'oude. Van eenige zachtheid en welwillendheid tegenover de ketters; waarop men aan 't vertrek van Van der Hulst had durven hopen, was niets te bespeuren geweest. Was het wonder, dat het geergde volk hier en daar zijn opgekropte woede uiten moest en het in 1525 in Den Bosch predikheeren en minderbroeckers de stads-poort uitdreef? Wordt het, dan ten slotte niet verklaarbaar, dat het zich hier en daar vergreep aan wat anderen heilig was: dat den 10en Juni 1525 te Antwerpen de beelden en crucifixen langs straten en bruggetjes te water werden gesmeten en in navolging daarvan de Delvenaars in Juli tot zoodanige onordelikheden oversloegen, dat men in Den Haag de hoofden bijeer stak en het Hof van Holland den 19en een bode derwaarts zond, om te vernemen naar 't „smijden oft fterse aen 't heylighe kruys aldaer ghebuert“? 1) En in Leiden was 't al niet beter. Den 19en Januari 1526 werden er de volgende rijmpjes aangeplakt gevonden „an die kerckloeren van Sine Pieters en an eenighe biechtstoelen“:

I.

„Desse stoel wil men vercoepen en de nyet verhueren,
Want die biechttheynxten sellen hier nyet en dueren.
Dat waerom saldy cortelick hoeren,
God wil, men sals mye langer smoeren.“

II.

„Dese vier stoelen zijn al te coep ende nyet te huyr,
Want wat men hier coept, 't is al arch ende al te duy.“

III.

„Gij vrome mannen, hoet uwe vrouwen
Voor alle monnicken, oft sal u rouwen.“

Oppervlakkig zijn we geneigd op den auteur van deze grof-sarcasische regels laag neer te zien, zo te beschouwen als een uiting, voortgekomen uit de heffe van 't volk, vaak zonder ernstig gevormde overtuiging geneigd tot het uiten van de grievendste beschuldigingen. Maar wanneer we nagaan, hoe nog een eeuw later Neêrlands grootste dichter, hoe ook zelfs de delfige Huygens, de patrietische Hooft soms in vrij wat minder gekuisch-

ten vorm schreven, wilert we gaarne ook deze schetschriften aanvaarden als een uiting van de verontwaardiging, die zich van de intellectuele massa had meester gemaakt.

Er behoorde moed toe, dergelijke aanvallen op de geestelijkheid te wagen. Immers, wanneer betaalde verraders den dader hadden aangebracht, was de straf niet licht. Mochten de kerkers in dien tijd al weinig comfortabel zijn, de straffen waren in verlijnde wreedheid niet te overtreffen. Er ontkennen baatte al heel weinig: de pijnbank deed den delinquent alles verklaren, wat de rechter van hem vergde.

Maar toch, zij die minder moed hadden, dan een Jan de Bakker en zoo velen na hem hier tonen zouden, zij lieten zich ortmoedigen, veelal nog vóór ze de kwellingen ernstig aan den lijve hadden gevoeld en vergasten Den Haag op een schouwspel, waarbij Rome weer groot zich voelde, in 't volle bewustzijn van zijn macht, te overmoediger, naarmate de afgevallen zondaars dieper werden vernederd. Dan, als de afgedwaalde, maar berouwvolle schapen met een „barnende keerse“ in de hand voor de processie uitliepen, om in 't kleed van den misdaliger boete te doen, dan beleefde de inquisite momenten, waarbij 't hart weer zwollen kon van voldoening over de behaalde triomfen; of wel, als Joost Janszoon, de timmerman van den Hove, weer als voorheen op 't Binnenhof zijn stelling gemaakt had en men daarop, gelijk in 1525, zooveel dier vervolgden — tot deemoed gebracht door den weedom van den kerker en de folteringen van den scherprechter —, verschijnen zag, om „heurluyder opiniën ende dwalingen“ af te zweren en terug te keeren in den schoot der heilige moederkerk!

VII. HET EERSTE BRANDOFFER IN DEN HAAG.

Zoo had dan de komst van de landvoogdes in Den Haag geen verbetering gebracht, was inderdaad de ellende gestegen en verkwijden in de sombere Gevangenpoort de hellen humer overruiging, ten prooi aan de ijselijkste martelingen, met de gewonde en gestriemde en uitgerekte leden in duldeloos lijden neerliggend op het duffe stroo in de kwalijk riekende hokken, waarvan de inquisiteurs naar eigen verklaring walgden.

In Mei 1525 werd op de Poort eveneens opgesloten de reeds genoemde Jan de Bakker (Pistorius), destijds „onder-pastoor“ te Woerden. Als de eerste, die in de Noordelijke Nederlanden voor de

1). Fredericq IV. — 357, 376.

zaak der Hervorming het leven liet, 1) de eerste bovendien, wiens lijdensgeschiedenis van het begin tot 't dramatisch slot in Den Haag is afgespeeld, verdient zijn levensloop eenige bijzondere aandacht.

Geboren in 1499, genoot hij van 1511 tot 1518 zijn eerste geestelijke opleiding te Utrecht, waarna hij gedurende vier jaar aan de hoogeschool te Leuven studeerde. In 1523 reeds was hij te Woerden als onderpastoor werkzaam, waar zijn vader Jan Dirks het kostersambt uitoefende. Het schijnt, dat hij reeds toen in 't huwelijk was getreden met de veel oudere Jacoba Susters. Natuurlijk moest in een kleine plaats als Woerden al zeer spoedig de hoogere geestelijkheid vaneen derzelijke verhouding kennis dragen en weldra zag Pistorius zich dermate in de klem, dat hij naar Holland uitweek. Doch na korten tijd weder teruggekeerd, toen 't eerste onweer scheen overgedreven, nam hij zijn oud handwerk, dat hij als knaap beoefend had, het bakken, weer op en predikte in het geheim de Nieuwe Leer.

In 1524 evenwel werd hem vergund, het priesterambt te Woerden weer te hervatten. Doch toen in dat jaar de kosteloze aflat in den lande werd afgekondigd, besloot hij in den biechtstoel daartegen met alle macht te ageren.

Wij kunnen in deze daad van den toen 25-jarigen onderpastoor geen grootsche leidende gedachte bespeuren. Inzake de actie, die hij voerde, geschiedde in het geheim en een andere, ridderlijker weg ware het geweest, tegen het verderfelijke van den aflat tijdens de predikatie te veld te trekken.

Welke overwegingen hielden hem daar van terug, wat deed hem het middel van 't geheim onderhoud in den biechtstoel kiezen? We kunnen het niet beoorde-

1) In sommige werken, die deze stof behandelen, geldt als de eerste, die als slachtoffer van de Nieuwe leer in de Noordnederlandsche gewesten den dood onderging, een zekere Willem Dirks, kuiper te Utrecht. Zoo bij Blok, *Gesch. van het Ned. Volk* II, 468, als bij Hoog, *De martelaren der Hervorming*, bl. 88, die deze terechtstelling den 10en Juli 1525 doet plaats grijpen. Reeds Prof. Knappert wees er in 1908 op. De opkomst van het Protestantisme in Leiden, bl. 91), dat den 10en Juli geen martelaar te Utrecht is verbrand, terwijl uit de bijeenverzamelde stukken in 't Corpus Inquisitionis blijkt, dat Willem Dirks „de Cuper” nog den 10en Sept. van dat jaar na een sermoen in de Domkerk tot boetedoening werd gebracht.”

len, kunnen alleen gissen, dat een oogenblik van zwakheid, van min edele berekening hem daartoe bracht. Maar dat berekening en zwakheid beide geen grondtrek van zijn karakter uitmaakten, dat edeler drijfveeren hem leiden konden tot 't bitter einde, dat heeft hij bewezen, toen hij, geheel uit vrijen wil, maar gedreven door hoogere roeping, een eervolle positie opgaf, om den marteldood te kiezen.

Nauwelijks was de zaak ter kennis van 't Hof gekomen of — den 2en Mei 1525 reeds — werd een bode uit Den Haag naar Woerden gezonden, om aan den slotbewaarder aldaar machtiging te brengen tot aanhouding van den delinquent, die door zijn gezag als geestelijke en zijn intellectueele meerderheid een zoo gevaarlijken invloed kon uitoefenen op een omgeving, die toch al in zoo ruime mate door ketterij was aangeast.

Voor al in het gezin van den koster, die inmiddels van zijn bediening was ontheven, schijnt de Nieuwe Leer diepgaande sporen te hebben achtergelaten.

Uit zijn houding tijdens het bezoek, dat hij in de gevangenis zijn zoon bracht, mag men afleiden, dat hij zelf reeds overtuigd aanhanger was van de „lutherij”, terwijl zijn dochter Cornelia zóó verdacht was, dat de inquisitie zich ook met haar bemoeide.

Reeds den 9en Mei waren Jan de Bakker en zijn vrouw de gevangenen van den Woerdenschen „kastelein”, tot ze den 11en op de Voorpoort in Den Haag werden gebracht. Tot den 17en Juli zat hij daar opgesloten op de „Ridderkamer” een vertrek, waar de beter gehuisvesten dikwijls gebracht werden en waar zes grooten, (drie stuvers) per dag voor het onderhoud werden besteed, een bedrag, dat de kosten der verzorging van de andere gevangenen verre overtrof.

Waarschijnlijk wordt met de opgegeven gevangenkamer bedoeld het vertrek, gelijkvloers, westwaarts van de poort gelegen, dat op de Plaats uitzicht heeft, of wel het verblijf onmiddellijk daarboven, waar anderhalve eeuw daarna Cornelis de Witt zijn doodsuur tegemoet ging.

We merkten reeds op, hoe hier twintig dagen later werd gebracht de Haagsche rector Gnapheus, die er van Pistorius' leven, van zijn verhooren, zijn treurig lot op de Poort en van zijn dood en vrij uitgebreide beschrijving te boek zou stellen. Slechts 17 dagen heeft hun samen zijn hier geduurd: den 17en Juli werd de Woerdensche pastoor naar een der gielen overgevoerd, een duf en donker hok, waarvoor thans wordt gehouden de cel, onmiddellijk boven den pijnkelder gelegen en waar geen ander licht kan doordringen dan dat, wat door een

paar zwaar getraliede openingen over de gang nauwelijks in staat is, op een helderen dag iets meer dan een wazige schemering te brengen.

Wel slecht moet de arme gevangene t hier gehad hebben: niet meer dan drie grooten per dag, 1½ stuiver, voor water en brood, werd den cipier voor het onderhoud vergoed. En hoor slechts hoe de kettermeester Ruard Tapper tegenover Pistorius zich uitliet over diens verblijf:

Ruard: „Fy! hoe stinckt het hier!

Hoe moecht ghy dit verdragen? Is hier anders gheen licht dan dese één veynster?”

Jan: „Ja, claecht ghy aldus over den stanck, hoe soudt ghy u moghen houden oft ghy hier nacht ende dach moest l'ggen, als wi doen? Siet hier u groote onghenadicheyt ende tyrannie, die ghy ons aendoet! Hoe suldt ghy dit voor Godt verantwoorden? Maer niet te min, mi en geschiet niets nieuws: aldus zijn alle die vrienden Gods ghewandelt: daerom verbiide ick mi oock met die Apostelen, dat ic waerdich ben gheworden voor den naem Christi verdrie te lijden”.

Wat tot Pistorius' overbrängen naar dit afschuwelijk verblijf zal hebben aanleiding gegeven? Waarschijnlijk staat daarmee in verband diens standvastigheid, bij de aanhoudende verhooren op 11 Juli en vervolgens aan den dag gelegd, zooals die blijkt uit de beschrijving, die Gnapheus ons daarvan heeft nagelaten. Een voortdurend samenzijn met den rector, kan hem daarin hebben gestijfd en waarschijnlijk zullen de rechters bovendien in een verblijf in de doffe gieten een middel hebben gezien, om den hardnekkige handelbaar te maken.

Het laatste verhoor op den 7en September zal de inquisiteurs zeker hebben overtuigd van de nutteloosheid van hun poges. De samenspreking van den vader met zijn zoon had slechts het succes, dat de gevangene in zijn standvastigheid nog werd gesterkt, terwijl de patrijke gesprekken met de rechters afzonderlijk evenmin iets uitwerkten.

De 15e September 1525 zou den armen gevangene het einde van zijn lijden brengen. Des morgens te negen uur werd hij naar de zaal van 't Hof van Holland geleid, het ons bekende verrek, dat in den zomer van 1907 werd benut voor het houden van de tweede vredesconferentie.

Die zaal van den Hove vertoorde op dezen dag een bijzonder niterlijk. Vóór den ingang aan de zuidzijde (soert lang

dichtgemetsel) was een verheven planckier aangebracht, aan drie zijden door banken omringd, terwijl in het midden een prexstoel was geplaatst en geheel aan de zuidzijde een eenvoudig altaar prijkte.

In vol ornaat, statig en in t gevoel van eigen hoogheid, kwamen tal van geestelijken hier de voor hen bestemde plaatsen bezetten, de bisschop, eenige abten en dekens, schitterend door de pracht van hun „miters, staffen, ringen, overrocken ende beffen”, terwijl de Stadhouder van Holland, de President en Raden van den Hove daarna de voor hen gereserveerde zetels innamen.

Toen allen gezeten waren, werd Pistorius opgebracht, getooid met een casuifel, een door den beul geleverden miskelk in de hand, dien hij terstond op 't altaar een plaats gaf. Daarna zette hij zich tegenover den Bisschop, terwijl een der geestelijken derz kansel beklom, om Luther's dwalingen voor het volk uiteen te zetten en op t vergerfelijker van te wijzen.

Toen dit geschied was, wendde de veroordeelde, ongeacht het protest van de overheid, zich tot het volk, om eenige onjuistheden weg te nemen en zijn houding te rechtvaardigen.

Daarna door een geestelijke onwijd, werd hem de casuifel afgedaan en t kleed der schande aangetrokken, een gele toga, door ten beul geleverd, een gele bonnet op t hoofd eveneens in opdracht der rechters door den scherprechter verstrekt en voor wolken toot deze 44 schellingen in rekening bracht. 1). En terwijl nu de bisschop met de zijnen zich verwijderde, was het oogeblik gekomen, dat het wereldlijk gezag zich met den schuldige zou bezighouden.

Voor de Raadsheeren gebracht, hoorde hij staande de voorlezing aan van zijn vonnis, waarvan de conclusie luidde „dat die voirsz Jan Jansen geleyt sal worden upt schavot, staenre up die „Plaetse alhier in den Haghe ende al „daer gebrant worden te pulvere toe, „zulex dat van hem geen memorie meer „en zij.” 2).

Geen oogeblik had ontzetting of ontmoediging zich van den geloofsheld meester gemaakt. Nauw was de secretaris uitgesproken, of hij hief een „Te Deum laudamus” aan; de dood had zijn verschrikking voor hem verloren. En terwijl hij de stellage verliet, om via 't Binnen- en Buitenhof naar de strafplaats te worden geleid, riep hij, gaande door de Voorpoort, zijn medegevangenen, die

1). Fredericq IV-28.

2). Fredericq V-496.

voor de getralieerde ramen zich verdrongen, toe: „Makkers, ik ga voor!”

Daar, aan den Noordhoek van den Hofvijver, op de scheiding van Plaats en Vijverberg, stond op 's-Graven rechtsgebied, als het symbool van de rechterlijke macht van den Hove het schavot, sedert 1476 een naar gissing anderhalven meter hoog steenen voetstuk, het befaamde „Groene Zoodje”, waar de ter dood veroordeelden hun vonnis ondergingen.

Het was een droeve morgen, somber nog te meer, nu een aanhoudende regen alles grijs en nevelig tintte en het zelfs noodig was gebleken, den brandstapel met een rieten overkapping tegen al te veel vochtigheid te beschermen. Duizend elzentakken à drie stuivers per honderd, voor twee pond en twee schellingen turf had de scherprechter er doen opstapelen; de timmerman had met behulp van „vier kercke-sparren” en het door hem geleverde riet een hecht en sterk en vooral brandbaar afdak gemaakt, den „stoel” vervaardigd, waarop de veroordeelde staan zou en „den pael geboert, daer hij aen brande”. Twee knechts had de scherprechter, „de meester van den scarpen zwaerde”, meegebracht: een „koerde ende snoer, daer men hem mede worchde ende bandt”, lag gereed: het vreeselijke schouwspel kon een aanvang nemen.

Van verzet, van tegenweer, opwellingen van woede, zooals men die vaak in de laatste oogenblikken aanschouwde, was geen sprake. Eigenhandig bevestigde de martelaar het zakje met „acht pondt buscruydt” op zijn borst, dat straks het lichaam zou openrijten. Nog even, terwijl de knechts de brandbare houtmijt met „vijf pinten olye ende een halve” overgoten, wendde de beul zich tot hem met de gebruikelijke, wellicht reeds gedachteloze vraag om vergeving, waar op het slachtoffer antwoordde: „’t is u al vergeven”. En zich daarop gereedmakende, het touw om Pistorius’ hals te brengen en hem te worgen, las deze in zijn laatste oogenblikken, die hem resten, de Psalm voor naar de vertaling van Luther: „In U, Heere, heb ick ghehoept, ende in der eeuwigheyt en sal ic niet beschaemt worden!”

Evenwel, hoe kalm en vol berusting de veroordeelde het schavot bestegen had, toch kookte het reeds in sommiger gemoed, toch laaide reeds in stilte het verzet op en werd de stem der verontwaardiging hoorbaar. Het eigenlijke geuzenlied liet nog op zich wachten, doch ’t martelaarslied dook spoedig op en weldra hoorde men als variant op Luthers gedicht voor Voos en Van Esschen.

dat wij zoeeven aanhaalden, het lied ter eere van den Woerdenschen pastoor:

Nu heften wij een nieu liedt aen 3),
Heer, groot wonder hebdijs gedaen
In Hollandt in den Haeghen;
Daer heeft bekent U godlick woort
U knecht, al sonder verisaghèn.

Een christen man heeft daer gheweest,
Van Godt begaeft met den heyligen Geest.
Van Woerden was hij gheboren.
Seer heyligh van leven en wel gheleert,
Een vat Gods, uitverkoren.

Daar waren vergaert met feilen moet
De meesters van Leuven, heel verwoet,
Met monniken en met papen;
Sij sijn vervolgers des godlickèn woorts,
Sij en connen t niet missaken.

Stephanus moet heeft hij ghehadt,
Gods woort heeft hij vast aenghevadt,
Hij en wilder niet af scheidén;
De dulle papisten en vreesde hij niet,
Wat sij grinden oft wat sij seyden.

Dit saghen de papisten met eenen
nijdighen moet,
Sij wouden storten d'onnoosel bloet,
Haar schande also wreken;
Maer hij prees altijt Gods liefde soet
Met singhen ende met preken.

Hij sprack sijn broeders soo lieflick aen:
„Ick gae u voren, volght ghij mij nae”.
Sij antwoorden met ghesangen:
„Och broeder, strijdt vroom en vrees
u niet:
„Christus sal u ontfangen.”

Hij stont so blijdelick aen den staeck,
Hij gevoelde van binnen der liefden
smaeck,

Hij sprack met eenen moede:
„Heer Jesus, ontfanckt mijnen gheest
tot u
„Enno verghevet hen, die mij dooden.

De weerlicke heeren som wisten wel het,
Maer ’t werd hen van den schriben betet,
Sij ginghen Pilatus ganghen,
Sij leverden de wolven d'onnoosel bloet
Nae allen haer verlanghen.

Suyft op, ghij wolven, der martelaren
bloet,
Suyft op en vervult uwen nijdighen
moet;

Tast toe en snijt van ’t ghebraden!
Is Ca'n van Abel zijns broeders bloet,
Nemmermeer te versaden?

3). F. C. Wieder, Schriftuurlijke Liedkens. Pag. 93.

Uit het lied sprak niet de devotie alleen, het was een aanklacht tegen de overheid, het prikkelde tot verzet, het zweepte de geesten op, die lang zica hadden gebogen uit vrees, dat 't bloedig lot der geëxecuteerden ook hen zou kunnen treffen. Maar de overheid liet het niet rustig begaan; men zocht en spioneerde, om den auteur van 't gedicht in handen te krijgen. Was men op het spoor wellicht, toen Floris Jacobs, de deurwaarder van 't Hof, in Mei 1528, van den Haag naar Delft reisde, om te dagvaarden een zekeren Adriaan Jansz. „in den Witten Hondt”, omdat deze verdacht werd te hebben uitgegeven „een lydekijn, nopende d'executie, gedaan alhier in den Haige an wijlen eenen heer Jan van Woerden” 1)? En 't Hof behandelde de zaak geenszins en bagatelle. Tot viermaal toe moest Adriaan, de drukker, voor de heeren komen. Of men inderdaad overtuigd was van zijn schuld, of bij hem de verboden lectuur werd opgespoord, om op de gebruikelijke manier aan te vlammen te worden prijsgegeven? We moeten helaas op deze vragen het antwoord schuldig blijven.

Hoe was 't intusschen met de bij name genoemde medegevangenen gegaan? We zagen, dat Jacobs de gevangenschap van haar man — zij het dan ook afzonderlijk, wellicht op de „Vrouwencamer” — deelde. Toen Pistorius den brandstapel beklom, zat ze er nog gekerkerd, om reeds den 21en Sept. op vrije voeten te worden gesteld. Maar nog in hetzelfde jaar viel ze weer in delict; ze huwde opnieuw, thans met den priester Johannes Custodis, werd weder aangehouden en moest haar misdaad andermaal bezuren; veroordeeld tot openlijke „abjuratie”, waaraan ze blijkbaar voldeed, werd ze naar 't klooster Ter Lee overgebracht, om gedurende zeven dagen boete te doen.

En Mr. Pieter, de Deltsche vice-cureit? Van den 1en tot den 22en Sept. bleef hij op de Poort, werd daarna als gevangene naar 't Predikneerenklooster in 't Voorhout overgebracht en herriep in den Haag, terwijl Hondbeke, die ook gedurende de terechtstelling van Pistorius nog op de Poort zuchtte (1—27 Sept.) eveneens zwichtte en berouwvol tot de moederkerk terugkeerde. Ook Sartorius, de Amstordamsche rector, herriep in 1525, maar later weer in ketterij vervallen, maakte hij andermaal kennis met de inquisitie. Evenals Gnapheus was ook hem de overtuiging te sterk geweest, om door gestadige vrees voor den brandstapel steeds teruggedrongen te kunnen worden.

VIII. VOORTGANG DER HERVORMING.

En nu, nu Jan de Bakker de rij der bloedige slachtoffers van de plakaten geopend had, volgden na hem, zoowel hier als in den omtrek, in Rotterdam, Delft, Gouda, Leiden, Haarlem, Amsterdam en andere steden, de terechtstellingen elkaar met snelheid op en werden niet zelden talrijke veroordeelden tegelijk ter dood gebracht. „de Mans bij den swaerde, de Vrouwen bij de putte ende stellinghe van de hoofden op staeken.” Geen wonder, de verrader sliep niet, „want die eenige aanbragten souden genieten de helft van de goederen, die sij soulen hebben ghenuncieert” (Bor.).

Het gevaar dreigde dan ook altijd en in particuliere gesprekken was 't zaak, op zijn hoede te zijn. De crimineele papieren van dien tijd, wat spreken ze in hun sobere taal van de ellende van die dagen, van sombere gedruktheid, spionage, valsche nabuurschap. Maar ook van lijdelijk verzet, op gevaar af, met de inquisitie kennis te maken. Hoe gevaarlijk: het was, voor zijn gevoelen uit te komen, hoe men, eenmaal verdacht, zelfs den schijn van ketterij moest vermijden, bemerkte de Hagenaar Claes Coebel, toen in 1528 booze tongen zich met hem bemoeiden en inderdaad bij hem „een gebraden capoen” in een pot werd gevonden, een ongehoord feit in de vasten; terwijl een oergelijke overtreding werd geconstateerd bij de moeder en de zuster van Gnapheus waar een gebraden worst was ontdekt!

Inderdaad, de immer voortdurende, nooit verslappende spionnering werkte irriterend. Men kan zich dan ook begrijpen, dat, toen de Gelderschen onder Maerten van Rossem, den beruchten strooptocht door Holland deden en den 11en Maart 1528 ook den Haag plunderden, allerlei wandaden pleegden en ook de Gevangendoort openbraken, in de verwarring heel wat geschiedde, dat in rustiger dagen achterwege zou gebleven zijn. Dat „Coperen Potgen”, de Dordsche boekdrukker, die om 't „prenten” van luthersche boeken op de Voorpoort zat, met zijn medegevangenen op dien bangen 11en Maart zich uit de voeten maakte, ligt voor de hand. Doch ook de kloosters leden aanstoot, niet door de aanvallers, voorzover ons bleek, die waarschijnlijk rekening zullen gehouden hebben met de wenschen en begeerten van hun streng rechtzinnigen hertog, maar inderdaad door eenigen uit de eigen burgerij, die zich inderhaast tot tegenweer hadden toegerust en zelfs „zeekere knechten (= soldaten) gesocht ende aengenoemen (hadden) tot defensie

1). Corpus V-172.

van den Hage". Maar bij dien ijver waren ze geenszins bezielde door een heiligen eerbied voor de kloosters; met geweld drongen ze er binnen en hielden er „quaden manieren", in die mate zelfs, dat 't Hof zich weldra met de zaak bemoeide. 1) Met welke bedoelingen ze er kwamen, blijkt niet. Eischten ze geld misschien van de vreedzame zusters, om den gehuurden soldaten hun soldij te kunnen uitkeeren? We weten het niet en kunnen slechts gissen. Maar vast staat, dat ze niet schroomden het kerkelijk voorschrift te overtreden, dat het wereldlijk geweld buiten de gewijde plaatsen hield, dat zelfs aan de dienaren der justitie niet of slechts onder zekere beperking toestond, den gevluchten misdadiger weg te halen, die zich onder de hoede van de kerk een vrijplaats had gezocht.

Een jaar later weder had 't Hof zijn aandacht gevestigd op den Hagenaar Henrick Willems den zadelmaker, die zich onvoorzichtig had uitgelaten. Den 19en April 1529 werd hij door 't Hof voor den tijd van drie maanden „gebannen binnen sijnen huise", en wel, omdat hij „gesproken ende gedisputeert hadde van den Heyligen Schriften". Hij beterde zich evenwel niet, behoorde later tot de aanhangers van den „Koning van Sion" te Poeldijk en werd op last van 't Hof den 14en Maart 1536 onthoofd. 2).

Het Groene Zoodje kreeg alzoo van de droeve vertooningen volop zijn deel, vooral, toen de plakaten nog werden verscherpt. Den 22en Sept. 1540 volgde een afkondiging, waarbij op de gewone straffen o.a. werd verboden „te disputeeren van de H. Schrift, noch die ook te lesen", geen kettische boeken te bezitten „en mede de spelen van Gent bij de XIX Cameren van Rhetorische ghespeelt, die te voren bij octroy waren toegelaten gheweest om te moghen drucken", en verder geen „Heretijken te herberghen, op pene van gecorrigeert ende gestraft te worden als Heretijcker; mit den andere niet te moghen converseren etc.", wat tien jaar later door een nadere publicatie van den 29en April weer werd verscherpt.

Na de troonsbeklimming van Filips II werden de plakaten van Karel V bij besluit van den 21en Aug. 1556 en 20 Maart 1563 nog aangevuld, zoodat ten slotte tal van personen reden hadden, zich ernstig ongerust te maken. Want de executies op 't Groene Zoodje volgden elkaar met verbijsterende snel-

heid op. Hier volgt een lijstje van terechtgestelden, voor een deel ontleend aan de „Bibliotheca Belgica, premiere série, tome XIX, chapitre: Martyrologies", en verder van hier en daar belangrijk aangevuld.

- 15 Sept. 1525. Jan de Bakker, pastoor te Woerden. VERBRAND.
1527. Jan Walen van Krommeniedijk.
- 20 Nov. 1528. Wendelmoet Claesdochter van Monnikendam. VERBRAND.
- 26 Oct. 1529. Tennis Teeksen van Naarden (= Anthonie Frederiks), student te Leuven. VERBRAND.
- „ „ „ Cornelis Wouters uit Dordt („Coperen Potgië") Na zijn verlossing uit den kerker door de Gelderschen, was hij spoedig weer gevangen op de Voorpoort. ONTHOOFD.
(Zijn lijk, door de vrienden van 't „rad" gehaald, werd te Voorburg begraven; ontdekt en weer opgegraven, kwam hij andermaal op 't „rad").
- „ „ „ Cath. Bouwensdochter uit Blanckvliet. VERBRAND.
- 5 Dec. 1531. Negen Amsterdammers, onder wie de bekende wederdooper Jan Fo'kertsz. Trijpmaker ONTHOOFD.
(De hoofden in een ton gepakt en naar Amsterdam opgezonden, om te worden ten toon gesteld.)
1532. Hugo Jacobsz Craen van Hazerswoude met nog twee anderen. VERBRAND.
- 15 April 1534. Jhr. Dirck Gerrits van den Bosch van Krommeniedijk. VERBRAND.
- „ „ „ Cornelis Luitgens van Krommeniedijk. VERBRAND.
- 14 Maart 1536. Henrick Willems, de zadelmaker. Den 19en April 1529 door 't Hof reeds tot drie maanden huisarrest veroordeeld. Behoorde later tot den aanhang van den „Koning van Sion" te Poeldijk. ONTHOOFD.
- 7 Juni 1540. Jan Lampas alias Pereboom van Naarden. ONTHOOFD.

1). Corpus V-374.

2). De Hoop Schaeffer, t.a.p. 549.

- 31 Oct. 1548. Anthonius de Alto Molendino van Brussel, predikt te Oppendoes. ONT. HOOFD.
- 5 Mei 1553. Anthonius van Hoës uit Monnikendam. VERBRAND.
- 7 Juli 1558. Maerten Cornelis Schoemaker te Winkel. VERBRAND.
- „ „ „ Walig Dirksz. van Winkel. VERBRAND.
1559. Jan Jans Brandt uit Geervliet.
1559. Floris Egberts. VERBRAND.
1564. Jan Gerrits Ketelaar van Texel. VERBRAND.
- 18 Dec. 1568. Jan Tielemans. VERBRAND.
- „ „ „ Job Jansz. VERBRAND.
- 22 Dec. 1568. Corn. Stevens, landbouwer te Naaldwijk. (Hij had Wouter Symons meermalen op zijn erf laten preeken). ONTHOOFD.
- 16 Juli 1569. Huybrecht Huybrechts van Naaldwijk. ONTHOOFD.
- 2 Aug. 1569. Claes Cornelisz. schoenmaker te s-Gravenzande, aanhanger van Wouter Symons. ONTHOOFD.
- 30 Mei 1570. Adriaan Jansz van Berckou, pastoor te IJselmonde. VERBRAND.
- „ „ „ Sybrand Jansz, pastoor te Schagen. VERBRAND.
- „ „ „ Wouter Symons, pastoor te Monster. VERBRAND.
- „ „ „ Arent Dircks Vos, pastoor in de Lier. VERBRAND.

De hier gegeven nuchtere opsomming, die zooals men ziet, alleen voor den Haag geldt, maakt geen aanspraak op volledigheid; integendeel, de reeks kan niet anders dan tal van hiaten vertoonen, daar ze is samengesteld uit de vondsten, hier en daar gedaan. Maar 't lijstje spreekt. Want allen hebben hun overtuiging met den dood, en welk een dood, moeten bekoopen. Gevallen als die van Dieuwer Slocken. (Dieuwer Reyersdochter), die in 1528 slechts tot tentoonstelling, tongpriem (doorbranding van de tong), ballingschap en geldboete werd veroordeeld, lieten we terzijde, evenals veroordeeling tot geeseling en dergelijke straffen, eenvoudige verbanning etc., maar

die toch op zich zelf al voor een persoon in quaestie en zijn gezin verschillende opleverden van vaak eindeloze ellende.

En toch waren deze wreede vertooningen hoeveel heil de inquisitie zich daarvan voorstelde, niet bij machte, den voortgang der Nieuwe Leer te stuiten. De veroordeelden gingen hun einde tegevoet, „als oft sij ter bruyloft oft eene heerlycke ende blijde feeste souden gaen, ende ter dood gaende, singen sij Psalmen, Lofsangen ende Geestelijcke Liedkens“ (Bor.) Want dit laatste, het geestelijk lied, kwam steeds meer in eere, en de geuzenliedboeken geven in tal van bladzijden een herinnering aan de vele slachtoffers van barbaarsch geweld en blinde dweepzucht. Zoo bijv. het lied, dat nog lang in den volksmond leefde en waarin op treffend eenvoudige wijze de herinnering aan Wijntje Claesdochter de vrome Monnikendamsche weduwe (gedood 20 Nov. 1528) in eere werd gehouden :

De Heere moet sijn gepresen
Van sijn goedertierenheyt,
Dat hij altijd wil wesen
Bij die nieu sijn verresen,
En heuben 't quaet afgeleyt.

Dit mach men claerlick sporen
Aen de vrouwe Weynken Claes,
Uyt Godt sijnde gheboren,
Wiens woort sij had verkoren,
Tot haerder troost en soulaes.

Gevaen liet men haer bringen
In den Haech voer de overheyt,
Met vraghen sij haer aenghingen,
Oft sij bleef bij de dinghen,
Die sij voorheen hadde geseyt.

't Geen, dat ick hebbe gesproken,
Blif ick vast bij, heeft sij verclaert ;
Sij mochten 't vuyr waf stoocken,
Om branden ende roocken,
Sij was daer niet voer vervaert.

Een wasser, die daer taelde,
En vraechde noch van 't Sacrament,
Waerop Wijnken verhaelde
Dat meel was, dat men mae'de,
En 't broot een daivel blent.

Hij seyde, ghij moet sterven,
Is 't saeck, dat ghij hierbij blijft,
Maer om 't ryck Godts te erven
En de croon te verwerven,
Was sij door Gods kragt gestijft.

Dus is 't oordeel ghegeven,
Dat sij sou worden verbrant,
Maer door Godts geest ghedreven
Gaf sij willich haer leven
Over des Heeren hant.

De monick sach men loopen
Om de vrouwe met sijn cruyts;
De leugenen met hoopen
Ginck hij aldaer ontknoopen,
Om haer te brengen tot confuys.

Hij haer also seer quelden,
Dat jammer was en verdriet,
De beul dies oock ontstelden,
Moeder, was sijn vermelden.
Laet U van Goet trecken niet.

Sij help den pulver steecken
Selfs tot haeren boesen in;
Siet, wat daer is ghebleken,
Van selfs is sij gestreken
Tot den pael als een heldin.

Sprack: sal ick niet afvallen,
En staet de banck oock vast?
Daer ginck de monick rallen
En had met sijn boos callen
De vrouwe noch geern verrast.

Maer sij ghinck haer zelfs voegen
Seer blijgelick aan den pael,
Wel ghinckt nae haer genoegen,
Maer de sophisten wroegen
En godloosen altemael.

De beul trad aen om te worgen
Doen sloot sij haer oogen fijn,
Hebbende in 't hert verborgen
Een trooster, niet om sorghen
Verlanghende thuyse te sijn.

Dus liefelijck ontslapen
Is Wendelmoey in den Heer;
Maer monnicken en papen,
Die naer christenbloet gapen,
Versaedt worden sij nemmermeer 1).

Even roerend is het lied, den 26en
Oct. 1529 door Teunis Teeksen gezongen
naar men wil, toen hij den brandstapel
op 't Groene Zoodje beklom:

Ick, arm Schaepken van den Heyden,
Waer sal ick henengaen?
Ick moet han Vrienden en Maghen
sচেয়den

En alleen op Christum staen:
Ende mij op Hem verlaten,
Dees Werelts jolijt in deser tijt
En mach mijn Siele niet baten,

het lied van kalme berusting, zoo geheel
verschillend van de opwekking van Arent
Dircksz. Vos uit de Lier (30 Mei 1570),
die aan een krijgslied herinnert:

Slaet opten trommele, van dirredomdeyne,
Slaet opten trommele, van dirredomdoes,
Slaet opten trommele, van dirredomdeyne,
Vive le Geus, is nu de loes.

1). Uit het „Offer des Heeren” (1578)
bl. 15 recto.

't Zwaert is getrocken, certeyn, Gods
wraec naeckt,
't Zwaert is getrocken, so Johannes schrijft,
't Zwaert is getrocken, Apocalypsus
maeckt naeckt,
't Zwaert is getrocken, ghij wert nu
ontlijft. 1)

En toen de vervaardiger van dit lied
den 30en Mei 1570 met zijn drie lotgenoo-
ten den brandstapel beklom, vond men
daarin weldra aanleiding tot de ver-
spreiding van het volgende gedicht:

O Haech, lustich prieel,
Ghij maket al te veel,
Dat ghij Godts uutverkoren
Doot, want 't is sijn erfdeel,
Ghij verweckt hem geheel
Tot gramschap ende toren.

Want ghij brant ende blaecht
En stelt Godts volck mismaeckt
Waerdoor u quaet vermeeret,
Dies u verderf ghenaeckt,
So ghij sulcks niet en staeckt
En van u boosheyt keeret.

Want vier pastoors in 't lant
Die hebt ghij daer verbrant,
Is dit niet te beclaghén,
Van Iselmont bekan',
Lier en Monster, 't is schant,
En die pastoor van Schagen.

Geen liedboek van die dagen, tenzij
de Souterliedekens van Van Zuylen, de
door de aaphangers der Nieuwe Leer
veel gebruikte bundel, voor Datheen zijn
Psalmvertaling in het licht gaf of het
„Prieel van Gheestlicker Melodie” en
aergelijke speciaal Katholieke bundels,
neemt men in handen, of men vindt ze,
die herinneringen aan den bangen tijd der
inquisitie. De „Veelderhande Liedekens”
— „bij Nicolaes Biestkens van Diest tot
Amstelredam” — bevatten o.a. nog een
gedicht ter eere

Van vrome Christenen viere
Vrijmoedigh ende onvervaert
Opgheoffert binnen Liere
In Brabant,.....
Als men schreef duist vijfhondert
En daertoe noch vijftich jaer.

Aandoenlijk zijn ze, die afscheidsliede-
ren, zooals het „Rijper Lietboeckken er
eenige bevat „van een vroom Christen
aen sijn Huyvrouwe, die ghevanghen
lagh om het Woordt Gods wille” (bl.
241); het „Lied van Joost Joosten, ghe-

1). Uit: „Een Nieuw Gensén Liet-Boeck-
ken” 1600, pag. 58 verso.

boren van Dergoes, een stedecken in Zeelandt" (bl. 285), van een meisje, „tot Rotterdam ghedoodet, al waar sij is onder het ijs ghesceeken ende verdroneken" (bl. 287), of dat van „Hendrick van Eckeloo, in zijn ghevanckenisse tot Ghent" (bl. 366).

Maar niet enkel lofzangen waren het die men hoorde, niet enkel devotie en ontwerping. Meer en meer werd de stem der verontwaardiging hoorbaar. Het gemoed kwam in opstand tegen deze wreede terechtstellingen, veelal met totale miskenning der privilegiën gehouden. Dr. Ruard Tapper van Enkhuizen, van 1537 tot 1558 inquisiteur-generaal overtrof in zijn woede, nog zijn voorgangers. Een luid gemor verhief zich in den lande tegen de wreedheid der vonnissen en de hardvochtigheid der geloosondarzoekers, die zelf soms voor de bedreigingen van 't volk zich in veiligheid moest stellen. En blijkbaar vreesde men ook in den Haag voor erger, toen de executieplaats van 't Groene Zoodje tijdelijk naar 't galgeveld aan de Laak (tusschen Trekvlies en Rijswijkschen weg bij den watermolen) of naar 't Scheveningsche slag (aan de noordzijde van den Scheveningschen weg in de tegenwoordige boschjes) werd verlegd. Waar voorheen de lijken der rechtgestelden werden gebracht, om aan de galgen of op 't rad gedurende eenige, soms vele dagen den roofvogels tot prooi te dienen, werd toen 't geheele drama afgespeeld. 2) De geschiedschrijver Bor verhaalt ons, hoe dit spontaan verzet vrij algemeen was, hoe men herhaaldelijk zelfs trachtte „de verwesene te verlossen. Jao, „op eenighe plaatsen zijn de ghevangens „den officier ontwellicht, als hij d'oe ter „doodt meynde te brengen, 't welck groo- „te vreesse voort brachte, dat de steden, „daer d'een of d'ander tijdt in oproer en- „de bloestortinghe geraeken soudent. Dat verzet had plaats te Rotterdam in 1558, toen de schout en zijn rakkers met een heul inclus het hazenpad moesten kiezen, hetzelfde dreigde te geschieden in Den Haag bij de terechtstelling van den Heenvlietschen priester Engel de Merle (Angelus Merula).

Het proces was dan ook meer dan ergelijk geweest. De inquisiteur Ruard Tapper en de onder-inquisiteur Sonnius, hadden den ouden, stokdooven man bekentnissen toegedicht, die hij niet beken had en hem door listig bedrog op de gestelde vragen in strijd met zijn meening doen antwoorden. Over zoiets ten uiterste verbitterd, liepen de Hagenaars te hoop en namen een dreigende houding aan. Reeds was de scherprechter overge-

komen om den armen man ter dood te brengen, toen de rechters het toch te gevaarlijk spel vonden, de publieke opinie, die zich reeds zoo ondubbelzinnig uitte, te tarten en desondanks tot de executie over te gaan. Men staakte dus voorloopig de tenuitvoerlegging van het vonnis en voerde den veroordeelde naar 't St. Agathaklooster te Delft, nadat men door gefingeerde verklaringen van den ouden man de sympathie van 't publiek te zijnen opzichte had doen zwijgen. Van Delft naar Leuven, later naar Lissieux vervoerd, werd hij ten slotte naar Bergen overgebracht, waar hij den 26en Juni 1557, na een gevangenschap van vier jaren, in dukkeloos lijden doorgebracht, in den ouderdom van 75 jaar levend zou worden verbrand. Dat 't zoover niet gekomen is, was aan de goedertierenheid van de rechters niet te danken; juist voor zijne strooien brandhuisje gekomen, zakte de ongelukkige van utputting ineen: de dood had zijn offer reeds opge-eischt en het vreeselijk vonnis zou slechts worden voltrokken aan..... een lijk.

De feiten spraken dus wel duidelijk, hoe velen in de Nederlanden de oude Roomsche kerk den rug toewendden, hoe men walgde van haar geweld. En de kloosters ondervonden daarvan terstond den terugslag. Waren er op tal van plaatsen gevallen te boeken, dat de monniken en nonnen de verloren vrijheid hernamen en 't kloostergewaad met de wereldlijke kleedij verwisselden ook in Den Haag nam het getal religieusen sterk af. Had bijv. 't St. Agnietenconvent in den Haag in 1500 nog ongeveer 80 kloosterzusteren, in 1511 was dat getal 64, in 1526 nog 69, in 1557 slechts 35, om in 1570 tot 24 terug te loopen. 1)

IX. VERZET.

De houding van de Haagsche burgerij ten opzichte van de executie van Merula had bewezen, dat de ergernis, door de geloofsvervolging gewekt, van bezadigde uiting tot geweld zou kunnen overslaan. De verlamme vrees toch, door het eerste optreden der inquisitie gewekt, had voor een openlijk gemanifesteerd afkeer plaats gemaakt.

Deze houding is uit den aanwas der Reformatorische beweging alleen niet te verklaren. Het aantal van hen, die de Nieuwe Leer omhelsden, was nog steeds zeer gering: in 1560 schatte Bor hen op 1% der bevolking, al bedoelde hij daarmee wellicht alleen de overtuigde ijvernaars. Maar daartegenover stond de nog steeds talrijker schaar, die aan Rome, on-

2) Coelcoen. Haagsch Jaarb. 1906, bl. 65.

1) Mededeelingen II, 92.

danks alles getrouw gebleven was, van wie het Hof van Holland nog den 18den Sept. 1587 verklaren kon, dat „het meere deel van een eigenlijke stad en plaetse de Roomsche religie nog van harte is toegedaan”. 2) En daartusschen zweefde in twijfel en ongewisheid de groote massa, wier trouw aan de Kerk door de prediking der Nieuwe Leer, door het gedrag van eigen geestelijkheid en Rome's uitbuitingssysteem een gevoeligen knak gekregen had, maar die — hoewel met een open oog voor haar gebreken, nochtans van de kerk der vaders niet scheiden kon. Zij waren het, van wie dezelfde geschiedschrijver en tijdgenoot in een volgende passage vermeldt, dat ze „wankelbaer in 't stuck van religie” waren (t. a. p., 50), en de katholieke geestelijkheid omstreeks 1500 de klacht ontlokten, dat ze (n.l. de parochianen van Gouda en omgeving) „zoo spoedig weifelden”.

Het is duidelijk, dat deze katholieken niet geneigd konden zijn tot eenig bloedig optreden tegen de „ketteren”, evenmin als de moreel vaak laagstaande bevolking ten platten lande, waaraan men destijds, gegeven den staat van verwildering, waarin ze verkeerde, een levendig religieus beginsel moest ontzeggen. Hun feesten en bachelariën, die gewoonlijk in een bloedbad ontaarden, zijn in dat opzicht veelzeggend genoeg. „Mijdt der boeren feesten, zij zijn zelden zoo zoet, of 't kost yemant sijn bloet”, zong Brederode, die 't volk kende, in den tijd, toen de graveurs de landlieden nog steeds met lange messen afbeeldden en hun pretjes als de meest stuitende tooneelen weergaven, welke vertooningen het Hof van Holland in 1606 aanleiding gaven tot een streng verbod tot het dragen van „messen, die met ten hechte van dien zijn een half elle lengte ofte meer, met een scherpe, verstaalde punte” (Arch. voor Ned. Kerkgesch. N. S. VII — 73). Over die ongebondenheid der plattelandsbevolking ten Oosten van Den Haag klaagden later zowel de predikanten der nieuwe leer 3) als de katholieke geestelijkheid, welke laatste, toen gezuiverd van de elementen, wier aanwezigheid de aanvallen op de kerk zoo vruchtdragend hadden doen zijn, omstreeks 1600 met nieuwen moed, hernieuwden ijver en toenemend succes in dezen toestand — zij het in alle stilte — verbetering zocht te brengen, trouw daarin bijgestaan door haar felle tegenstanders, de predikanten, die op andere wijze, naar eigen beginsel, hetzelfde doel nastreefden, een arbeid, waarbij wederzijds succes ons

de anders onbegrijpelijke tevredenheid van beide partijen aannemelijk maakt.

Wat van deze plattelanders — en met hen op hetzelfde peil stond ongetwijfeld een groot deel van de bewoners der steden — wordt meegegeed, geeft ons het recht, om aan te nemen, dat ook van die zijde geen drang tot inquisitie zal zijn uitgegaan.

En de ontwikkelde burgerij, bij wie nadenken tot twijfel, geheimen afval of wellicht tot standvastigheid in de leer had geleid, zij was door familiëbanden met andersdenkenden vaak te zeer vermaagschapt (we denken bijv. aan de familie der Barnevelts), dan dat ze niet van de vervolging afkeerig zou zijn. Trouwens, het Nederlandsche volkskarakter is te koel, om de auto-da-fé's als in Spanje, om galgen en brandstapels om den geloove te kunnen toejuichen, al sluit dit geenszins uit, dat talrijke op winst beluste, verraderlijk spionnerende geesten of verstokte ijveraars zich leenden als handlangers van het luguber bedrijf.

Wie zich dan ook de moeite geeft, de bronnen van onze geschiedenis van dien tijd met aandacht door te werken, krijgt niet den indruk, dat de inquisitie hier bij een groot deel der bevolking steun vond en dit weer geeft de verklaring hoe het kwam, dat in later tijden, toen de nieuwe leer hier zegevierde, den Katholieken ten onzent, vergeleken bij andere landen, waar voor de Protestantsche minderheid nog steeds de nutsaard vlamde, een gezegend bestaan was gewaarborgd; waarom de verdraagzaamheid hier zoóverging, dat er nog steeds katholieken op de regeeringsbanken zaten en hier en daar zelfs de kloosters waren blijven voortbestaan.

Bovendien was, we zagen het reeds, de inquisitie, zooals die werd ten uitvoer gelegd, in flagranten strijd met de privilegiën der steden. Gevoel voor recht en menscheijkheid kwam met kracht op tegen een dergelijke bejegening van hen, die hun overtuiging geen geweld aan wilden doen. En de Nederlandsche adel, tijdens Karel V nog bij de regeering in hooge achting, thans door Filips II geringeschat en door de Spaansche grandes met minachting bejegend, was maar al te zeer geneigd, het vuur aan te blazen, omdat zijr belangen door een politiek van verzet gediend werden.

In het laatst van November 1565 hadden zich een twintigtal van de aanzienlijkste edelen te Brussel in 't geheim tot hulp en bijstand vereenigd. En hun „compromis”, in tal van afschriften bij vrienden en vertrouwden weldra over 't geheele land verspreid en binnen weinig weken van niet minder dan 300 hand-

2) Rapport bij Bor III, bl. 47.

3) Ned. Arch. voor Kerkgesch. N. S. VII — 255.

teekeningen voorzien, had ook in Den Haag een rondgang gedaan.

Bij herhaling toch was Den Haag de plaats, waar de lagere adel der Noordelijke gewesten, voorzoover ze zich op politiek terrein bewoog, elkaar ontmoette. Daar had men Gijsbert van Duvenvoorde, dien men er herhaaldelijk aantrof, Herbert van Raaphorst, Lodewijk van de Binkhorst, Diederik Sonoy, een edelman, herkomstig uit het land van Kleef, Josua van Alferinghe heer van Hofwegen, Lancelot van Brederode, Ghilein Zegers en zijn broer Jan van Wassenhoven, Willem van Treslong en diens verren naneef Robert de Cocq van Nerijnen (met de De Cocq's van Opijnen, van Delwijnen, van Bruchem en Weerdenburg uit het geslacht van Bloys gesproten). Ook van Egmond heer van Kenenburg, wiens aanzienlijke woning in 't Noordeinde (waar nu de Waalsche kerk is) den vaak afwezigen eigenaar slechts zelden herbergde, François van Haften e.m.a., mannen, die in hun omgeving een klinkenden naam hadden en dien we later allen als medeonderteekenaars van het compromis terugvinden en als zoodanig opgenomen waren in de rij der bestrijders van de katholiek-dynastieke belangen des konings, van kardinaal Granvelle in de eerste plaats, den vertrouwden raadsman van Margaretha.

In de schitterende kleedij van die dagen, den slanken degen afhankelijk langs den gespannen korten kniebroek, waaronder de zijden kousen een kleurig effect maakten, den korten fluweelen mantel zwierig gedragen om de schouders, waarboven de kostbare Spaansche kraag in talrijke stijve plooiën pronkte, hun bedienden gekleed in de door hen vastgestelde uitmonstering met den zotskap — een bespotting van Granvelle — op den arm, den „roeden sluyer" om den hals, waaraan — evenals bij hun heer — de verguld zilveren geuzenpenning brvestigd was — een herkenningsteeken, dat ook de niet-edelen zich tegen den prijs van vijftien stuivers konden aanschaffen 1) — zóó vertoonden zij zich aan het volk, dat hoopvol van hen redding verwachtte.

Niet gelijktijdig waren zij allen tot het verbond toegetreden. Josua van Alferinghe was de drijfkracht geweest. Voorzien van afschriften van 't compromis, hem waarschijnlijk op order van Lodewijk van Nassau, de ziel van 't verbond, toegezonden, had hij de edelen achtereenvolgens tot teekenen bewogen.

We weten het verloop der zaak. De aanbieding van het bekende verzoekschrift, den 5en April 1566 door Hendrik van

Brederode aan de landvoogdes overhandigd, had bij haar terecht den indruk versterkt, dat slechts een wijze beleid groote onheilen kon voorkomen. Op de bijeenkomst, in de maanden Juni en Juli te St. Truyen gehouden, waren niet minder dan 1500 edelen samengekomen, waaronder ook Hendrik van Brederode en de ons bekende Josua van Alferinghe heer van Hofwegen.

En daarnaast deed de drieste houding der Vlaamsche kooplieden en kerkeraden, die een groot deel van 't volk achter zich hadden, evenveel, zoo niet grooter afbreuk aan 't gezag der landsregeering. Het meer starre calvinisme toch had het lutheranisme in de Nederlanden inmiddels verdronken, een nadeel in zóóver, dat 't de beweging ten onzent afgescheiden zou doen zijn van de Duitse staten, die voortaan hulp en bijstand weigerden, maar dat daarentegen hielden kweekte, die vaar wijken noch toegeven wisten.

X. DE HAGEPREEKEN.

Toen het volk het overal oplevende verzet zag aangroeien tot een beweging, die 't gezag ten slotte tartte, droomde het zich reeds de zege voer de nieuwe godsdienstige begrippen in zóóver althans, dat men rekende op een ongestraft prediken der nieuwe leer. En hoewel de toekomst anders leeren zou, men stroomde toe uit dorp en stad om den prediker te hooren, die zich buiten op 't ruime veld in de gespierde taal van die dagen tot de schare zou wenden, om ze bekend te maken met de nieuwe ideeën, die eerst uit Duitschland, later in gewijzigden vorm via Frankrijk en Vlaanderen naar de Nederlanden waren overgewaaid.

Maar lang nog vóór er van eenige openbare prediking sprake was, hadden er hier en daar op kleine schaal en meer in stilte godsdienstoefeningen plaats gehad. Te Delft had Johannes Gerobulus, die in 1567 vertrok, heimelijk de nieuwe leer verkondigd en weldra liet de bekende Pieter Gabriël er zich hooren.

Ook in Den Haag had men binnenshuis dergelijke bijeenkomsten gehouden. Geen wonder: de edelen gingen vóór, zij wekten den moed en het vertrouwen en... de burgerij volgde. Vooral Diederik Sonoy, zooals we zagen een buitenlander, maar door huwelijk vermaagschapt aan vele Nederlandsche geslachten, 1) Cornelis van

1) Geboren in of omstreeks 1529 in Kleefland, nam hij op jeugdigen leeftijd reeds dienst in het leger van Maximiliaan. Als krijgsoverste maakte hij zich later zeer verdienstelijk en veroorzaakte als bevelhebber van een smaldeel schepen der Watergeuzen — hij was de eerste, wien

Wijngaarden, Lodewijk van de Binkhorst, wiens naam ons herinnert aan het thans vervallen slot aan den Trekvlies, eens bekend door de belegering door de Delvenaars, zij allen bleken, om welke reden dan ook, ijveraars voor de zaak der reformatie.

Het zal waarschijnlijk een talrijke menigte geweest zijn, die optrok naar het huis van Joachim Robrechts, toen daar een prediker der nieuwe leer, wellicht van elders overgekomen, zou optreden. Doch de gelegenheid was er blijkbaar niet gunstig: wellicht was de ruimte er te beperkt. Hoe het zij, men ging er weldra toe over, voor de volgende bijeenkomsten een doelmatig huis te huren.

Het is waar, de baljuw, Mr. Guillaume le Grand, had de prediking verboden, doch waar was de man, die durfde optreden tegen de krachtige beweging, nu de koning in dezen crisistijd weifeling schier tot stelsel verheven had! Dielerik Sonoy, die de bijeenkomst eens zelf te zijnen huize gehouden had, was met Binckhorst en Van Wijngaarden op zoek gegaan, en een daartoe geschikt perceel de hand te leggen, bijgestaan door Jasper Adriaens, den vader van het burger weeshuis, dat des tijds in de (Korte) Nobelstraat gevestigd was.

Wat men Jasper ook ten laste kon leggen, zeker geen schuchterheid, om voor zijn overtuiging uit te komen, die hem belleten zou, ook anderen voor zijn meening te winnen, of die zelfs ernstig voor te houden aan de weezen, die aan zijn zorg waren toevertrouwd. Hij had den kinderen zelfs „schandelijke gezangen” geleerd, zoo hooren we later in zijn vonnis tegen hem getuigen, gaf ze een „catechismus der ketters” te lezen en deed blijkbaar; wat in zijn vermogen was, om ze tot overtuigde „geuzen” op te voeren.

Hoe vaak en gedurende hoelang in de door hen gehuurde woning gepredikt is, bleek mij niet. Waarschijnlijk zal de gelegenheid ook nu nog te beperkt zijn geweest, om de saamgestroomde menigte te bevatten en maakte men daarom gebruik van een stuk land onder Rijswijk, aan de vaart naar Delft gelegen, de z.g.n. Ruiterkamp, waarheen zowel de Hagenaars als de bewoners van Rijswijk, Voorburg en Delft zich begeven zouden, zonder dat de afstand een bezwaar behoefde te zijn.

 commissie-brieven werden verstrekt — het eerste treffen met de Spaansche vloot onder Boshuizen, waarin hij de overwinning bevocht. Sedert 1555 was het gehuwd met Maria van Malsen, dochter van Adriaan van Malsen, heer van Tilburg, zuster van den eveneens bekenden Anthonie van Malsen, mede een der verbonden edelen.

Men volgde daarbij weer het elders gegeven voorbeeld. Hoewel men reeds vele jaren vroeger, bij Leiden reeds in 1530 2) hier en daar van een prediking in het open veld vernomen had, deed de eigenlijke openbare „hagepreek” eerst later haar intrede. Het eerst werd die — den 14en Juni 1566 — bij Oudenaarden gehouden. Weldra volgden er meer, tot ook de Noordelijke gewesten daaraan meer algemeen meedeelden. Den 14en Juli hield men reeds een goetbezochte bijeenkomst even buiten de stad Hoorn, met den Alkmaarschen mantelmaker Jan Arents a's voorganger.

Geestelijken toch, mannen, die een speciale opleiding voor het predikambt ontvangen hadden, waren het veelal niet, die reizende van stad tot stad de Nederlanden doortrokken, om te prediken, waar de gelegenheid gunstig scheen; doorgaans handwerkslieden of monniken, die de pij hadden afgelegd, een reden te meer voor de katholieke voorgangers, om zich van spijt te verbijten.

De toenmalige geestesrichting toch had een afschuw van de officieele overgeleverde wetenschap en in haar ijver hadden zelfs de hoogeschoolen haar waarde bij de menigte verloren. Is het wonder, zoo weeklaagde een stem, die aan 't verleden hechte,

„Is 't wonder, dat men veel menschen
 dolen siet?

„Men acht de universche schoelen niet,

„Maer hout scholen in bosschen,
 in haeghen;

„Snoenlappers willen preken op
 hun zelfs hant

„In menigh lant,

„Wat werde nogh op 't leste?

„Timmerliën, metsers sijn ons
 doctoren nu,

„Tingieters, pijpers, pinceet-leckers

„En schalideckers,

„Vertewariers, blauververs en laken-
 reckers,

„Barbiers en tandtreckers, dese
 willen hem moyen

„Meter Schriftueren.”

 Dat Jan Arents dus slechts een eenvoudige mandenmaker was, deed aan zijn welstagen niet af, pleitte bij velen eer in zijn voordeel. En zoo zien we hem een week later, op Zondag den 21en Juli, den dienst leiden bij Alkmaar, om daags daarna bij Overveen op te treden. En trouw werd hij in dit alles bijgestaan door Pieter Gabriël, een gewezen monnik, die een jaar te voren uit Brugge de wijk genomen had en nu geheel

 2) Knappert, De Hervorming binnen Leiden, — 12).

Holland afreisde, teneinde overal zijn bijeenkomsten te houden. Des Zondags den 21en Juli preekte hij te Overveen op een stuk weiland, behoorende bij het Huis te Kleef, een riddergoed van Hendrik van Brederode, op dezelfde plaats wellicht, waar Jan Arents daags daarna de menigte verzamelde. Onze Vlaming had er, behalve Braderodes rentmeester, Willem van Zonnenberg, ook Frederik van Egmond en Lancelot van Brederode, bast-aardbroeder van heer Hendrik, onder zijn gehoor, terwijl we in de dichte menigte ook den heer van de Binckhorst opmerken. Bor verhaalt, dat het aantal der aanwezigen ongeveer driehonderd bedroeg, waaronder een vijftig mannen met zinkroeren gewapend, terwijl Laurens Reaal, een Amsterdamsch patriciër, die de bijeenkomst met eenige stadgenooten bijwoonde, in zijn memoriën dat getal op 5000 begrootte.

Weldra volgde een hagepreek te Buiksloot, daarna, den 30en Juli, nabij Amsterdam in de Rietvink, even buiten de Haarlemmerpoort. Ook deze samenkomsten werden niet gestoord, de latere zelfs tegen de aanslagen van den schout door de schutters beschermd.

Enkele dagen later zien we Pieter Gabriël, begeleid door een viertal tot de tanden gewapende en geharnaste Amsterdamsche burgers, naar Delft trekken, om ook dáár de nieuwe leer te doen hooren. Het was bij deze gelegenheid, dat de genoemde Ruiterkamp dienst zou doen, voor dit doel gehuurd door Diederik Sonoy, Lodewijk van de Binckhorst en Cornelis van Wijngaarden.

De juiste datum van deze hagepreek schijnt niet met zekerheid bekend, doch zonder twijfel had ze plaats omstreeks het midden van Augustus 1566. Boxhoorn in zijn „Nederl. Historie” maakt er geen melding van. Van Bleyswijk doet vermoeden, dat ze moet gehouden zijn vóór 21 Augustus 1566, daar te Delft het gerucht liep, dat de landvoogdes de predikaties, die vóór dien datum plaats hadden, door de vingers zou zien, een gerucht, waarvan ook Brandt (I 328) melding maakt.

Volgt men den loop van het verhaal van laatstgenoemden schrijver, dan is dat ook het meest aannemelijk. Boitet in zijn „Historie van Delft” evenwel noemt als datum 21 Augustus 1567. Dit is echter ten eenenmale onmogelijk en even onjuist moet de datum 21 Mei 1567 geacht worden, door Van Ollefen in zijn „Stads- en Dorpsbeschrijver” (afd. Rijswijk) genoemd. Immers de verslagenheid in den lande, gewekt door de nederlaag van het leger der Vlaamsche gemeenten bij Oosterweel (13 Maart 1567), was te algemeen, dan dat er voorloopig van een

hagepreek nog sprake zou kunnen zijn. Het kerkelijk archief kan in dezen evenmin licht verschaffen, daar de rentmeestersrekeningen van dien tijd, zoo ze daarvan melding hadden gemaakt, spoorloos verdwenen zijn, terwijl in het gemeentearchief niet dan slechts enkele aanwijzingen uit de jaren onmiddellijk vóór den 80-jarigen oorlog vermag te geven.

Er was voor deze hagepreek voor voldoende publiciteit gezorgd. Wellicht ook was 't in verband hiermede, dat Jacob van Wijngaarden aan de poorten van Leiden briefjes had aangeplakt, een opwekking, om een aangekondigden hagepreek bij te wonen, welk feit hem later door de inquisitie werd ten laste gelegd. Uit tal van dorpen en steden in den omtrek stroomden de belangstellenden toe. We vinden er, behalve Ghilein Zegers van Wassenhoven, ook zijn broer Jan, beiden destijds te Voorburg woonachtig, Willem van Treslong, Diederik Sonoy, Lodewijk van de Binckhorst en Cornelis van Wijngaarden, welke beide laatsten, en blijkbaar niet ten onrechte, bekend stonden als de „principaux entremetteurs des affaires de ceulx de la nouvelle religion”, zooals het later in hun vonnis heette, allen waarschijnlijk met den gezinpenning op de borst met het befaamde, maar niet geheel juiste randschrift: „en tout fidelles au Roy jusques à porter la besace”.

We stellen ze ons voor, die saamgestroomden, sommigen gewapend met den zwaren haakbus of het zinkroer, anderen met lans of piek, het gebruikelijke lange mes van het landvolk in de scheede, allen met aandacht luisterend naar den prediker, die in hun midden, op een improvisceerden preekstoel staande, in de gespierde taal dier dagen zich richtte tot de omstanders, die de halzen rekten, zonder echter de vereischte waakzaamheid uit het oog te verliezen. Zoo althans is de situatie, zooals een plaatsnijder van die dagen (F. Hoogenberg, Een Hagepreek bij Antwerpen) ons die schetst. Daar stonden ze, edelen en burgers, één van zin en één van geest, met onverslapte aandacht luisterend, de meesten waarschijnlijk voorzien van het toen juist verschenen Psalmboek van Datheen 1), of wel van een goedkoop, een dun, slechts 16 pagina's tellend liedboekje, zooals in 1896 een exemplaar, ingenaaid in een gecalligrapheerd perkament uit een getijdenboek, gevonden werd inge-

1) De Psalmen van Datheen, die het Souterboek van Van Zuylen vervingen en die eerst in Juli 1773 op hun beurt voor de tegenwoordige berijming plaats maakten, waren juist een viertal maanden vroeger, n.l. in April 1566 verschenen.

meiseld in den ouden toren te Boskoop „Sommighe Psalmen ende ander ghesangen, diemen in die Christen Ghemeynen in dese Nederlanden is ghebruyckende... anno 1566". En dat hun Evangelie nog niet dat van Iffede en verzoening was, dat de herinnering aan de vele slachtoffers der inquisitie daarbij nogmaals den bovenboon had, we zien het uit den daaruit overgenomen Psalm:

De heydens zijn o Heer ghecomen
In dijn erven, en hebben besmet
Uwen tempel met steenen hoopen,
Hebben Hierusalem verset;
Sij hebben Uwen knechten lichamen
Den vogelen tot spijs ghestelt
En 't vleesch Uwer trouwe dienaren
Den dieren des velts voorghestelt.
Waarom souden de boose scharen
Segghen: „waer is haer God?" Daarom
Wreek in ons ooghen uwer dienaren
Bloet, t' onrechte ghestort alom.
Tot U aenschijn laet comen 't suchten
Der ghevangenen, en laet sijn
Door U cracht vrij leven en vluchten,
Die totter doot gheeygent sijn.

Toen de predikant zijn toespraak geëindigd had trad met ontbloot hoofd Diederik Sonoy, die reeds te voren zijn huis voor geheime bijeenkomsten beschikbaar had gesteld, nader en verzocht hem, ook een dag in Den Haag te willen komen, „teneinde de broeders in het geloof te sterken, zeggende, dat er ook een kind te doopen was", zooals hem later in zijn vonnis werd ten laste gelegd.

En zoo geschiedde het, dat kort daarop, naar ik op goede gronden meen te mogen vaststellen, op Zaterdag den 24en Augustus 1566, de eerste openluchtsamenkomst der „scheurmakers" in het vlek zou worden gehouden. Een aantal Delftsche schutters kwamen daartoe met een twintigtal wagens Den Haag binnen, om de toehoorders voor geweld te beveiligen. Als meest geschikte plaats koos men het Voorhout, niet geheel zonder boos opzet waarschijnlijk.

Daar, in den hoek van den Kneuterdijk bij de Heulstraat, ter plaatse, waar zich nu de oostelijke vleugel van het voormalig paleis bevindt, lag destijds, naar het Westen geflankeerd door een tweetal huizen, de aanzienlijke woning van Mr. Cornelis Suys, president van 't Hof van Holland, die als een ijverig katholiek en een volbloed Spaanschgezinde te boek stond.

Het was een brutaal stukje, dat de Delvenaars hier uithaalden, want juist voor het huis van den president hield men halt, vormde in dezen hoek een soort

wagenburcht, waarbinnen de predikatie zou plaats hebben. Een stevig gevaarte, een voor dat doel vervaardigde „stoel", ook reeds vroeger als zoodanig gebezigd, die ten huize van Jasper Willems den metselaar geborgen was, werd door een tweetal mannen, Claes Pens en Hendrik Allerts, naar hier gedragen en in het midden van de omheinde ruimte geplaatst waarna de prediker, vergezeld van Joachim Robrechts, te wiens huize reeds eerder bijeenkomsten waren gehouden, en Cornelis Martens Crenyl, naar den eenvoudigen kansel werd geleid. Jan Wolf Taelman, blijkens den naam waarschijnlijk een pleitbezorger en naar wij uit zijn aandeel aan de beweging mogen afleiden een invloedrijk lid van de Haagsche „gemeente", zou straks, bijgestaan door Joachim Robrechts, met een open schaal een rondgang houden, om de geldelijke offers der aanwezigen te verzamelen.

Weer zou men onder de talrijke aanwezigen Diederik Sonoy, Logewijk van de Binckhorst en Van Wijngaarden opmerken. Met Joachim Robrechts en Hendrik Allerts behoorden ook zij tot de „hoofden" der gemeente. De voorganger, die bij tussenpoozen in Den Haag optrad, was steeds bij hen gehuisvest, Hendrik Allerts had zelfs zijn huwelijk door een prediker van de nieuwe leer doen inzegenen.

Daar trad Pieter Gabriël, de eenvoudige monnik, nader. De menigte maakte open baan en de stevige Vlaming, die reeds grijzende lokken om 't stoere, verweerde aangezicht, begaf zich naar den kansel, om de aanwezigen toe te spreken, eenvoudig, ongekunsteld, maar krachtig en... niet altijd in even gekuischten vorm wellicht.

Zoo zou de bijeenkomst, beschermd door de gewapende Delftsche schutterij, plaats hebben, zonder dat de overheid bij machte was, ze te beletten. Waarschijnlijk zullen de Haagsche schutters, die in tijden van beroering steeds onder de wapens werden geroepen en waarvan den leden bij voorudring groepsgewijs gedurende den nacht de bewaking van de plaats hunner inwoning was toevertrouwd in meerderheid of met de aanhangers der nieuwe leer gemeene zaak hebben gemaakt, of althans ongenegen zijn geweest gewapenderhand tegen hen op te treden, een verschijnsel, dat zich te Leiden en Delft eveneens voordeed.

Dit optreden van de Haagsche schutterij liet niet na een zeker vertrouwen te wekken bij de saamgestroomde menigte en de wifelende houding, door den schout en 't Hof aangenomen deden deze weldra klimmen tot een niet te miskennen overmoed. En de talrijke menigte ontging het niet, hoe de eenzame bewoner van het

hooge huis, (zijn vrouw was volgens opgave van het luiregister op den tweeden Kerstdag van het jaar 1558 in de Grootte Kerk bijgezet), die nog kort te voren den predikers met een kras ingrijpen gedreigd had, zich nu en dan vol ergernis voor de ramen vertoonde. Waarlijk, Pieter Gabriel moet bij deze gelegenheid, door zijn durf wel het hart der Delve naars hebben gestolen en misschien is hierin één der oorzaken gelegen, dat hij in 1572 door hen als predikant werd be-roepen.

Het schijnt, dat dit aanvankelijk succes de Haagsche calvinisten heeft opgewekt tot het houden van nieuwe hage-preeken, althans kort daarop zien we er een gehouden op den Vijverberg, nabij de plaats, waar nog slechts een tweetal jaren te voren Jan Gerrits Ketelaer van Tessel was verbrand, weldra gevolgd door een samenkomst buiten den Haag op een stuk weiland bij de „Leprosen“, het ziekenhuis, dat reeds eerder in dit opstel is vermeld. Ook toen werd na alloop de predikant, blijkbaar weer door eenige Haagsche burgers — uit beleefdheid of als veiligheidsmaatregel wellicht — thuisgebracht.

We lezen althans in de vonnissen, die daarvan het gevolg waren, hoe hij tijdens zijn verblijf ten huize van Jasper Adriaensz. (en Haagschen weesvader 1), of ook bij Jasper Willems Metzelaer, naar niens woning wordt vergezeld door Corn. Maertensz., Claes Pens en Heynrick Aljertsz., terwijl dan nog eenige anderen, onder welke Joachim Robrechts, als zijn bijzondere vrienden worden aangemerkt.

Hoe het mogelijk was, dat een zoo talrijke massa steeds bekend werd met de te houden prediking in een tijd, toen er van nieuwsbladen geen sprake was?

Waarschijnlijk ging het bericht van mond tot mond en blijkbaar geschiedde het ook door aanplakking. Van Leiden memoreerden we een dergelijk geval aan de stadspoort, hetzelfde geschiedde ook in den Haag, blijkende uit het vonnis, dat tegen Claes Pens — inmiddels voortvluchtig — den 8en Aug. 1567 door de Haagsche schepenen werd uitgesproken wegens het „stellen van biljetten voor de Kercke ende elders, beroerende de nieuwe predicatie“. Het zou hem duur te staan komen: eeuwige verbanning en verbeurdverklaring zijner goederen ten behoeve van de „Koninklijke Majesteit“.

1). In de rentmeestersrekening der Grootte Kerk over het jaar 1558 komt een zeker Jan Arents van als voerman, in die van 1561 als landmeter, beide malen, in verband met de leverantie van

X. DE BEELDENSTORM.

Een dergelijk stout optreden van het volk vond zijn oorzaak in de wefelen-de houding van de landvoogdes, die zelf maar al te zeer het naderend gevaar besefte, doch tot geen enkelen maatregel in staat was zonder de goedkeuring van Koning Philips. En inmiddels gingen, vooral in de Zuidelijke Nederlanden en in Vlaanderen het sterkst, de predikers voort op den ingeslagen weg, tot het volk van halfverholten ergernis tot woede gebracht door de nog steeds onverzwakt gehandhaafde inquisitie en den overal op-laaienten brandstapel, overging tot die daad van vandalisme, die sedert als de beeldenstorm bekend is.

Misschien gaat het beweren te ver, dat het gebeurde een droeve noodzakelijkheid was. Maar een natuurlijk gevolg was het wel. Een historisch feit, dat zich voorleed in de 8e eeuw, toen de versering der beelden een al te grooten omvang had aangenomen en Leo II de Isaurier den strijd daartegen aanbond, wat de splitsing tusschen Oost en West, tusschen de Grieksch- en de Roomsche-Katholieke kerk tengevolge had. Een feit, dat zich ook in Schotland manifesteerde, toen John Knox zijn aem tegen de oude leer deed hooren; als iets, dat men in verwanten vorm in de gewijde geschiedenis aantreft.

Daags vóór Maria-Hemelveert was in West-Vlaanderen de gisting tot uiting gekomen (14 Aug. 1566). In St. Omer was het woelziek grauw begonnen, had er de beelden en kruisen langs den weg omvergehaald, zijn woede aan de kapellen gekoeld, om ten slotte het klooster Wulferghum binnen te dringen en zijn moed-wil bot te vieren aan de weerlooze nonnen en wat haar heilig was.

Als een wervelwind verbreidde zich de beweging over heel Vlaanderen en Brabant naar Antwerpen, naar Zeeland, Holland en de andere noordelijke provinciën. Niets werd er gespaard, omdat het mooi of kostbaar was misschien, omdat het uitmuntte door kunstenaarstechniek, omdat een groot meester er al zijn krachten aan beproefd, er heel zijn ziel in gelegd had. En zóó, veelal ook aangevuurd door mander edele hartstochten, werden in drie dagen tijd, volgens getuigenis van Brandt vierhonderd kerken geplunderd. Het blijkt een zeer gemengd publiek te zijn geweest, dat daaraan meehielp. Van Meteren, en als tijdgenoot is hij dubbel betrouwbaar, getuigt, dat het „niet en passeerde sonder hoeren ende boeven

olie aan de kerk, blijkbaar dezelfde persoon. Waarschijnlijk is hij identiek met den hier genoemden weesvader

hulpe ende groote rooverije, hoewel alomne veel goets den regeerders werdt geleverd."

Reeds den 22en Aug. 1566 werden in Middelburg en Den Bosch de kerken van haar sieraden beroofd. Den 24en en 25en was Utrecht aan de beurt, waar, evenals op vele andere plaatsen, het grauw door een deel der gegoede burgerij of door den adel werd voorgegaan of althans aangemoedigd. In Amsterdam, waar de overheid de oude leer bleef toegedaan, waren de meeste kerksieraden en beelden reeds geborgen, vóór de volkswoede haar slag kon slaan. Te Haarlem wist men zelfs de plundering voorshands geheel te beletten.

Ook in Leiden was 'tvoornamelijk de hefte van 't volk, dat er aan 't vernielen toog. Toch was ook daar de betere helft der burgerij niet werkeloos gebleven en hadden zelfs twee der verbonden edelen, Jacob van Wijngaarden en Arénd van Duvenvoorde, zich blijkbaar tot taak gesteld, de gemoederen tot opwinding te brengen.

Uit een vroedschapsresolutie uit deze woelige dagen (Kerkh. Archief III-426), blijkt, dat reeds in den morgen van Zondag den 25en Aug. een paar mannen de Pieterskerk waren binnengecrompen en daar met geweren de beelden hadden vernield, doch op den naling van den koster, zich uit de voeten hadden gemaakt. De schutterij, inmiddels in 't geweer geroepen, had toen den opkomenden storm gestild, doch den volgenden morgen, den 26en Aug., waren „volders, wevers, steenplaatsers, turfdragers en dergelijke soorten van menschen" opnieuw samengeschoold en hadden ze de L. Vrouwekerke van haar tooiel beroofd.

De magistraat, dien morgen opnieuw samengeroepen en den ernst van 't oogenblik, ook als gevolg van de „declinatie van de neeringhen ende duyre tijden", terlege beseffende (men ziet, dat 't te Leiden niet anders was dan in Den Haag), nam terstond haar maatregelen en ordonneerde:

1e. dat al het geroofde moest worden teruggebracht;

2e. dat verdere onlusten met strengheid zouden worden te keer gegaan;

3e. dat de schutterij opnieuw den eed van trouw aan de overheid zou afleggen en ten slotte, dat terstond als waarschuwing de galg zou worden opgericht. Bovendien werd nog de kapelaan ten ernstigste vermaand, zijn predikaties te houden „zonder eenigha schempinghe ofte schieten", opdat die zouden strekken „tot apaisemente van de gemeente."

De bedoelde resolutie, hier zoo uitvoerig besproken, is tevens van belang voor de tijdsbepaling van den beeldenstorm in

andere plaatsen. De schrijvers van dien tijd zijn in hun opgaven niet altijd eenstemmig, zoodat grondige controle van hun mededeelingen gewenscht is. Bor, Strada, Wesenbeke, Van Meteren, G. Brandt en Hooft zijn in dat opzicht verdeeld en verschillen weder geheel met den auteur van het volksliedje uit dien tijd, voorkomende in het Antwerpsch kronyken".

„Te Leiden was de selfste destructie
swaer
„Den twee en twintichsten Oogst
daernaer.
„Het geschieden op Sinte Bartho-
lomeus-dach.
„Dat men de beelden tot Aelfft aff-
woorpen sach,"

zoo het het daar. De bovenaangehaalde resolutie stelt allen twijfel ter zijde. Er blijkt uit, dat in den morgen van den 26en Augustus, toen burgemeesteren van Leiden wederom vergaderd waren, „te Delft, Den Haghe, Amsterdam en zoe geseyt wert tot meer plaatsen," de beeldenstorm reeds had plaats gehad.

Evenwel, nog vóór er in Leiden daarvan sprake was, had de beweging in Delft zich reeds geopenbaard. Op Vrijdag den 23en Augustus, zoo berichtte de Delftsche magistraat aan de landvoogdes, had zich aldaar het gerucht verspreid, dat te Antwerpen, Brussel, Bergen-op-Zoom, Zevenbergen, Middelburg en andere plaatsen „alle de kercken, cloosteren ende conventen aldaer gespolieert zijn van alle heure beelden en ornamenten." Terstond waren de geestelijke aan het werk getogen, om het meest kostbare te bergen, vóór de storm ook over Delft zou losbreken, terwijl ook de gilden hun eigendommen — bestaande uit de altaren der verschillende vereenigingen, offerbusen, gildekisten en tableaux — in veiligheid brachten, en de particulieren, die aan de kerk sieraden en kostbaarheden hadden geschonken, hun voorbeeld volgden.

Den volgenden dag, juist toen de „volle vrbedschap ende den breeden raad" in verband met de dreigende gebeurtenissen bijeen was, drong de menigte, die reeds lang de hooffden had bijeengestoken, de Oude Kerk binnen. En terwijl een paar burgemeesteren en raden, terstond gealarmeerd, er heen togen, om met goede woorden de beeldstormers hun kwaad bedrijf te doen staken en de kerk te sluiten, werd de schutterij opgeroepen en de noodige wachten uitgezet. „Middelertijde", zoo gaat de bovenbedoelde mis-dive voort, werd er „gepredikt in den Haghe in 't Voorhout", waaruit we de hier-vóór vermelde conclusie mogen trekken, dat

de bedoelde prediking op Zaterdag den 24en Augustus moet hebben plaats gehad. 1)

Waarschijnlijk zullen in deze hagepreek de gemoederen ontvankelijk zijn gemaakt voor de geruchten, die inmiddels uit Delft en Leiden naar Den Haag werden overgebracht en zullen de gebeurtenissen aldaar de naaste aanleiding zijn geweest voor den Haagschen beeldenstorm, een getrouwe copie van wat daar zich afspeelde.

Onder aanvoering van Adriaan Benninck en Dirk Joosten van Streefland begaf zich op Zondag den 25en Augustus een opgewonden menigte naar de woning van mr. Cornelis Suys, den ons bekenden president van 't Hof van Holland, wien men reeds des daags te voren door de prediking voor zijn woning ten zeerste geërgd had, en daar was het, dat de beide woordvoerders van hem eischen, werklieden beschikbaar te stellen, om bij het ontruimingswerk te helpen.

Dirk Joosten was voor den Haag geen onbekende: hij vervulde n.l. het ambt van thesaurier van Den Haag, waaruit al weer overtuigend blijkt, dat het ook hier niet uitsluitend het grauw was, dat zijn envelhoed botvierde. Den naam van Adriaan Benninck evenwel zoekt men in de vonnissen, door schout en schepenen van Den Haag in deze kwestie gewezen, tevergeefs. Een oogenblik drong zich het vermoeden op, met een schrijffout te doen te hebben: de toenmalige secretaris van de vroedschap toch was een zekere Adriaan Benninck en het schijnt eenigszins natuurlijk, hem in gezelschap van den thesaurier aan te treffen vooral, waar beiden achtereenvolgens den post bekleedden van rentmeester van het Sacramentsgildehuis, het pittoresque hofje op de Paviljoensgracht. Evenwel bleek me om andere redenen deze gissing niet steekhoudend, tot een vonnis, den 5en Nov. 1567 door schout

1). De bovenbedoelde missive, „geschreven tot Delft desen XXVI Augusti XVe LXXVI” berust in het Delftsch archief. In verband met deze datumbevestiging zij hier gewezen op een klein geschriftje van wijlen den Haagschen predikant Dr. R. Benninck Janssonius, waarin deze in 1866 eenige feiten memoreerde uit de veelbewogen dagen der Hervorming. Historisch belang heeft het werkje niet. Wat me echter opviel, was de vaststelling van een paar data. Daarin werd de prediking op de Ruiterkamp op 18 Augustus, die in het Voorhout op den 25en d.a.v. gesteld. Op welken grond dat geschiedde, bleek mij niet. We zien evenwel, dat dit, ten opzichte van den laatstbedoelden hagepreek althans, onjuist moet worden geacht.

en schepenen van Delft gewezen, een waarschijnlijker oplossing bracht. Toen toch werd onder meer anderen een zekere verver Adriaan Michielsz. Benninck als „beeldstormer en kerkschender”, bezoeker van hagepreken etc. veroordeeld tot verbanning en verbeurdverklaring zijner goederen. We mogen hier met eenigen grond aannemen, dat hij 't geweest is, die in Den Haag de zaak der beeldstormerij na len roes der Delftsche beweging aan 't rollen heeft gebracht. Soortgelijke verschijnselen toch, dat volksbetoogingen op die wijze van stad tot stad werden overgebracht, deden zich ten opzichte van Den Haag en Delft, met name nog in ten patriottentijd, herhaaldelijk voor.

Dit tweetal nu had de regie van den Haagschen beeldenstorm op zich genomen en plaatste den President van 't Hof, die in dezen niet zonder medeweten van de Radea schijnt gehandeld te hebben, voor de moeilijke vraag, leiding aan de beweging te geven of door een botte weigering en onthouding de op vernieling beluste burgerij, waaronder natuurlijk de slechtste elementen zich gaarne mengden, zonder enig toezicht haar gang te laten gaan. Door schrik bevangen, verbijsd door het aplomb van 't optreden der beide mannen, die op een vraag van den president met een vuistslag op de borst pathetisch beweerden, dat hun last „hier binnen” geschreven stond, gaf 't Hof toe en zond een twaalfstal werklieden, die ieder 7 stuiver per dag zouden genieten.

Natuurlijk moest de St. Jacobskerk, de eenige kerk van de parochie, waar pastoor Vincentius Muloc sedert negen jaren den dienst verrichtte, het 't eerst ontgelden. Onder de bedrijvers merken we hier o.a. op den ons bekenden weesvader Jasper Adriaans, verder Bastiaan Fransz, Jan Lambrechts, Barthout Gerrits, Willem Adriaens Doncker, Pieter Cornelisse Vries, Augustijn de Cramer, Jan Wouterse Beeldesnijder, Jan Andries Ymonie, Pauwels Evertse 1) en Jan van Hameloo. Wouter Willemse verstoutte zich zelfs, behalve „beelden te stormen en altaeren te breeken”, om het „gelt uyt die kiste te rooven en groote oproer ende seditie te maicken”, hetzelfde, waaraan ook Dirk Joosten zich schuldig maakte.

We zagen reeds, dat Dirk Joosten een der aanvoerders van de beeldstormende menigte was. Een miskelk vertrapte hij onder den voet en vernielde en schond naar de mate zijner krachten. Toch schijnt het, dat onder al deze ruwheid nog met

1) Dezen naam vinden we terug in het luiregister van de Grootte Kerk, waar den 16en Feb. 1562 de vrouw van Pauwels Evertse „kistenmaecker” wordt beluid.

eenig oordeel gehandeld werd. Hoe moet het anders worden verklaard, dat de prachtig gebeeldhouwde preekstoel, een kunststuk van het jaar 1550, zooals het daarop voorkomende jaartal aanduidt, ongeschonden bewaard bleef, terwijl de rentmeestersrekeningen later evenmin uitgaven vermelden, die er op wijzen, dat ook het orgel werd vernield? Stelselmatig blijkt alleen vernield te zijn, wat een doorn was in het oog van de voorstanders der nieuwe leer. Toen een halve eeuw na deze gebeurtenis bijv. de genealog en heraldicus Buchelius zijn rondreis door de Nederlanden maakte, om overal het merkwaardige aan te teekenen, vond hij er de wapenborden van de ridders van het Gulden Vlies, een herinnering aan het feest der orde, dat in het jaar 1456 in Den Haag gehouden werd, en bovendien de merkwaardige geschilderde kerkramen nog ongeschonden aanwezig. 1)

Ongestoord hadden de bedrjvers zich dan ook aan hun vernielingswerk kunnen wijden, daar de deurwaarders van 't Hof en de Haagsche schutterij op hooger order de ingangen bewaakten, om, zoo het heette, ongeregelheden te voorkomen.

Nauwelijks had men hier afgedaan, of de menigte trok naar het Predikheeren klooster in 't Voorhout, om daar dezelfde verlooting te herhalen. Blijkbaar was er bij de beeldstorming in de Grootte Kerk heel wat gestolen en vond de procureur generaal het noodig, althans daaraan paal en perk te stellen. De substituut trok tenminste met zijn dienaren naar het klooster met de opdracht, om „zoe veel als 't doenlijk was te beletten, datter gheen dieverije ende anders en soude moegen geschieden.”

Wat hij er zag, was vreeselijk. De kloosterkapel was reeds door de talrijke binnengedrongen Hagenaars deerlijk toegetakeld. Een zekere Adriaan Lievensz, blijkbaar een gevaarlijk sujet, die eerder reeds zijn vader met zware mishandeling bedreigd had, behoorde tot de d'enders van den baljuw, die nu moest toezien, hoe Adriaan zijn post verliet en de menigte uit alle macht hielp bij het slooperswerk. Cornelis Martens drong zelfs met Dirk Joosten tot de cellen door, om een afvallig geestelijke, die daar opgesloten was, te bevrijden, terwijl Bastiaan Fransz en Jan Lambrechts naar de librje snelden, om er de fraaie kloosterbibliotheek te vernielen. Een schat van kostbare incunabelen en andere voorwerpen van kerkelijke kunst, de vrucht van jaren onverpoosden arbeid, zijn er in deze woelige dagen verloren gegaan, en niet te benaderen zal dan ook het

verlies zijn, dat Den Haag aan kunstschatten heeft te boeken gehad.

Adriaan Lievens was inmiddels met zijn werk der verwoesting voortgegaan, tot heftige verontwaardiging van een der aanwezige burgers, die hem toevoegde: ghij-rabaudt, soult ghij willen smijten; 't is u werk niet, noch ghij en zijt daartoe nyet aenghenomen ende schier of morgen wilt wel gegheeselt worden”. Maar Adriaan stoorde zich aan de vermaning niet. In 't koor vond hij een crucifix, dat juist door Claes de Leydecker van boven was neergeworpen. Uit kortswijl richtte hij 't overeind, om 't terstond weder los te laten, zoodat het in stukken uiteenviel. Met een buitgemaakten hamer snelde hij met Paulus Evertse, Wouter Willemse en eenige anderen naar 't convent en vernielde en versplinterde in den reventer wat mooi en kostbaar was. Een bord, waarop een heiligenfiguur geschilderd was, en dat nabij de grafkapel der Wassenaars was opgehangen, werd door den woesteling van den muur gerukt en met handen en voeten verbrijzell. Daarna dronk hij zich in den conventskelder nieuwen moed in, begaf zich met de overigen naar het kerkhof „in zeecker cleyn capellicken aldaar, alwaer den Hemel ende Helte stondt” en vernielde ook daar alles, wat er voor in aanmerking kon komen.

Toen ten slotte hier hun taak bleek afgedaan, trok Adriaan Lievens met Paulus Evertse, Wouter Willemse en de verdere kornuiten naar de kapel in 't Bosch, om op dit terrein het vernielingswerk voort te zetten.

De afstand leverde voor deze onderneming geen bezwaar op. De situatie ter plaatse verschilt n.l. belangrijk van de tegenwoordige. De huizen aan de oostzijde van het Lange Voorhout en de Houtstraat toch grensden met hun tuinen achter aan het Bosch, terwijl van de thans daarachterliggende wijk geen huis nog bestond. Een hoog en stevig staketsel, dat des avonds werd afgesloten en danden toegang tot de plaats aan deze zijde onmogelijk maakte, verzekerde hier de veiligheid der inwoners gedurende den nacht. En hier nu, onmiddellijk buiten de kom, links van den weg, die naar Leiden voerde, lag, ter plaatse ongeveer van den tegenwoordigen toegang naar het Smidswater, de kleine, rusteke „capelle”, die thans den beeldenstormers ten prooi zou zijn.

Gunstig troffen ze 't niet, want juist te voren waren Dirck Joosten, Andries Ymony, Augustijn de Craemer, Willem „Dierick Joosten knecht” en meer anderen naar binnen gegaan en ze hadden, om niet gestoord te worden, de kapeldeur achter zich gesloten. Maar het wachten duurde slechts kort: in de kapel was 't werk spoedig af-

1). Die wapenborden zijn er nog. Of het de origineele zijn?

gedaan en weldra kwam Dirk Joosten met zijn trawanten naar buiten. Het werk was verricht en zelfvoldaan begaf men zich naar de woning van Huig Jans den „boschbewaerder“, waar de uitgestoken kan de taverne aanwees.

Een stevige dronk mocht er op staan. Elk nam „een kanne biers, drie ofte vier“ en... Dirk Joosten betaalde. Mogelijk, dat hij voldoende buit had behaald, of was het uit overvloed van eigen middelen, dat hij voorstelde, nog even „in de Doelen sitten teeren“? 1)

Het volk was in een overwinningsroes en aan iederen bruten inval moest worden toegegeven. Men dreef zelfs de tyrannie zóóver, dat de beelden en sieraden, die door de trouwgebleven katholieken waren gered, werden opgeëischt, om ook die in hetzelfde lot te doen deelen. De stedelijke overheid was machteloos en kon niet anders dan toegeven en door de vingers zien: het uur der vergelding was nog niet aangebroken.

Bij al het ruw geweld en onder't laaien der hartstochten deed zich weer een verschijnsel voor, dat er op wijst, dat er toch niet geheel in den blinde op los geslagen werd. In Delft bijvoorbeeld had men kunnen opmerken, dat de woede zich vooral richtte tegen de Franciscanen (of Minderbroeders), die aan de geloofsvervolging een werkzaam aandeel hadden genomen en van wie men vertelde, dat er nog een lijst van verdachten in hun bezit was. Den vrouwenkloosters evenwel schijnt daar een eegszins mulder lot beschoren te zijn geweest.

Iets soortgelijks doet zich voor ten opzichte van de vrouwenconventen in Den Haag; geen enkele aanwijzing vonden we in de sententiën, dat haar ook maar eenige overlast werd aangedaan.

In de omgelegen dorpen had zich dezelfde vertooning afgespeeld. Terwijl jonker Ghilein Zeegers van Wassenhoven met zijn broer Jan — beide te Voorburg woonachtig — met hun vriend Willem van Treslong bij den Voorburgschen pastoor Jan Ween aan tafel waren, zou de eerste zich allerlei „schandelycke en lasterlycke reedenen tegens het oude Roomsche Catholycke Geloof en Godsdienst“ veroorloofd hebben. Na den maaltijd eischte hij zelfs de sleutels van de kerk, brak daar in tegenwoordigheid van de beide medegenoodigden een beeld van St. Joris „met sonder heftig vermoeden, dat sulks „gedaen was met haer kennis ende ver „maeninghe.“

Onverklaarbaar is die achterdocht hier zeker niet, want Ghilein Zeegers behoorde tot de verklaarde voorstanders der nieuwe leer, was bovendien een der verbonden edelen, woonde, staande op een wagen, de eerste hagepreek (die op de Ruiterkamp) bij en — wat meer is — noodigde de predikanten der „Sectarissen“ aan zijn tafel, terwijl hij later zelfs beschuldigd werd, het Avondmaal „op zijn Calvinistisch“ in de stad Delft te hebben bijgewoond.

Het blijkt niet, of het voorbeeld, door Ghilein van Wassenhoven hier gegeven, navolging vond, maar te Wassenaar was door het voorgaan van een der dáár gevestigde edelen het toen door pracht uitmuntende kerkgebouw deerlijk toegetakeld. Het was Herbert van Raaphorst, die hier het sein gaf. Hij rukte de beelden omver mishandelde den pastoor, nam zelfs een miskelk met zich mede en dronk er uit onder 't spottend gelach zijner metgezellen.

Belediging en mishandeling van den pastoor was ook in den Haag voorgekomen: Jasper Adriaens had daaraan, bij welke gelegenheid bleek mij niet, zich schuldig gemaakt, had hem zelfs eens des nachts met het plat van zijn degen geslagen. Zoo althans vermeldt het vonnis, waaraan we deze wetenschap ontleenen.

Maar weldra luwde de algemeene storm en toen de geestelijkheid de geleden schade overzien en eenigermate herstellen kon, bleven blijkbaar hier de kerkelijke goederen verder ongemoeid. Zij, die de kerk getrouw gebleven waren, en dat aantal was zeker niet gering, herademen en zullen met den pastoor terstond, maar zonder al te veel opzien te verwekken, de handen ineen hebben geslagen, om te vervangen, wat verloren gegaan en te restaureeren, wat gehavend was.

Een juist beeld van deze maatregelen van herstel te geven is niet meer doenlijk. Het kostbaar materiaal van de rentmeestersrekeningen der Grootte Kerk laat ons juist in deze meestbewogen jaren in den steek. Waar ze in een bijkans geheel ononderbroken reeks van 1557 tot 1809 voor 't nageslacht zijn bewaard gebleven, zijn juist die van de jaren 1566 en 1568-70 verloren gegaan. Toch geeft nog de rekening van 1567 in eenonige opsomming ons eenige inlichtingen over nagekomen herstel. Den 9en Maart bijv. werd de koster met eenige anderen aan 't werk gezet aan „de poeyen vant heylige sacramentshuys, dat bij de kerkbreckers omgeworpen en vernield was“, terwijl zo verder opruiming moesten houden van 't „houdtwerck ende ijswerck van de afgeboecken altaren, bancken, stoelen ende ander“ welke overblijfselen men voorloopig in een der aangebouwde kapellen,

1) Met den Doelen wordt hier bedoeld het gebouw der Haagsche schutterij, gelegen tusschen Houtstraat en Kortten Vijverberg.

die van 't Heilig Graf, schijnt geborgen te hebben. Augustijn, dien we elders als den „schijswercker" genoemd vonden, was eenigen tijd daarna gedurende drie dagen bezig met het repareren van „die bank dair Maritgen voor 't Heylich Sacrament inne sit", terwijl hij tevens het „oultuer in (de kapel van) 't Heilig Graf" herstelde, een arm vernieuwde van „die schael dair die kinder inne gewoegen werden" en ten slotte „die enghelen opte trahen van 't choir" hun vorige plaats hergaf. Ook Claes Pieters „de goudtsmit" zien we er in Mei verschijnen om „de silvere monstrantie te souldereren ende te repareren 't gene daer aen gebroecken was", terwijl wederom de hulp van Augustijn werd ingeroepen voor 't herstellen van den „tabernakel, die in 't kercksmijten aen stukken gevallen was" en die hij na verloop van zes dagen arbeids „met lijmen ende anders" weer in orde kreeg, te zamen met Dirck „die blaeser", die er eenig ijzerwerk voor geleverd had. Het „marmieren wijwatervat, 't welk in 't vluchten voor den kercksmijters bij 't uytbreecken zeer geforceert was", werd herplaatst en de afgebroken stukken met cement bijgepleisterd, het beeld van St. Jacob, „nu staende an de zuytzijde van den trans van de plaer van Sinte Sebastiaens outtaer" door Barend den „beeldsnijder" gerepareerd en door Willem Jans opnieuw geschilderd en „verstoffeert", waarna beiden hun krachten beproefden aan het Mariabeeld, dat „bij den kercksmijters zeer gedestruuert en gebroecken was", maar dat er na deze bewerking, waarbij „goudt en sylver" niet gespaard waren, als nieuw zal hebben uitgezien.

Wanneer we nog nagaan, wat ons van het gebeurde uit de vonnissen ter oore kwam en daarbij in aanmerking nemen, dat in de laatste vier maanden van het jaar de ergste schade hersteld zal zijn geweest, kunnen we ons in verband met het bovenstaande eenigszins een beeld vormen van de vernieling, welke op dien bewusten Augustusdag werd aangericht.

Toch werd er in de komende dagen aan de uitoefening van den katholieken godsdiensdienst geen moeilijkheid in den weg gelegd. Maar daarnaast werd de prediking van de Nieuwe Leer voortgezet. De landvoogdes toch, aanvankelijk dermate door schrik bevangen, dat ze er zelfs ernstig aan dacht, de wijk te nemen, gaf reeds den 23en Aug. toestemming tot de openbare prediking van het calvinisme in die plaatsen, waar die reeds vóór de troebadah plaats gehad en den 29en Januari 1567 bepaalde de Prins als Stadhouder van Holland, dat te Delft die samenkomsten buiten de stad — op een terrein bij de Waterslootsche Poort zouden mogen voort-

gang hebben, mits men van de andere zijde niet verhinderde, dat het gerecht de beeldstormers inrekende en voorbeelding strafte.

We zien hieruit, dat het optreden van de overheid, ook der stedelijke, die toch, vooral in Delft, allermint de nieuwe leer gunstig gezind was, gebrek aan zelfvertrouwen verried. Blijkbaar vermeed zij een krachtig optreden, om de hartstochten niet weder te prikkelen. En blijkbaar was in Den Haag de toestand niet anders. Dirk Joosten en Lenaert Ysbrands hadden zich zelfs met eenige anderen naar de woning van den baljuw Le Grand begeven, ten einde hem te dwingen „costeloosten ende schadeloos" de gevangen beeldstormers op vrije voeten te stellen. En werkelijk scheen de baljuw te overwegen, aan den aanhoudenden drang toe te geven. Cornelis van Wijn gaarden althans, die en passant van de nonnen van het Loosduinsche klooster had meegedeeld, dat men nog gelegenheid zou vinden van haar klooster een duivenhok te maken, verzekerde haar bij diezelfde gelegenheid, „dat de President van den Raed van 's-Hage so verre gebracht was, dat hij voornemens was, sijn toestemming te geven tot de ontslaeging van de gevangen beeldenbrekers."

Filips II was woedend, oen het gebeurde hem ter oore kwam. Onmiddellijk werd beraadslaagd hoe de schuldigen te straffen en de oproerigheid in bloed te smoren. Ook de Landvoogdes maakte zich tot tegenweer gereed, 'aarbij vertrouwend op enkele lyaal gebleven edelen, niet het minst op den Duitschen Hertog Erik van Brunswijk, die, hoewel Luthersch van geboorte en opvoeding, tot het katholicisme was overgegaan, zooals blijkt uit een post in de rentmeestersrekening van de Grootte Kerk over het jaar 1565.

Erik van Brunswijk was in Den Haag geen onbekende. Hoewel zijn aanwezigheid als krijgsoverste zeker veelal elders noodzakelijk zal zijn geweest, hield hij toch bij tusschenpoozen zich hier op in zijn aanzienlijke woning aan den Kneuterdijk, op den Noordhoek van het Hertog (Erik) straatje gelegen, welk huis, later afgebroken, verbouwd en in tweeën gesplitst, in later eeuwen aan Johan de Witt en G. K. van Hogendorp tot woning zou verstreken.

Brunswijk nu belastte zich reeds in den nazomer met het werven van een legertje, dat aan Margaretha's bewind eerige krucht moest bijzetten. Maar ook de edelen dachten aan tegenweer. Het was gebleken, dat hun vertrouwen op Margaretha's beloften misplaatst geweest was. De Prins stelde zelfs een eendrachtig optreden der edelen voor, gesteund door de Staten der verschillende gewesten. Dit laatste denkbeeld

scheen ook onder het volk te leven, getuige het verzoekschrift, dat den 4den Oct. bij de magistraat van Rotterdam inkwam en waarin werd aangedrongen op 't bijeenroepen der gilden, teneinde gezamenlijk te overleggen, wat de stad te doen stond, zoo de geschorste inquisitie opnieuw mocht worden ingevoerd.

Bij zijn bezoek, dat de Prins in November 1566 aan Utrecht en Amsterdam bracht, werden hem dan ook adressen uit de burgerij aangeboden, waarin men er op aandroeg, dat hij door krachtig ingrijpen het dreigend gevaar zou bezweren. In Den Haag had een dergelijk verzoekschrift eveneens ter teekening gelegen. In de herberg „De Molen” hadden Diederik Sonoy, Lodewijk van de Binckhorst en Cornelis van Wijngaarden daarop tal van handteekeningen verzameld en men gaf daarbij den wensch te kennen, dat de Prins de burgerij mocht beschermen „tegen de Graaff Erick van Brunswijk off andere, die bij dach off nagt haer soude willen benauwen off overlaster aandoen.”

Maar den Prins ontbrak daartoe de macht en bovenal het vertrouwen op het welslagen der onderneming. Doch de Vlaamsche calvristen tastten door. Hadden ze eerst het plan opgevat — wellicht op voorstel van Dathenus — den Koning voor een som van drie millioen gulden te bewegen, vrijheid van godsdienst te verleen, waartoe ook Josua van Alferinghe in Den Haag zich inspande, de gelden bijeen te krijgen, even spoedig liet men dat voornemen weder varen en besloot men, voor de gestorte sommen een leger te werven, waarvan het opperbevel aan Brederode zou worden opgedragen.

Ook deze vermetele edelman had intuschen niet stil gezeten. In Ameide en Vianen had hij een door hem saamgebrachte krijgsmacht gelegerd en alweer waren er bekenden, die onder zijn vaandels dienden. Robert de Cocq had zich n.l. als vaandrig een plaats weten te verwerven in de compagnie voetvolk van zijn roer Maximiliaan de Cocq van Neerijnen, die zich onder bevel van Brederode gesteld had.

Zoo kreeg het volk eenig vertrouwen en al hield de hooge adel zich ook afzijdig, de lagere scheen tot krachtigen tegenstand bereid: Josua van Alferinghe, heer van Hofwegen, trachtte hen althans in Den Haag tot aansluiting te bewegen, om 't te kwader uur ontbonden Compromis weer levensvatbaarheid te geven, zeggende, dat „inden men tegenstand wilde bieden door magt van wapenen tegen de beeldebekers, dat zeshonderd edellieden van haer de gemeente in haer bescherming en beveiliging hadde genomen.”

De hoop bleef dus leven. Want zou Brederode wellicht de tact voor een beleidvol

optreden in niet al te groote mate bezitten, durf en voortvarendheid waren hem zeker geenszins vreemd. En blijkbaar droomden reeds sommigen van hem als den aanstaanden landsheer. Zoo toch moet men verklaren de uitlating van Claes Pens bij den beeldenstorm in het Predikheerenklooster: „wij en passen op gheenem coninck dan op die grave van Hollandt, 't welck es mijn heere van Brederode. Hij sal noch grave van Hollandt werden, die welke dees clooster toebehoort, ende hebben zijn voorsaeten gesticht; ende als wij hier nyet langer moegen blijven, soe sullen wij nae hem trecken, daer sullen wij vrij sijn.” Geheel goed ingelicht was Claes Pens niet: wel pretendeerden de Brederodes af te stammen van een tweeden zoon van graaf Aernoud — een bewering, die echter niet steekhoudend was, — doch het klooster werd gesticht door de eerste gemalin van graaf Albrecht van Beijeren, die bezwaarlijk onder de vermeende voorzaten van Brederode zou te tellen zijn.

Zoo was de toestand, toen Den Haag de eerste teekenen van het gewapend verzet tegen Spanje op zijn bodem zien zou. Kapitein Sander Torck, een der krijgsoversten van Brederode, was n.l. met zijn compagnie tegen Den Haag afgezonden, om het Spaanschgezinde krijgsvolk te verdrijven. De onderneming had het gewenschte succes en... de Haagsche Sint-Jacobskerk was daarbij weer even het toneel van verwarring in den strijd van kerkelijke inzichten. Bij de begrafenis van een soldaat van de compagnie der aanvallers maakten de gebroeders Boudewijn en Dirk van der Meulen van Ameide, die hun wapenbroeder de laatste eer bewezen, in de Grootte Kerk zich schuldig aan „grootte moedwilligheyt”, waarbij ze hadden „gesongen de Psalmen in het Nederduitsch ende haer roers afgeschotem ende ander grootte oproeren geoffent”. Misschien diende het schandaal om de reeds vertwijfelende Haagsche aanhangers der Nieuwe Leer, die van de dreigende bewapening aan regeeringszijde zullen hebben gehoord, door hun overmoed weer enigszins in geestdrift te brengen en niet onmogelijk is 't ook toen geweest, dat een Haagsch geestelijke door Raaphorst, die zich te Wassenaar aan hetzelfde feit had schuldig gemaakt, in gezelschap van Frederik van Egmond en Cornelis van Assendelft, ruw bejegend werd. Eerstgenoemde schijnt zelfs zijn slachtoffer een touw om den hals te hebben gedaan, hem dreigende te zullen worgen, omdat hij tegen de predikanten der Nieuwe Leer was uitgevaren.

Deze aanranding van de vrijheid van godsdienstoefening voor de katholieken daargelaten, was de toestand voor hun toch van dien aard geweest, dat de gere-

gelde prediking in de St.-Jacobskerk had kunnen doorgaan. Maar de ontwijding van het gebouw door het geweld der beeldenstormers eischte toch een consecreering, die den 22en Junij 1567 zou plaats hebben.

Op dien dag was de katholieke gemeente in devotie in het groote, maar waarschijnlijk deerlijk versoberde kerkgebouw bijeen. Tien luiders waren aangenomen, om de groote klok gedurende „drie poesen” te doen beieren en binnen zag men een zevental zangers, die straks, begeleid door het orgel, den waarschijnlijk minder geoeffenden Haagschen koristen steun zouden verleenen en waarvoor ieder van hen een „groot” zou genieten.

De bisschop van Groningen was in eigen persoon voor deze plechtige gelegenheid overgekomen. Den 17en en 18en Junij was Floris van Coolhem den kerkvorst tot Delft tegemoet gereisd, om hem op den groten dag zelf als kapelaan bij het wijden van het hoogaltaar ter zijde te staan.

Ook den aartsbisschop van Utrecht had men bij deze plechtigheid gaarne aanwezig gezien en reeds had men eenige vertrekken op het Binnenhof in gereedheid gebracht, om de „suffraganen van den Bisschop van Utrecht met zijn geselschap” naar eisch te ontvangen, toen het bleek, dat deze naar Middelburg was doorgereisd.

Zoo konden de katholieken daar na dien datum weer als voorheen in 't herwijde gebouw hun godsdienstplechtigheden vervullen. Maar toch — de rust zou van korten duur zijn. De bedreiging van buiten liet zich missschien reeds gissen, maar er was ook iets, dat bij de gemeente op verdeeldheid naar binnen wees, die de kudde geen goed zal hebben gedaan. Want wel tekenend is het, dat niet lang vóór Kerstmis van het jaar 1567 Willebrord Bartholomeus de bleeker met een briefje van pastoor en kerkmeesters naar Montfoort werd gezonden, om aan heer Bartholomeus Willebrords (zijn zoon wellicht?), den pastoor aldaar en tevens kapelaan bij de Haagsche kerk, te verzoeken, „om het nieuwe jaar hyer in Den Haaghe te willen coemen prediken, aengemerckt die predickbroeders onwillich waren hetselve te doen.”

XI. DE BEWEGING GESTUIT.

Het was wel onder droevige omstandigheden, dat de gebeurtenissen van de laatste en de komende jaren in den Haag werden afgespeeld. Armoede en ellende hadden er geheerscht, selert meer dan een halve eeuw reeds. Niet een tijdelijke inzinking van de welvaart was het, maar een verval van jaren, dat steeds hopeloozer werd. Reeds in een beschikking op een request van de Haagsche vroedschap betreffende de opgelegde lasten, door de regeer-

ring „gegeven in de stadt van Brussel den Xlen dach van October in 't jaer ons Heeren duysent vijffhondert veertich” werd erkend, hoe de burgerij zuchtte onder „groote lasten ende opheven van groote wateren wyt die Noortsee..... daer ceur ons dorp van Scheveninck staende onder 'den Haghe geschapen is gheweest aff te vloeyen, ten waer met groote costen bij Gods hulpe wederstaen, daerin die supplianten groote merckelicke sommen van penninghen hebben moeten geven ende noch dagelicx contribuerende sijn”, hoe „bij den blicxem die thoern van den Haghe ontstecken ende verbrandt werde met die kerke ende veel schoone huysen, hoe dat dair inne verbrandt sijn 't urewerck, clock, voirsclagh ende andere clocken, die supplianten nootuelcken te coste hebben sullen aen 't urewerck, voirsclagh ende clocken, behalve andere reparatiën dairaen behouvende, over die drie duysent karolus guldens al boeven haeren gewonlicken wuytgeven”; hoe stadhuis, straten en putten nootzakelijk herstelling behoefden, terwijl daarbij de schatting, door de Gelderschen bij hun inval geheven, nog steeds op de bewoners drukte (Papieren Reg. II-364, G. A.).

Diezelfde noodkreet klinkt ons tegen uit de beschikking op een soortgelijk verzoek, te Brussel gedateerd den 22en April 1545. (Pap. Reg. II-367), waarin nog bovendien als motief diende, „dat oick die neringhe van den draperije, dair van die meeste profijten van den excijse plegen te komen, bijna geheel te nyet ende geheel vergaen es, wairdoer veel ende groote getalen van huysen binnen onsen vleckte voirsereven ledigh ende onbewoont staen”; dat de suppoosten van den hove maar voortdurend blijven vrijgesteld van bijdragen in de gemeene lasten; de accijns op wijn en bier, die in 1539 en '40 nog 4100 à 4200 Karolus guldens opbracht, nu nauwelijks 2900 à 3000 Kar. gl. bedroeg; de lasten van den oorlog steeds zwaarder drukten; de oude leening van 5700 g.l. nog steeds niet kon worden afgelost en hoe ten slotte zelfs een nieuwe à 2000 gl. gesloten was, om de bedden te kunnen voldoen.

Hoe hoog de ellende nu allengs gestegen was, blijkt eveneens uit de bewilliging van koning Philips, d.d. 18en Juli 1556, waarbij den Haag voor 2/3 van de ordinaris bede zou worden ontslagen (P. R. II-282). De overval der Gelderschen in 1528, de overstromingen van Scheveningen in 1529, 1539 en 1540, de kerkbrand van 1539, de kosten voor de nieuwe vleeschhal, voor „putten, bruggen, scholen, weescamere” etc. passeeren daarbij weder de revue, terwijl er nog gewezen wordt op den erbarmelijken toestand van 't „scepenuys, daer dagelicx justitie inne administreert, 't welck ten minsten wel

twee duysent gulden sal moeten kosten, dat grooteliecx te beduchten is, dat eerlangē tijt instorten sal." En wat ons daaruit verder treft is de sobere schildering van den dieptreurigen economischen toestand der bevolking, haar armoede en gebrek. „Dat argher ende naer is", zoo lezen wij, „zoe zijn die neeringhe van den Haghe, soe van comanschap ende draperie, die plaghen te wesen loeffelick ende goet, soe gedeclineert, datter weinigi cooplyuden van rijkdomme wonen ende is die draperie soe vergaen, dat in die plaetse, daer men mit tseventich wollen weeftouwen plach te wercken ende vier ofte vijfhondert volders plach te hebben in den neringhe van den voldrije ende drapperije, men nu ter tijt niet en werckt mit meer dan twee ofte drye wollen weeftouwen ende vijff ofte sesse meesters volders, die oick afgaen; ende en hebben nauweliecx t vierendeel van den tijdt werck, sulcx dat die schamele lyuden van dien ambachte, als volders, wevers, spoelders, kemsters, spinsters etc., die dair noch sijn, roupen dageliecx openbaer lanx die straeten: waer is die neringhe gebleven? daer plegen tsestich of tseventich wollen weeftouwen te wercken, daer en isser thans maer twee; wi en moghen t drooch broot niet wynnen, dat onse kinderen behouven ende diergelijke jammerlijke klachten. So datter... nyemandt affectie totter neringhe en heeft ende blijft geheel onder de voet ende te nyeten", terwijl de personen „van eenighe rijkdomme", „hun ende hunne kinderen dageliecx begeven mit groote naerstigheyt ende sollicitatiē, om vrij ende exempt te zyn in dienste van officiē van ons ofte van onsen Hove van Hollandt, omme te wesen officieren, advocaeten, procureurs, deurwaerders, booden ofte andere aen onse Camer van der Reeckeninghe aldaer, waerdeur die coopmanschap, neringhe ende oick d'exceijsen gans ende al cesserē ende te nyeten gaen."

Klachten vóór en klachten na, steeds luider en in steeds dringender vorm. In de „Informatie upte verpondinghe upten Haghe ende Maechambacht in den jaere 1514" (P.R. I. 94.), een antwoord op een door de hooge regeering ingesteld onderzoek naar den economischen toestand van steden en dorpen, wordt op gelijke wijs weder een weinig verkwikkelijck beeld opgehangen van de welvaart van Den Haag. En daar is niet alleen de magistraat aan het woord, die er belang bij kon hebben, den toestand zoo donker mogelijk voor te stellen, daer horen we ook het getuigenis van den pastoor, die klaagt over het immer slinkend aantal zijner communicanten als gevolg van het steeds dalend bevolkingscijfer.

En onder deze omstandigheden, die immer dreigender waren geworden, zou het

zijn, dat de onbarmhartig verscherpte politiek van Spanje het reeds zoo zwaar geteisterde Den Haag op een nog grooter uittocht van nijvere burgers te staan kwam en die den secretaris Adriaen Benincq Matthijszoon in 1568 noopten tot zijn verzoek aan 't Hof van Holland om ontheffing van zijn verplichting tot het betalen van zekere gelden (voor 't ambt) „overmits desen turbulenten ende uproerigen tijt ende deur 't verloopen ende vertreeken van veele inwoenders van den Haegge nyet veel voerrecht gedaen en werdt ende weynich brieven gemaicht worden, sulcx dat hij suppliant in de plaetse dat hij plach te ontfangen op een schouten rechtgach XII ofte XV stuyvers, althans nyet meer en ontfanct den IV, V ofte VI stuyvers ende dieckwijls nyet eenen stuver".

Wel was dus de toekomst donker voor het arme vlek. Of had men nog op verbetering gehoopt, toen de wisseling van landsheer in 1555 misschien een anderen koers zou kunnen brengen? Wij weten niet, of er hoop gloorde in het gemoed van Andries de Smit, toen hij ten 23en December van dat jaar in de „camere van den Ratle van Hollandt" op 't Binnenhof werd geroepen om te „casseren en aen stucken slaen het oude segel van den justitie van wegen de keijs. majesteit als grave van Hollandt tot noch toe gebruyckt, exhiberende daer beneffens het nyewe segel van sconinx van Engelandt 1) wegen gedaen maicken, omme 't selve voortaan te gebruycken. (Hist. Gen.; Kronijk 1856, bl. 79). En evenmin kan het ons bekend zijn, met welke gevoelens Paack, de koster van de St. Jacobskerk in het najaar van 1558 den schelling opstreek, die hem door den rentmeester werd „betaelt voor den ryem in de clocke te nagen ten tijde van de uytvaart van den keyser, noch ook wat er omging in het hart van hen, die deelnamen aan de processie, op een der laatste dagen van Augustus 1559 in den Haag gehouden, „als men badt voor de geluckige reyse van den Con. Majesteit nae Spaengen". Maar zoo er waren, die met eenige hoop de toekomst tegemoet gingen, die van den zoon meer gematigdheid verwachtten, dan de vader had getoond, hoe zouden ze zich dra bedrogen zien!

Reeds bij zijn vertrek naar Spanje had de koning den Staten de krachtigste handhaving van de katholieke religie op het hart geaukt. Maar ook zijnerzijds hielden de bemoeiingen in dezen geenszins op en de steeds verscherpte plakaten, waaronder de Nederlanders, die hun vrij-

1) Wegens het huwelijk van Filijns II met Maria, koningin van Engeland.

heid van denken liefhadden, gebukt gingen, waren de vrucht van zijn zorg voor het heil der moederkerk. Hadden in Juli 1566 de Staten van Holland besloten tot het zenden van een verzoekschrift tot opschorting der inquisitie, met welks aanbieding Otto van Egmond, Heer van Kenenburg (zijn woning stond in het Noordeinde tegenover de Molenstraat, waar nu de Waalsche kerk is) en Adriaan van Mathenesse (thans Engelsche legatie in 't Westeinde) met twee vertegenwoordigers uit ieder der groote steden waren belast (alleen Amsterdam deed niet mee), vergezeld van den advocaat Van den Eynde, en welk verzoek tenslotte werd ingewilligd, we weten, hoe de koning zich door zijn gegeven woord gebonden achtte.

De publicaties uit de archieven van Simancaa hebben aan het licht gebracht, hoe Filips reeds den 5en Augustus 1566, lang voor er ook nog maar van den beeldenstorm sprake kon zijn, in het geheim voor notaris Pedro de Hoyos „au bois de Segovie" de gedane belofte in 't geheim herriep (Gachard, Correspondance I). En een maand later nog, toen de Utrechtsche Calvinisten een eigen kerk trachtten te bekomen, stond de Prins als stadhouder van Holland namens de landvoogdes wel niet dit verzoek toe, doch veroorloofde, dat ze „sonder wapenen" toch buiten de stad hun predicaties mochten houden, mits „nyemand d'eën den ander mit woerden ofte mit werken en sal injureren noch oock met lieckens ende diergelijcke scandaleuse acten". (Hist. Gen. Kronijk 1860, bl. 103). Het was nog de politiek der verzoening, gedurende korten tijd afgedwongen, maar tot welker beëindiging in strijd met zijn belofte reeds terstond door den trouweloozen vorst besloten was.

De regeering wapende zich. De Prins van Oranje, nog steeds stadhouder van Holland en Zeeland, schijnt zich kort daarop, in verband met de talloze verzoeken om vrije prediking, in de Noordelijke Nederlanden te hebben opgehouden. Den 4en October toch had hij aan de Utrechtsche sectarissen vanuit Antwerpen bericht, spoedig te zullen overkomen, in welken geest ook de landvoogdes den 12en October uit Brussel had geschreven (Kronijk Hist. Gen. 1860-103).

Dat de Prins op dien tocht ook Den Haag aandeed, ligt voor de hand en misschien wijst daarop een keure van den 20en October 1566, waarbij de magistraat den Hagenaars verbiedt, zich op te houden „bij ofte omtrent de wacht van de knechten alhier in den Haghe bij Excellentie den Prince van Orangne". Of was het reeds de kern van het leger, waarmee Erik van Brunswijk, de Haagsche krijgsoverste -- hij woude op den Kneuterdijsk op den noordhoek van het Hertog

Erikstraatje -- weldra in het veld zou gaan?

Ook in het zuiden hadden zich regeringstroepen geconcentreerd en oordeelen weldra in staat een beslissenden slag te slaan. Den 13en Maart 1567 toch werd het leger der Vlaamsche calvinisten bij Oosterweel verslagen en uiteengedreven. Binnen enkele weken was daar de beweging onderdrukt. De Prins, nog steeds weifelend, had den 11en April Antwerpen verlaten, om zich naar zijn Bredasche erfgoederen te begeven, vanwaar de weg naar Nassau hem openstond, en nauw was de maand ten einde, of Erik van Brunswijk was de stad Vianen, Brederodes hoofdkwartier, binnengerukt (5 Mei) en zag de laatste zich genoodzaakt, om door Noord-Holland zich naar Friesland in te schepen en er verder een goed beekomen te zoeken.

Toen hiermee de woelingen in de Nederlanden onderdrukt waren, bleken de plannen der regeering steeds duidelijker. Reeds bij besluit van den 20en Februari 1567 had Filips in de verschillende gewesten commissarissen aangewezen die belast zouden zijn met de inbeslagneming en de administratie van de goederen der voortvluchtige ingezetenen, als hoedanig voor Den Haag en de omliggende dorpen was benoemd Mr. Nicolaas v. d. Weyle, „ontfanger van den exploiten van onsen Raide van Holland".

Den 28en Mei 1567 werd te Antwerpen (later in de steden der Noordelijke gewesten) een streng plakkaat afgelezen, waarbij bepaald was, dat tegen de daders van den beeldenstorm en wie daarbij zijdelings betrokken waren, streng zou worden opgetreden, terwijl de goederen zouden worden verbeurd verklaard ten bate van den koning, waarbij zij, die „eenighe oefeninghe in der gereformeerde religie, als „van den Doop, van 't Houwlijk, van t Avontmaal, van Psalmen singhen, van openbaer gesang in vergaedinghe ofte begravenisse" gehouden hadden, ter dood zouden worden verwezen „mitter galge of den swaerde". Terstond na de geboorte zouden de kinderen in t openbaer in de kerk moeten worden gedoopt, terwijl den vroedvrouwen met aandrang werd gelast, onverwijd den pastoor met de geboorte in kennis te stellen. (Bor I-171.).

Velen, die zich uithoofde van hun gedragingen bij den beeldenstorm of de prediking der Nieuwe Leer niet geheel onschuldig achtten aan de gerezen beroerten, verlieten inderhaast het land, om zich vooral in Oost-Friesland of in de Rijnstreek (Frankenthal) te vestigen. Naar een schatting van dien tijd bedroeg hun aantal ongeveer 400.000 (Blok III-60). Dat de Haagsche uitgewekenen daarvan een belangrijk contingent uitmaakten, blijkt al-

leen reeds uit het verzoekschrift van Beninck en verder uit de vele, die in den loop der komende jaren nog aan de regeering zouden worden gericht. Geheel overhaast liet men zijn werk en zijn goederen in den steek, om een goed heenkomen te zoeken, vooral toen met met ontzetting hoorde, dat de hertog van Alva met een aanzienlijk leger naar de landen „van herwaarts over” was afgezonden en zelf reeds den 22en Aug. 1567 Brussel was binnengereeden.

Den 9en Sept. 1567 had de Spaansche landvoogd de rij zijner wederrechtelijke handelingen geopend door het gevangnemen van eenige edelen, die hem bij zijn streven naar de uitbreiding van zijn invloed en de vestiging van de onbeperkte macht des konings in den weg konden staan. Weinig dachten Egmond en Hoorne, dat de waarschuwingen van Romero en Don Ferdinand. Alva's natuurlijke zoon, zoo bittere waarheid konden bevatten, toen dezen hun aanrieden, zich spoerslags uit de voeten te maken. Nog had de Prins van Oranje, den ernst van ten toestand inziende, zich bijtijds kunnen redden en moest de terstond opgerichte Raad van Beroerten zich tevreden stellen met de verbeurdverklaring van zijn goederen.

Ook in den Haag zou de ruwe aanraking met Alva's politiek plotseling wreede versterking brengen. Als een der vijanden van de katholiek-dynastieke plannen van den koning stond bij hem te boek de landsadvocaat Mr. Jacob van den Eynde wiens lotgevallen we hier in t kort willen memoreeren, omdat hij als bewoner van den Haag recht heeft op onze belangstelling.

Reeds als pensionaris van Delft had hij aan den lande gewichtige diensten bewezen en toen den 5en Nov. 1560 de advocaat van Holland, Adriaan v. d. Goes, was overleden, werd hij geroepen, dit reeds toen vrij gewichtig ambt te bekleeden. Dat zijn bekwaamheid op prijs werd gesteld, blijkt wel hieruit, dat de wed. die eerst Aert, later Adriaan van der Goes had genomen, voor hem werd verdubbeld en op 800 ponden 's jaars werd gebracht. Met zijn vrouw, Elisabeth van Nieuwland vestigde hij zich toen aan de zuidzijde van de St. Jacobskerk aan de Riviervischmarkt.

Reeds in zijn vorig ambt was Van den Eijnde sterk op den voorgrond getreden, toen hij in 1559 naar Gent was afgezonden, om aan Filips, die op het punt stond naar Spanje te vertrekken, het verzoek voor te dragen, de Spaansche troepen, die hier „tot bewaeringhe der frontieren” heetten te zijn, naar Spanje terug te doen keeren. Van het verzoekschrift tot opschorting der inquisitie, dat hij in Juli 1566 met de gedeputeerden uit de steden

en ridderschap had aangeboden, spraken we reeds. En dat dit voorval nogal van eenig gewicht werd geacht, blijkt wel hieruit, dat gediensige geesten reeds te voren de landvoogdes op de hoogte hadden gebracht, zooals de Raadsheer Coebel daarna Van den Eijnde mededeelde.

Ook later was de landsadvocaat genoeid geweest in soortgelijke aangelegenheden, die de hooge regeering en dus de inquisitie minder welgevallig waren. Zijn ijveren voor het uitbreiden van den invloed der Staten-Generaal op den gang van zaken, schijnt mede niet weinig te hebben bijgedragen, om het misnoegen der overheid gaande te maken en werd daardoor mede één der oorzaken van zijn aanstaand verderf.

Het was op een avond in het laatst van Januari 1568, dat Van den Eijnde bij den Graaf van Bossu, den stadhouder van Holland en Zeeland (en als zoodanig Oranjes opvolger), destijds in Den Haag woonachtig, genoodigd werd. Van den Eijnde begaf zich derwaarts, geheel onkundig van den toelag, die hem noodlottig zou worden. Want, zooals Alva beproefd had, de invloedrijksten onder de hem vijandige edelen in zijn macht te krijgen, zoo wilde hij ook Holland treffen door het oplichten van zijn eminentste burgers. En Bossu, gevolg gevend aan den hem opgedragen last, volgde daarbij dezelfde politiek als zijn meester, om de beklagden in het web te krijgen, het middel van de vriendschappelijke invitatie, voor Alva proefhoudend gebleken, toen het vorig jaar Egmond en Hoorne in de val liepen.

Nauwelijks was Van den Eijnde aan tafel, toen zich voor het huis van den baljuw van den Haag, Jhr. Louis le Grandt, ter plaatse, waar zich thans het Kon. paleis bevindt 1), een dreigend tooneel afspeelde.

Le Grandt had nl. van Bossu bevel ontvangen, zich te zijnent te vervoegen, om zich te verzekeren van den advocaat Van den Eijnde. Met een zeker welgevalen zal Le Grandt zijn rakkers hebben

1) Vóór hem was dit huis, dat toen een geheel ander aanzien had, bewoond door den stichter Willem Goudt, ontvanger-generaal van Holland, die het in 1533 had doen bouwen. In 1547 huwde zijn weduwe met den pas 23-jarigen edelman G. le Grandt, een losbol, die kort te voren uit Bourgondië zich hier gevestigd had. Na den dood van Jhr. Louis Tseraets in 1561 werd hij baljuw van den Haag, terwijl Goudt als ontvanger-generaal werd vervangen door Pieter Moons, de vader van de befaamde Margaretha Moons, die naar men wil, later met Valdez huwde. (Morren: Paleis Noordeinde, H.J. 1899-371.)

verzameld, teneinde aan den hem opgedragen last te voldoen, nu het zijn persoonlijken vijand betrof. Van den Eijnde toch, die zich behalve een bekwaam advocaat, ook een handig speculant betoonde, had zich vroeger schuldig gemaakt aan naar het schijnt min edele practijken ten opzichte van Le Grandt, die ten slotte door het Hof in het gelijk werd gesteld. (Morren t.a.p. bl. 389).

De baljuw wist zich uitnemend van zijn taak te kwijten, want niet alleen werd de advocaat in hechtenis genomen, maar bovendien werd er beslag gelegd op al diens papieren. Na een gevangenschap van 12 dagen werd hij onder sterk geleide door Le Grandt naar Brussel vervoerd, van waar hij later naar Vilvoorden werd overgebracht.

Teneinde in het belang van den gevangene werkzaam te kunnen zijn, werden eenige leden van de Staten van Holland, naar Brussel afgevaardigd, die zich door een bekwaam rechtsgeleerde lieten bijstaan. De krasse verdediging van den laatste was aan Alva echter zóó weinig welgevallig, dat hij dezen gedurende een dag in hechtenis zette, en deze vingerwijzing was voor de overige leden der deputatie voldoende, om onmiddellijk naar hun haardsteden terug te keeren, zonder iets in het voordeel van den gevangene te hebben kunnen verrichten. Doch dezen had het gebeurde zelf zoo aangegrepen, dat hij den 12en Maart 1569 in den kerker overleed. Twee jaar later eerst was het proces geëindigd en werd hij onschuldig bevonden, zoodat zijn goederen, waarop inmiddels reeds beslag was gelegd, weer ter beschikking van de weduwe werden gesteld.

Van den Eijnde was de eenige niet, die de greep van Alva's ijzeren hand pijnlijk gevoelen zou. We zezen er reeds op, hoe tengevolge van Philips' besluit, om de beeldstormers streng te straffen en met het oog op de aanstaande ongebreidelde ketterjagerij, velen de stad hadden ontvlucht, om elders een goed heenkomen te zoeken. De tijd van weifeling en gouveinsheid, ook bij de plaatselijke autoriteiten, was voorbij.

Die onzekerheid, in welke richting te sturen, had zich ook van het Hof en van den Haagschen baljuw, nog gedurende geruimen tijd na den Haagschen beeldenstorm, meester gemaakt. Toen waren de gemoederen nog steeds in opstand geweest, terwijl de vrees voor de gevolgen nog slechts tot enkelen was doorgedrongen. Toen had de baljuw eenigen der bedrivers van de woelingen, in hechtenis doen nemen, doch zij waren blijkens de latere verhooren weer vrijgekomen.

De aanleiding tot dit laatste is niet met zekerheid bekend, doch eenige aanwijzing

bestaat er, dat de baljuw voor den aandrang van het volk was gewicht en de gevangenen dus geslaakt waren. In oplicht toch waren Lenaert IJbrands en Dirk Joosten op zekeren dag het Noordende ingetrokken, om zich naar diens huis te begeven en hem zijn gevangenen af te dwingen. Waarschijnlijk heeft Le Grandt toen overweging toegezegd, waarop de bewering wijst van Cornelis van Wijngaarden, toen hij aan de nonnen te Loosduinen verklaarde, „dat de president van den Raidt van 's-Hage so verre was gebracht, dat hij voornemens was, zijn toestemming te geven tot ontslagginge van de gevangen beeldbreekers” (Sententiën 52). En dat dit laatste inderdaad het geval moet geweest zijn, we zeiden het reeds boven.

Maar nu de plaatselijke rechtbankbaljuw en schepenen — kon steunen op de inmiddels uit Spanje overgekomen krijgsmacht, nu de leiders der beweging uitlandig waren en de overigen met angst en beven waren vervuld, bestond er hunnerzijds voor schroom geenerlei aanleiding meer en werd zonder weifeling de nieuwe Spaansche politiek gevolgd.

De lotgenooten van Van den Eynde, zouden weldra bij massa's te tellen zijn. De Landvoogdes had namelijk de plaatselijke justitie last gegeven, den nacht vóór Vastenavond (Vastenavond viel in 1568 op 2 Maart) te benutten, om alle verdachten van hun bed op te lichten en in verzekerde bewaring te nemen. Op vele plaatsen evenwel werd het gegeven bevel ruchtbaar en tal van schouter waarschuwden zelfs in het geheim de aennquenten, die zich in allerijl de gegeven wenk ten nutte maakten (Van Vloten, Nederlands opstand, bl. 30).

Of ook de plaatselijke justitie in Den Haag een dergelijke tactiek oorbaar vond, blijkt niet. Wel is het zeker, dat velen zich in veiligheid konden stellen, doch het zou misschien veroorzaakt kunnen zijn, door dien de baljuw en de schout later dan hun ambtgenooten elders hun maaltregelen genomen hadden. Althans eerst op den 28sten Mei 1568 werd ingevolge de regeringsaanschrijving van den 25sten dier maand — van een vroegere publicatie blijkt niets — „nae 't luyden van der clock van 't stadthuys” een desbetreffende order afgelezen: „Also van weghen die Excellencie van den Hertoghe van Alva uyt crachte van zeeckere beslootene missive van den 25en dach Mey bestleden gelast is te doen gebieden en 'bij openbaere ediete publicieren, dat Baillhuw, Burgemeesteres en de Wethouders van den Haghe eenen yegelicken van wat stant ofte conditie hij zij, gehouden zullen zijn aan te brenghen ende te openbaeren allen den gheenen, die nem mitte laetste oproerte, troubelen ende ongeveltheeden gemoyt hebben”, n.l. „de beeldbreekers, kerckrovers of schenders

ende voirts die zich gedraghen hebben jegens Zijne Majesteit", en wel, „sonder dat men deselvo sal moghen ontfangen, herberghen" etc. 1).

Natuurlijk maakte jeder, die zijn vrijheid ernstig in gevaar zag, zich terstond uit de voeten, vaak zeer tot schade van het heil der gemeenschap. Zoo bijv. hadden Burge-meesteren en Raden den 10den Maart 1567 — Den Haag had toen reeds meer geplaveide wegen, dan men veelal meent — besloten, eenige straten „nae den eysch" te doen plaveien, „ten beyden seyden totte goote afdraegende nae den waterpas." Quaryn, de „gesworen straetmaecker van den Haghe" was met vlijt aan den arbeid getrokken, doch toen hij kon vermoeden, dat men ook hem op 'toog had, liet hij „de begonste opgekeerde stracte 2) achter 't Sacraments-gasthuis" (bedoeld wordt de Oude Molstraat) eenvoudig liggen, tot groot ongerief der omwonenden, die bij keure van den 13en Augustus werden gemachtigd, zelf de opgebroken straat zoo en kwaad het ging bruikbaar te maken.

Dus had de commissaris Van der Wyete al spoedig zich bezig te houden met de zorg voor de onbehoord achtergebleven bezittingen. Blijkt het, dat velen geen noemenswaard eigendom hadden, anderen bezaten eenige vaste goederen, die weldra in beslag genomen waren. Jasper Adriaensz. bijv. had, evenals Dirk Joosten van Streefland eenige huizen en erven, terwijl ook Jan Wolf Taelman een woning in eigendom bezat. Of 'slands kas er altijd wel bij voer? Op het Alg. Rijksarchief berust menige verantwoording aan de Rekenkamer, waaruit blijkt, dat van de geconfisqueerde goederen vaak zóóveel aan de opgeroepen schuldeischers moest worden afgedragen, dat er niets overbleef. En ook in Den Haag geschiedde die oproeping. Zoo bleef voor ons bewaard een publicatie van den 18en Maart 1571, waarbij werd bekend gemaakt, dat de vorderingen ten laste van de veroordeelden werden ingewacht op het stadhuis, omdat Alva wenschte een „recueil uyt elke quartier van Hollandt, van 't gundt eenen yegelicken ten achteren es aan denghenen, die uyt oersaecke van dese leste troublen gebannen, fugitijff ofte geëxecuteert zijn."

Den 8en April 1567 zou de eerste zitting van haljuw en schepenen naar aanleiding van de gebeurtenissen tijdens de hagepreeken en den beeldenstorm plaats hebben. In het nog gloednieuwe stadhuis, juist twee jaar geleden gereed gekomen, was daartoe

alles in gereedheid gebracht. Breedgebeft, den langen, zwarten mantel om de schoulers, beklommen de leden van den gerechte achtereenvolgens de monumentale bordes-trap, om zie naar hun plaatsen te be-geven in de deftige, met eikenhout bekleede hal, waar de vierschaar gespannen zou worden.

Weldra waren ze gezeten, de getabberden, de haljuw met de schepenen Jacob van Dorp, Adriaen van der Velde, Claes van Dam, Jan van Ouwen, Frans Huybrechts Pieter de Vries en Adriaan Coenen, waarnevens zich de burgemeesters Dirk van Alkenade en Joost Jacobse gevoegd hadden. En nu deed de haljuw zijn aanklacht tegen Wouter Willems, Augustijn de Cramer, Barthold Gerrits, Pieter Cornelisse Vries, Jan Wouters Beeldsnijder, Jan Andries Ymonie, Paulus Evertse, Jan van Hameloo, Jan Wolf Taelman en Mr. Daniel Jansse, allen voortvluchtig. In het kort memoreerde hij de feiten, waaraan ze zich zouden hebben schuldig gemaakt, een 'omvangrijk zondenregister. Zijn conclusie was, dat ieder der beklagden „ten eeuwighen daghe halinx 'slands geleyt sal worden ende alle goederen verbeurt tot 's Heeren taefel."

Daarna kwam de zaak van Claes Pens aan de orde. Ook hij had zich hijtijds in veiligheid gesteld en de eisch van den haljuw was wederom dezelfde. Het verzoek van de moeder van den beklagde, dat de berechting drie maanden mocht worden opgeschort, opdat ze haar zoon met den eisch van den haljuw in kennis kon stellen en hem in overweging te geven, zich alsnog te verdedigen, werd door schepenen van de hand gewezen. En daar er verder niemand was, die voor de eerstgenoemden in de bres was gesprongen om hun zaak te bepleiten, geen uitstel ook was aangevraagd, kon de zitting worden opgeheven. Overeenkomstig het aloud gebruik zouden de beklagden, telkens met tusschenpoozen van 14 dagen, tot driemaal toe worden ingedaagd, waarna het vonnis zou worden geveld. En zoo gebeurde het, dat den 26sten September de leden van den gerechte opnieuw samenkwamen en den haljuw zijn eisch toewezen.

Of en hoe de luisterende menigte, die belangstellend iedere zitting van eenig gewicht bijwoonde, daarop reageerde, bleek niet. Niet altijd toch was ze eenstemmig met het oordeel van de deftig getabberde heeren van de balie, die waarschijnlijk met het oog daarop het „Ne Jupiter quidem omnibus" in den gevel hadden doen houwten. Vaak toch was het op de zittingen woelig en onrustig en in Mei 1568 bijv. werd wederom een oude keure vernieuwd, waarbij de burgerij werd op het hart gedrukt, „dat gheen partijen in beslooten camere ofte voor die vierschaar en sullen moghen staen callen ofte snappen, also die justicie ende

1) De keuren, in dit artikel aangehaald, werden door den secretaris Benninck geboekt in de „Lopende Keurre", aanwezig op het Gemeentearchief.

2) Opgebroken straat. Zie Verwijs en Verdam, in voce: „metter spaden opkeren."

die dingtale van den talluyden daerdoor geabuseert wort."

Den 22en Augustus 1567 was op dezelfde plaats de baljuw weder als eiscner opgetreden. Het was Neeltgen Hoelens, de Haagsche vroedvrouw, die thans geoordeeld zou worden, maar die haar plaats op de bank der beklagden had ledig gelaten. Ook zij was destijds in delict vervallen en had den 8en Maart 1566 een vonnis tegen zich hooren wijzen „beroerende haer officie als vroedvrouw", wellicht een overtreding van het gebod, de tijding van de geboorte ter kennis van den pastoor te brengen (1). Ze was toen er gemakkelijk afgekomen, doch had moeten beloven zich niet uit Den Haag te verwijderen binnen den tijd, waarvoor zij als stadsvroedvrouw was aangenaam. Echter had ze het wijzer geoordeeld, zich uit te voeten te maken, en om het gevaar van confiscatie harer goederen te voorkomen, had ze haar meubelen reeds doen opladen, om die uit Den Haag te vervoeren, toen die nog op het laatste oogenblik door de rakkers van den baljuw werden aangehouden. Ditmaal was de eisch gestrenger: eeuwige verbanning en verbeurdverklaring der goederen.

Daarna was het de zaak van Joachim Rohrechts, Lenaert IJbrands, Hendrik Alverts en Dirk Joosten, die berecht zou worden. En weer was de plaats op de bank der beschuldigen open gelaten en opnieuw was de eisch: verbanning en confiscatie. Wel werd voor ieder van de laatsten door hun vrouwen, die de zitting hadden bijgewoond, uitspel van behandeling gevraagd, opdat de beklagden hun verdediging zouden kunnen voordragen, maar ook nu werd het verzoek door de schepenen van de hand gewezen en na de gebruikelijke indagingen werd den 10en Oct. het vonnis overeenkomstig den eisch van den baljuw geveld. Drie dagen later werden de huizen en erven van Cornelis Joosten en de woning van Jan Wolf Taelman, in 't openbaar verkocht.

Voor hen was het drama in den Haag hiermee voorloopig geëindigd, als Hagenaar hadden ze — voor eenige jaren althans — afgedaan.

Geheel zonder bloedige vertooningen zou het slotstuk echter niet verlopen. Den 2en Oct. was het vonnis gewezen tegen Adriaan Lievensz, den beeldstormer van het slechtst allooi, die, zoo beweerde de baljuw, zelfs „zijn vader tot diversche stonden wyt sijnen huysse met een bloot opstecker in zijn hand hebbende, op 's Heeren straete nae geloopen heeft ende hem gestooten en gesmeten", die bovendien op vreeselijke wijze in de hoofd-

kerk en het predikheerenklooster had huisgehouden, zonder dat ook maar even melding wordt gemaakt van zijn aanwezigheid bij hagepreek of doop. We mogen daaruit besluiten, dat we hier niet voor hebben een ernstig belijder van de nieuwe leer, enkel door een diepgevoelde overtuiging gedreven, maar een bruit van laag allooi, wien 't enkel om breken, stelen en slaan is te doen geweest, een van het gepeupel, dat zich zoo gaarne onder den hoop mengt, geheel en tegenstelling met J. W. Taelman, Mr. Daniel Jansse, Claes Pens, Joachim Rohrechts en Hendrik Alverts, wien alleen de uitoefening van hun religie naar eigen opvattingen, het bijwonen van de hagepreek, doop e. d. was ten laste gelegd.

Anders ook dan bij de overigen het geval bleek, was de beklagde ter terechtzitting aanwezig. Niet onwaarschijnlijk is het, dat men, toen ten vorigen jare den baljuw zijn gevangenen werden afgedreigd, men het niet wenschelijk heeft geacht, ook dezen aangehoudene op vrije voeten te stellen. Hoe het zij, het gerecht had den beklagde doen binnenleiden en deze nu hoorde door de schepenen den eisch toewijzen; „gehangen ende gheworcht te werden metter coorde aan den galghe, staende alhier opte marckt (n.l. de Groenmarkt: de tegenwoordige Groote Markt was nog door het Elisabethsklooster ingenomen), datter de doot nae volcht ende aldair te blijven hanghen tot de clocke drie uuyren geslaget, sal hebben ende dair nae aff genoemen, gebrocht, gevoert ende wederomme gehangen te worden buyten den Haeghe aen die galghe, staende tusschen den Haoghe ende Scheveningen; verclaerende voorts al zijn goederen verbeurt ende geconfisqueert tot 's Heeren taeffele" 1).

Tot zoover hadden baljuw en schepenen hun bescheiden deel aan de bestraffing van de aanhangers der nieuwe leer en de bedrijvers van den beeldenstorm geleverd. Het slotstuk zou voor Alva en 't Hof bewaard blijven. Den 10en Febr. 1568, den 17en en den 20en Mei o. a. kwam de zaak van Ghilein Zegers van Wassenhoven, Josua van Alferinghe, Robert

1). Op grond van het bovenstaande hebben we aan Adriaan Lievensz geen plaats ingeruimd in het lijstje der martelaars des geloofs, evenals dat niet geschiedde met den op 20 Juni 1578 terechtgestelden Engelschman, die in Den Haag werd „gejustifieert van wegen die Staten des Lands om die beeldstormerij wil van Haerlem; worden eerst geworcht ende daerna aen die galghe met die beenen opwaerts gehangen". (Journaal van Splinter Helmich; Hist. Gen. Kronijk 1875 bl. 189.)

1). Het schijnt althans, dat reeds vóór de publicatie van 28 Mei 1567 een dergelijke verplichting bestond.

de Cock van Neerijnen, Jasper Adriaansz., Cornelis Martens, Bastiaan Fransz, Johan Lambrechts e. a. aan de orde. Allen waren zoo verstandig geweest, zich in het hof van den leeuw niet te wagen en dit was waarschijnlijk de oorzaak, dat geen andere straf dan verbanning en confiscatie van goederen tegen hen werd geëischt.

Natuurlijk moest een dergelijk optreden van het Spaansche gezag wel verbittering wekken in de Nederlanden, die zoolang op hun rechten en privilegiën hadden prat gegaan. Maar de greep van Alva's ijzeren hand had de geestkracht der inwoners gedooft, het verzet ten eenenmale gebroken. Oranjes pogingen toch, gedurende den geheelen zomer op verschillende punten aan de oostgrens van de Nederlanden beproefd, om ten koste van zwaar financieele offers zijnerzijds en de hulp van enkele Duitsche vorsten, steunende bovendien op de medewerking der Fransche Calvinisten en van de landzaten zelf, om de Nederlanden te verlossen uit hun toestand van diepe vernedering, hadden jammerlijk schipbreuk geleden. Het volk sidderde nog onder den indruk van Alva's krijgssucces en het lot, dat zoo vele vooroordeelden had getroffen. En immer nog deed intusschen de brandstapel dienst. We zagen vroeger reeds, hoe den 18en Dec. 1568 hier de mutsaard voor Jan Tielmans en Job Jansz. brandde, hoe den 22en d.a.v. Cornelis Stevens, de Naaldwijksche landbouwer, alhier werd onthoofd. En den 16en Juli en den 2en Augustus 1569 was het, dat op voordracht van Alva Huijbrecht Huijbrechts van Naaldwijk en Claes Cornelisz. de 's-Gravensandsche schoenmaker, op het Groene Zoodje den dood tegemoet gingen. En zeker niet minder indruk dan al de voorafgaande vertooningen maakte de terechtstelling van de vier ons bekende pastoors op den 30en Mei 1570, die in den morgen van dien dag waren „gecondempneert, geëxecuteert te worden mette yuere, zulex datter de doot nae volcht, nae des Keyserlijcken Hochoffelijcke Memorije ende Conincklycke Majesteits placcaeten ende verclaert alle hunnen goeden geconfisqueert tot prouffijte van zyne voirsz. Majesteyt.”

Onder zulke omstandigheden had 's konings stadhouder, de graaf van Bossu, wel een gemakkelijke taak. Geen enkel verschijnsel was er, dat wees op eenig algemeen verzet, en gewillig moest men wel voldoen aan de bevelen door hem en de magistraat getroffen, om de nieuwe leer met kracht tegen te gaan en de burgerij te dwingen, althans den schijn te betrachten, dat ze de oude kerk van harte waren trouw gebleven, of, zoo het mogelijk ware, desnoods door straffe middelen de kudde op den rechten weg terug te brengen.

Het eerste middel daartoe was wel de

uitspattingen tegen de kerk en haar herders tegen te gaan en de vijandige houding te hunnen opzichte te bezweren. Het is ook inderdaad pijnlijk na te gaan, aan welke practijken tegen kerk en leeraar een deel van de parochianen zich schuldig maakte. Hadden pastoor Muloc en zijn kapelaan den ketterjager gespeeld, hadden ze verlerf en ellende gebracht misschien in het gezin van velen der ingezotenen? Al weer, we weten het niet, doch zoo het enkel haat was tegen de leer en de dragers daarvan, zonder zijn motiveering te vinden in aangedaan onrecht, dan kan ons oordeel over de bedrijvers moeilijk mild zijn.

Mogen we het vernielen van ruiten in de kerkramen — die klacht slaakt de magistraat de eeuwen door — al toeschrijven aan te ver gedreven dardelheit van de jeugd, anders wordt ons oordeel, als we nagaan, hoe de magistraat in 1566 zich genoodzaakt ziet tot het uitvaardigen van een niet nader gedateerde keure, „dat nyemant, wyē hij zij, out ofte jongh, hem en vervordere zijn gevoech te doene binnen de kercken.” Mogen we hier niet gelooven aan een beweging, die bedoelt op grove wijze uiting te geven aan den afkeer van kerk en religie? Want dat we hier staan voor een op zich zelf staand, eens gepleegd feit, kan moeilijk als juist worden aangevaard. Immers dat daariegen een keure werd uitgevaardigd, bewijst voldoende, dat het hier betreft een bij herhaling gepleegde onvoegzaamheid, een grove demonstratie, van heel wat ernstiger aard dan de ongepastheden, die op rekening zijn te schrijven van gebrek aan fijn gevoel en zuivere religieuse overtuiging, die zoo herhaaldelijk aan den dag treden, als het verrichten van kerkelijke ceremoniën op slour of dwang berusten. Zijo doet het pijnlijk aan, als de magistraat den 23en Dec. 1567 — waarschijnlijk met het oog op den naderenden Kerstmis — en den 10en Januari 1568 weer nieuwe correctieve maatregelen moet uitvaardigen „overmits die menichvuldige clachten, die dagelick comen van wandelen, callen ende ballen in die kercken onder die dienste gelaan”. Want het bedrijven van dergelijke onzorgeligheden in het kerkgebouw schenen niet al te zeer in strijd met de tot sleur en gedachte-loosheid vergroeide nitoeffening der religie. Zoo was in 1569 bij gelegenheid van de Eikenduinsche kermis de „kercke ofte kappelle” aldaar het tooneel geweest van „veel insolentien van vechten ende smieten”, n.b. omdat „de kerek- ofte cappelmeesters” het geoorloofd schenen te vinden, het bedehuis als taveerne te gebruiken, waar men „eet, drinckt ende tapt een yegelicken bier”. Dit nu was demagistraat toch te erg en ze gebood den kerkmeesters, om „meerdere confuys ofte scandale van deselve kercke ofte cappelle” te we-

ren, „allaar 't selfde voirtaen nyet weder te gehenger noch te gedooghen”.

Den 2en Juli 1570 werd deze keure in de kerk aldaar afgelezen en verder geordonneert, deze te juister plaatse te „publiceren ende aiffigeren”. Maar mocht men verwachten, dat de zienswijze van de magistraat nu voldoende tot ieder was doorgedrongen, toch bleek den 15en Juni 1571 een „vernuywinghe” wederom noodig, reden om te vermoeden, dat de Eikenduinsche kernis van 1570 weer tot de oude excessen had aanleiding gegeven.

Dezelfde gevoelens van onverschilligheid, van diepgewortelde vijandschap zelfs, die zich in daden uitte, heerschten er, zooals we reeds opmerkten ten opzichte van een pastoor van den Haag, voor hem te gevaarlijker, daar zijn woning vrij eenzaam was gelegen ten noorden van de Geest en aan de westzijde van een smallen landweg, thans nog naar dat verblijf Pastoorswarande geheten. Achter en benevens die pastorie strekte zich de boomgaard met den wingerd uit, noordwaarts tot een sloot, ongeveer ter plaatse van den Noordwal, westwaarts tot de huidige Breedstraat, die evenzeer nog ieder spoor van bebouwing miste.

’s Pastoors „warande” en de weg daaraan werden destijds door de bureu al zeer weinig gerespecteerd en zelfs vond men mesthoopen „in t straetgen streckende van de Geest nae de pastoorspoort toe ende voorts in t straetgen zuyd an die druiff na de selve pastoor toe.” Dat de bewoner van deze stoffeering den noodigen hinder ondervond, ligt voor de hand, waarom de magistraat den 13en Juli 1567 daartegen maaregelen trof, doch toestond, de bedoelde mesthoopen te verplaatsen „achter die westmuuyr van t erve van den voorsz. druiff”. Of de maatregel doel trof, bleek niet, doch dat ’s pastoors tuin voor baldadigheid niet gespaard bleef, zou de toekomst leeren. Baljuw, schout en schepenen toch kwamen twee jaar later — 19 Juni 1569 — andermaal met een keure, thans inhoudende een streng verbod „an die poerten, doerren, wallen van den warande, heyningen, boomen, t sij vruchthoomen ofte andere, in de warande, thuyne ofte huysinge van den pastoor van den Hage yet te beschadigen met hacken, heuven, bracken ofte yet anders scadelix daeraen te doene”.

Ook persoonlijk had de pastoor waarschijnlijk blootgestaan aan den moedwil zijner vijanden. Er blijkt n.l. uit het gedeeltelijk reeds geciteerde vonnis van Jasper Adriaensz, den 25 Mei 1568 door den Raad van Beroerten te Brussel gewezen, hoe deze „villainement et continueltusement” opmerkingen had gemaakt tegen de (Haagsche?) „gens d’église” en ze daar-

na zelfs met het plat van zijn degen had geslagen. En toch was in Den Haag de toestand wellicht nog niet ongunstig, vergeleken bij wat elders voorviel. Die indruk althans wordt gevestigd door een publicatie van den 23en Dec. 1571, waarin op grond van „de enorme moorden ende forfaiten, geschyet over sommighe pastoeren ende heuren cappelaenen”, geboden wordt, „dat allen, die den geestelijke „mitten sacramenten van der heylighe kercke van doene sullen hebben, gehouden sullen wesen, hem bij daghe te versoucken omme t t heuren huysse te comen”, en zoo zijn aanwezigheid gedurende den nacht teeh noodig mocht blijken. „dat sij henluyden soo sterk sullen maicken met gewaepent ende geweert volck, so wel in t haelen als in t weder thuys brenghen, dat de voorsz. pastoor ofte cappelaen van nyemande bescadight en werde, bij pene aen henluyden te verhaelen”.

Het slot van deze keure, die den 3en Januari 1572 door t Hof werd geapprobeerd, bepaalde nog tot meerder vedigheid, dat de pastorie door „extra ordinariis waickers” tegen onvriendelijke bejegening zou worden gevrijwaard.

En dat het met deze bewaking inderdaad ernst was, bleek uit de publicatie van een naamlijst van tien gewapende burgers, die door burgemeesteren in overleg met het Hof voor die taak werden aangewezen. Drie dagen na bovenvermelde apponatie volgde zelfs een nadere uitwerking namens baljuw en magistraat, met de bepaling, dat „alle nachten vóór en ter zeyde van de proostie twee manspersonen waicken sullen. wel ghewaepent met cort ende lang geweer, te weeten voor lang geweer d’ een met een roer, gevolt ende barnende lont, ende ander gereeschap daertoe dienende, ende die tweede met een hellebaert, swijn, staf, partesaen ofte gunelijñ”.

Werd zóó voor het lichamelijk heil van den pastoor en zijn kapelaan met zorg gewaakt, het decorum van de leer eischte niet minder hoofdbreken. De processies toch waren in den laatsten tijd steeds minder indrukwekkend geworden. Velen onthielden zich van meedoen en bemoeiden zich intusschen met eigen nering, anderen zaten in de taverne en zagen van daar onverschillig toe. Dit alles nu beantwoordde geenszins aan de inzichten van de overheid: de processie moest weer haar aiouden luister herkrijgen en niemand behoorde zich te onthouden.

Op den 2en Kerstdag van het jaar 1567 werd in de kerk en voor het stadhuis namens de landvoogdes allezing gedaan tot het houden van een „processie generael mitten heilich eerwaerde sacramenten” op de vier eerstvolgende zondagen in Januari 1568, bedoelende „Godt Almachtich te ver-

soenen van alsulcken secten ende menig-
fuldige dwaelingen in der religie ende re-
bellie jegens de Conincklijke Majesteit" en
om „te bidden Godt Almaechtich, dat hij
der Kersten prinszen ende allen vasallen
enre gemeen herten wil bekeren tot een-
draghtige geloof ende religie, pays, ruste
ende vrede, ende bescremen de overtallige
overdaet, craght, geweld ende bloetstortin-
ghe van ons arme even kersten menschen".
En intusschen volgde den 10en Januari
1568 een ernstige waarschuwing, om op
Zon- of helligendagen tijdens de „hoog-
nisse ende sermoenen" niet in de herber-
gen te zitten of de aevotie van anderen
te verstoren door „met de bal oite cloot
te spelen".

Voor de processie, te houden op Zon-
dag den 9en Mei 1568, werden bij publi-
cacie van den 30en April van dat jaar
alle Haagsche gildebreeders op een boete
van drie pond tot meedoer gedwongen.
„Ieder onder sijnen caerse" zou men dan
bij paren worden opgesteld voor 't huis
van den heer van Assendelft (thans En-
gelsche legatie), van waar men zich in
beweging stellen en zijn weg vervolgen
zou o.a. door 't Voorhout, „tot dat men
weder gecomen sal sijn in de kerke al
te samen" (dezelfde keure werd in 1570
nogmaals afgelezen met het oog op een
processie, te houden op Zondag den 7en
Mei).

Een soortgelijke publicatie, in of om-
streeks Mei 1568 uitgevaardigd, bevat het
meedoen van „gesworen bosdraghers ofte
boeden", terwijl „comans ende couckver-
coopers" hun nering moesten staken en met
aandring werd geboden „gheen couck te
doen slaen, hacken ofte houwen", een volks-
spel, dat in of bij de taveerne beoefend
werd en dat tot ver in de negentiende
eeuw op de afgelegen deelen van ons land
zich wist te handhaven. Men mag aan-
nemen, dat vele van deze keuren door
Alva of Bossu geïnspireerd waren. In
sommige althans wordt die herkomst uit-
drukkelijk vermeld, zooals in die van den
1en Juni 1569, waarbij het ceremonieel
der processie nauwkeurig was voorge-
schreven, opdat deze het geheele land door
eenvormig zouden zijn.

Doch de klimmende afkeer van deze
kerkelijke vertooningen, stijgend naarmate
de drang groter werd, maakte de liinge-
naars vindingrijk. Velen toch schenen zich
op den dag der plechtigheid eenvoudig bai-
ten hun woonplaats te hebben begeven,
om in uitstedigheid een geldend motief
voor hun niet meedoen te vinden. Van-
daar een ordonnantie, den 5en Juni 1569
afgelezen, waarbij bepaald was, „dat hem
niemandt opten voirsz. sacramentsdach
uytten Haghe en sal absenteren nochte

reysen sonder consent ende verlove van
den officier"

Maar toch blijkt het, dat de geboden,
zelfs al kwamen ze van Alva, slechts
matig werden nageleefd. Zoo werd bijv.
in de publicatie van den 10en Aug. 1569,
waarbij geordonneerd was, dat men met
het oog op de komende processie „daechs
te voren zijn straeten schuldich sal wesen
schoon te maicken", wegerom melding ge-
maakt van de reeds vroeger gedane aan-
zegging, „huysen, winckelen ende bouty-
ckelen gesloten te houden ende nyet te
wercken."

Het ligt voor de hand, dat onder zulke
omstandigheden met een argwanend oog
werd gadeslagen, wat op de scholen ge-
daan of nagelaten werd, met het oog op
de religieuze vorming van de toekomstige
burgerij. De reeds aangehaalde ordonnantie
van Margaretha, „gedaen in den Hage
den XXII Septembris 1525" (Kronijk Hist.
Gen. 1857, bl. 157), waarbij een nauwlet-
tend toezicht werd gelast op de „school-
meesters binnen uwen bedrijeve, of dieselve
gediffameert sijn van secte lutheriane of
andere quade opiniën, of sij leeren eenighe
boucken, bij den Keyser verboden", zal
wellicht mede een gevolg zijn geweest
van de geruchtmakende zaak tegen Gna-
pheus. Voor een goed begrip der toestan-
den van dien tijd is het echter noodig
een blik te slaan op de inrichting van het
onderwijs, zooals het destijds in Den Haag
werd verzorgd.

De Haagsche school was van oudsher
(als instelling) eigen aan den graat. Het
schijnt evenwel, dat ook hier de aanspraken
van de overheid slechts theoretisch waren.
Voor Den Haag althans gold, wat men elders
opmerkt, dat de school is een dochter van
de kerk en de grafelijke regeering bemoeide
zich als niet-belanghebbende met haar wel-
en wee al zeer weinig. In 1394 nu had graaf
Albrecht aan het kapittel van St. Maria ten
Hove afgestaan het recht van uitsluitend
school te mogen houden in Den Haag, gelijk
de kapittelheeren dit reeds gedurende zestien
jaren gedaan hadden (De Riemer I—204).
Thans echter, een eeuw later ruim, was de
school overgegaan op de magistraat. Den
16den April 1516 n.l. werd de zorg voor
de „schoolasterie" door het kapittel aan Den
Haag verpacht tegen een jaarlijksche recog-
nitie van 24 pond, gevolgd door een soort-
gelijke overeenkomst van den 9den Augustus
1536 en den 21sten April 1568, waarbij
echter, daar de onderneming geen baten
meer afwierp, de overdracht (in 1568 voor
25 jaar) zonder geldelijke verplichtingen ge-
schiedde.

Toch werd het belang der kerk daarbij
geenszins uit het oog verloren en bleven
er wel degelijk waarborgen bestaan voor
zuiver katholiek onderwijs. Het karakter van

de school werd bij deze tijdelijke overdrachten nauwgezet omschreven, terwijl de door de magistraat te benoemen rectoren en hun „onderschoelmeesters” vooraf den eed aan „deken en capitulaeren” hadden af te leggen.

Waar die oudste school nu zich bevond, ligt in het duister, doch de gissing is niet te gewaagd, dat ze werd gehouden in of bij een der kerkelijke gestichten op 't Hof of bij den St. Jacob. In 1475 echter, den 9den November van dat jaar, verklaarden scheepenen van Den Haag te zullen uitkeeren aan een particulier (waarschijnlijk den bouwmeester) „wegens de timmeringhe van den nyewé schole” een jaarrente van 19 pond en 10 schellingen, gevestigd op dat gebouw en op het oude stadhuis, welke rente den 3den September 1544 werd afgelost. We mogen daaruit besluiten, dat alzoo reeds vóór den tijdelijken overdracht van 1516 het onderwijs door de magistraat werd verzorgd.

Deze school evenwel, gelegen aan de Oostzijde van de Schoolstraat (vóordien Kerkstraat geheeten) en Noordwaarts grenzend aan de Vischhal, blijkt reeds in het midden der 16de eeuw alle teekenen van één oud en vervallen gebouw vertoond te hebben, die zoo dreigend zelfs aan den dag traden, dat de magistraat steeds in zorg leefde voor de noodzakelijkheid van vernieuwing, van welke bekommernis ze wegens de belangrijke financiëele offers meer dan eens in requêsten aan de landsregeering blijk gaf.

Dit nu was de eenige stedelijke inrichting van onderwijs, in karakter echter geheel verschillend van de tegenwoordige lagere scholen. De leerlingen kwamen er — nadat ze op particuliere kleinkinderscholen eenig elementair onderwijs hadden genoten — op hun zevende jaar, leerden er, behalvé lezen, schrijven en cijferen, ook het Latijn, zoodat het geheel dus den stempel droeg van een inrichting, die het meest ons lyceum nabijkomt.

Aan het hoofd van deze inrichting stond een geestelijke, een man, uitmuntend door wetenschap, die zelf, bijgestaan door een paar ondergeschikte leerkrachten, de geestelijke verzorging der jeugd ter harte nam.

Het was echter noodig bij de keuze van den rector en zijn helpers met zorg na te gaan, of hun trouw aan de kerk niet van twijfelachtig gehalte kon zijn. Wij weten, hoe Gnapheus van „hereticque” smetten niet vrij was gebleven en niet onwaarschijnlijk is het, dat deze neiging niet zonder invloed bleef op zijn dagelijksch gehoor. In deze dagen van scheuring was het ampt dus van buitengewoon belang, en hoe de magistraat daarvan doordrongen was, spiegelt zich af in de behoedzaamheid, waarmee ze bij de volgende benoemingen te werk ging en verder in de wijze, waarop ze tegen de particuliere inrichtingen van onderwijs te veldetrek, die in den loop der jaren de stedelijke

school dermate benadeelden, dat haar wezijn op 't spel stond.

Waarschijnlijk is daaraan niet vreemd de steeds zich verbreidende hervormingsgedachte, die slechts voor het uiterlijk kon worden gestuit, maar niettemin in stilte voortgang bleek te maken.

Het ligt toch voor de hand, dat de ouders, die voor zich zelf allerlei uitvluchten zochten om aan de deelneming aan processies te ontkomen, die de oude kerk verlaten en de nieuwe denkbeelden in stilte omhelsd hadden, gaarne hun kinderen toevertrouwden aan de zorg van particulieren, liever dan ze te zenden naar de stedelijke latijnsché school, die geheel met den geest der heerschende kerk doortrokken moest zijn.

Den 21sten Juli 1568 (Lopende Keurre, fol. 11 vo.) besloot de magistraat daarom tot het uitvaardigen van een ordonantie tegen dit zich allengs uitbreidend gevaar. Haar toch was gebleken, „dat veele ende diversche persooenen, so mans als vrouwen, hem vervorderen particulieren scholen alhier in Den Hage ende Haechambacht te houden contrarie de gewoonten ende ouden haercommen, mitsgaders den privilegiën, die onder den deecken ende cappittulaeren opten Hove alhier in Den Hage bij den voorsaten van den Coninklijke Majesteit grave van Hollandt van den scholasterie van Den Hage gundt ende gegeven sijn.” De overheidsschool nu was niet bij machte onder die schadelijke mededinging op een behoorlijke manier haar bestaan voort te zetten. De magistraat klaagde dan ook, dat „daerdeur de gemeen schole van Den Hage sulcx verachtert is en noch dagelicx vergaet; dat nyemant daerinne heeft willen wesen, deurdien dié rijke kinderen hem beveren onder dié particuliere schoolmeesters, verlaetende dé gemeen schoole, soodat in de groote en gemeen schoole van Den Hage anders gheen kinderen en comen, dan arm wesende, die den schoolmeester nyet en vermoghen te onderhouden ende dat deselfer schoolmeesters Den Haghe jaerlicx een groote merckelike somme costen, hemluyden gaygeren, ofte anders souden deselve schoole moeten verlaten, gelijk die in voorleden tijden veel verlaten ende desolaet gebleven es gewéet ende toegeslooten es blijven staen, tot groot achterdeele van den gemeenten ende inwoonders van Den Haghe ende anderen, die de macht nyet en hadden, om haere kinderen in der particulier scholen te stellen ende overloen te geven, tot groote confusie ende scandalisatie van den gemeenen volcke ende tot verachtinge van den heyligen dienst Goods.”

Hoe in dezen wantoestand verbetering te brengen? De magistraat wendde zich tot de kerkelijke overheid en ordonneerden slotte „bij advijese van den deecken ende cappittulaeren van den hove”, dat

niemand in Den Haag of Haagambacht zou mogen houden „particuliere scholen van knechtens ofte van meyskens, om te leeren leesen, scrijven, rekenen off cijfferen in wat manieren dattet zij, hij of zij en hebben eerst ende alvorens geweest bijden deeken ofte zijne gecommiteerde van den capitulle voorsz. mitsgaeders den hooft-officier van de weecke in der tijd wesende, omme bij denselven de boucken ence voorschriften, die hij ofte zij van meeninghe zijn te leeren, gevisiteert ende geteykent te werden naer behoeren, welverstaende, dat hier onder nyet begrepen sullen zijn kinderkeken wesende onder de seven jaer. 1)”. Zij echter, die op verzoek toestemming hadden gekregen, hun particulier beaerijft voort te zetten, namen op zich de verplichting „voor e,cke knechtken den rectoer van den groete ghemeene schoele voorschr. te betalen elke vierendeel jaers thien stovers ende sal alsulcken particulier schoolmeester gehouden wesen van stonden aen inne date van den publicatie van desen te leveren, den rectoer van de voorsz. groete schoole, in der tijd sijnde, die naemen ende toenaemen van den kinderen, die hij van meeninghe sal wesen te houden ende tot elcken reyse, met specificatie van den daghe, dat die eerst schoole gecomen sullen sijn ende van nem sceyden sullen, ten eynde den rectoers sullen mogen weeten, waernaer hem te reguleren in ’t innemen van de voorsz. thien stovers”, voor welker voldoening men reets terstond „waerlicke borghe” moest stellen. En opdat de particuliere school geen onrust zou zijn voor het bijwonen van den ochtenddienst der kerk, werd nog bij naere re’actie (door den baljuw ?) de bepaling toegevoegd, dat op kerkelijke feestdagen geen school mocht worden gehouden, maar dat de schoolmeester de verplichting op zich nam „mette selve haer kinderen te gaen ten sermoene ende ten hoogmisse.”

De bovenstaande bepalingen nu waren getroffen in een tijd, en waarschijnlijk met het oog op de omstandigheid, dat de

1). Deze keure, in hoofdzaak dezelfde als die van den 9en Aug. 1536, is blijkens de vele doorhalingen en toevoegsels met groote zorgvuldigheid opgesteld. Ze bevatte o. a. de bepaling, dat de schout op de naleving er van zou toezien, doch de baljuw, wiens goedkeuring werd gevraagd, schraptte deze bepaling, die bij de afkondiging op 30 Aug. 1568 ook werd weggelaten. Van zijn hand is waarschijnlijk ook de toevoeging in margine, die het schoolhouden verbod aan „allen den gheenen, die in den voorleden tourhelen de ongeoorlofde predicatiën ende valsse leeringen frequenteert hebben.”

tijnsche school de aandacht der magistraat in beslag nam. Men stond toen voor de overweging, aan meester Wouter v. Wijck die gedurende vele jaren het ambt van rector tijdelijk had bekleed, die waardigheid definitief op te dragen. Den 21en Juli 1568 werd daartoe besloten (Pap. Reg 1-121) met ingang van verschenen Lichtmis (2 Febr.) op een jaarwedde van 24 ponden van 40 grooten.

Mag men aannemen, dat meester Wouter ie and was van beproefde trouw aan de kerk, die zich steeds in Den Haag een voorbeeldig katholiek getoonde had, tch achtte men het noodig, in een soort instructie zijn verplichtingen vast te leggen, ook ten opzichte van de twee „eender schoolmeesters”, die hij onder zich had, maar die, evenals hij, gehouden waren, tot den eed van trouw aan de eigenlike autoriteiten, deken en capitularen van ’t Hof. Van hen dan werd gevergd, dat ze de kinderen „getrouwelick nae die oude catholijcke ende over alle gemeyne christelijcke religie leeren ende instrueren sullen ende heurluyder choralen, ende die dagelick dienon sullen in religione in heur cappelle, ende oock die jonghe, die wonende sijn mit eenighe van die heeren van die capitulen, leeren ende instrueren sullen in der schole, sonder schoolgelt dairvan te ontfangen ofte nemen.” Bij hun onderwijs zouden zij hoeben „te schouwen alle confusie ende verachtighe van den dienst Gods”, hadden bovendien, ook buiten de school, scherp toezicht te houden „opten schoolkinderen, ten eynde dat die goede luyden kinderen sullen moegen geleert, geregieret ende gestuert worden tot allen goeden zede ende bequame manyeren” terwijl de rector ook tot de beide „ondermeesters, discrete persoenen ende bequame van geleertheit, van sang ende oock van stemme”, zijn vaderlijke zorg behoorde uit t estrekken. Ook de diensten aan de kerk, door hem en de kinderen te verleenen, werden nauwkeurig omschreven. Wanneer het capittel processie hield „mitten doorne croon ons Heeren”, moesten de leerlingen daarbij behalpszaam zijn, terwijl de rector zelf „mit die twee ondermeesters den diensten, die in den chore geschiet, ende als ’t bij absentie ofte bij gebreck van den ondermeesters van noode sal sijn, alle weekmisen ende het heyllich cruyss loff helpen bewaeren”.

Niet lang mocht meester Wouter van Wijck van zijn vaste aanstelling genieten. Den 1en Januari 1572 reeds bleek hij overleden en daar de magistraat van oordeel was, dat ten spoedigste een opvolger benoemd moest worden, „so wel om den kinderen te doceren als omme ’t choor ende den dienst Goods in de kercke te bewaeren”, werd terstond naar een waardig plaatsvervanger omgezien. De keuze viel

op Mr. Petrus Sconeus van der Goude, geboren te Haarlem en schoolmeester in laatstgenoemde plaats. Met weik een angstvallige zorg deze benoeming gepaard zou gaan, blijkt wel hieruit, dat de candidaat aanbevelingen overlegde van burgemeesteren en schepenen van Haarlem, den pastoor van de groote kerk aldaar, van twee Haagsche burgemeesteren en den deken en de capitularen van 't Hof, van den prior van 't klooster Sion bij Delft, van presiaent en raden van 't Hof en meer andere personen van „catholykelick weldraghen". Dit alles echter had geen verder succes, dan dat de candidaat voor slechts vier jaar, ingaande den 1en Januari 1572, werd aangesteld, met inachtneming van verplichtingen, die nog iets scherper dan in de instructie voor zijn ambsvoorganger waren omschreven.

Hoewel de voorbeelden bewijzen, dat het onderwijs aan bekwame handen was toevertrouwd en ook ten opzichte van de religieuze betrouwbaarheid met zorg naar een geschikt persoon was uitgezien, was de belooning, die voor dezen arbeid was toegekend, al zéér matig berekend. Mr. Petrus Sconeus bijv. ontving slechts het bedrag der schoolgelden, welke som zou worden aangevuld of verminderd tot 24 ponden grooten vlaamsch, gelijk ook Mr. Wouter genoten had. En dezen waren geen van beiden conventualen; Mr. Wouter bijv. bewoonde zijn eigen huis aan de Noordzijde van 't Westeingde. En dat voor de ondermeesters al even slecht gezorgd werd, zien we uit het request van Mr. Rombout Willems Bosschart, tweeden schoolmeester en „priester", waaruit blijkt, hoe deze, toepende op „een dienst tot Eyckenduynen, waeracht bij de acht ponden vlaamsch" en door een der leden van de magistraat, aangespoord tot „een lutke tijt pacientie", steeds op een voldoende bezoldiging gewacht had, hoewel hij door de ziekte van Mr. Wouter van „acht of tien dagen voor alle Goods liefs heiligendach (is Allerheiligen) tot desen dage toe", in schoot en kerk diens plaats had ingenomen, waarom de magistraat den 6en Febr. 1572 besloot, hem met ingang van den 25en Nov. — wellicht de datum van Mr. Wouters overlijden — een wedde van 10 pond Vlaamsch toe te kennen, „mits inbrengende sijn acciden-tien."

Hoe het zij echter, de kerk meende door de keuze van deze beëdigde dienaars eeuwigzins beveiligd te zijn tegen de afdwalingen van de jeugd, nu haar geestelijke leiding boven wantrouwen verheven was. Maar ook den volwassenden dreigde ernstig gevaar. De lijst van verboden boeken groeide steeds aan, de straffen tegen de drukkers en de verspreiders er van volgden elkander nog steeds op met angstig korte tusschenpoelen. En onderwijl knaagde de nieuwe leer, op die wijze zich uitbreidend, maar steeds

aan de grondstellingen der kerk, ook in Den Haag. Den 21en Juni 1570 werd „na 'thuyden van der stede huys clocke" onder de aandacht van belanghebbenden gebracht, dat op „Dincxs dage toecomende" de termijn tot inlevering van verboden boeken zou gesloten zijn en dat daarna met strengheid tegen de eigenaars er van zou worden opgetreden. Doch al deze maatregelen bleken slechts ten halve het beoogde succes te hebben. In stilte verbreidde de hervormingsbeweging zich steeds meer, zoodat de onderdrukking er van nog slechts door hardvochtig optreden, door krijgsvertoon en militaire successen kon geschieden.

XII. DE VOORTEKENEN VAN DEN OPSTAND.

Twee eigenschappen, die zijn succes in den strijd tegen de weerbarstige geuzen bijna tot een bestijde zekerheid maakten, bezat Alva in voldoende mate: hardvochtigheid en krijgsbeleid. Door duizenden slachtoffers had hij algemeen schrik en verslagenheid verspreid, zijn veldheerstalenten en zijn krachtig leger zouden hem weldra doen zeggieren over de simpele, slecht gedisciplineerde krijgsmacht, die hem in den weg zou treden, een poging, die hem slechts vaster in den zadel zou brengen, die zijn gezag zou bevestigen, sterker, dan het immer geweest was.

In het buitenland zaten de uitgewekenen niet stil. Hadden reeds in Januari 1568 de naar Engeland gevluchte Nederlanders een stouten inval in Vlaanderen gewaagd, die echter geen succes had en tenslotte slechts het aanzijn gaf aan enkele verstrooide benden van boschgeuzen, waarin hun legertje zich oploste en die van dat oogenblik het land onveilig maakten, iets meer kans van slagen beloofden de pogingen door den Prins van Oranje beraamd, om met behulp van Duitsche krachten een inval in de Nederlanden te wagen, daarbij rekenend op een algemeenen bijval der landzaten. Want de ontevredenheid over het Spaansch bewind maakte in de Nederlanden plaats voor ongerustheid en ergernis, zowel bij de katholieken als bij de aanhangers der nieuwe leer. De instelling der nieuwe bisdommen met name had ten onzent bij vele katholieken ontstemming gewekt.

De bisschoppen bijv. werden voorneen „gekozen door de hooge geestelijkheid van de diocees, de kanunniken, groot-grondbezitters, veelal van adellijk geslacht; zij postuleerden den bisschop, de Paus bekrachtigt al of niet de gedane keus." (Fruin-Colenbrander, Staatsinstellingen, bl. 29). Thans geschiedde de benoeming op 's konings voordracht door den paus, en de nieuwe kerkvorst zou zijn inkomsten trekken uit de bezittingen der abdijen, terwijl de vroeger almachtige abten

hun plaats — de gerste! — in de Staten van Zeeland moesten ruimen en aan den bisschop afstaan.

De Utrechtsche kapitels, steunende op hun oud recht van verkiezing en weinig genegen hun toch al reeds ontlustede positie prijs te geven, waren dezen nieuwen maatregel al zeer weinig gunstig gezind, de parochianen vreesden voor verscherping van de inquisitie en een ongenoemd katholiek tijdgenoot spreekt zelfs van de nieuwe kerkelijke indeeling als van „den eersten oorspronck van dese tragedie”, n.l. den strijd tegen Spanje, die weldra zou ontketend worden. (Hist. Gen. Kronyk 1857—284).

Zoo had Philips dan al wat Nederlandsch dacht en voelde tegen zich in tharnas gejaagd. Het verzet tegen zijn kerkelijke en politieke maatregelen was weliswaar onderdrukt, maar gebroken was het niet. Tusschen November 1567 en half Februari 1568 (Te Water II—114 en IV—64) sloten enkele Nederlandsche edelen een nieuw verbond, waarvan Hendrik van Brederode — weldra, half Februari 1568, overleden — de ziel zou zijn en waartoe ook Djederik Sonoy, Adolf van der Aa, Chr. van Leeftael, Albr van Huchtenbroek, Dirk van Haefien, Willem van Zevenbergen, Crispijn van Albrucx en A. Domberech bleken te zijn toegetreden.

's Prinsen pogingen tot verlossing van de Nederlanden, inmiddels door eenige invalen aan de Oostgrens beproefd, zouden echter schipbreuk lijden. De inval in Groningen eindigde met het vreeselijke bloedbad bij Jemmingen (21 Juli 1568), de beroemde krijgstoct langs de Maas (September '68) leed een deerlijk échec. De gehoopte opstand der landzaten bleef uit en de vreeselijke terechtstellingen, den 1en, 2en en 5en Juni 1568 te Brussel voltrokken, waarbij ook Egmond en Hoorne hun leven offerden, deden wederom een rilling door den lande gaan.

Maar toch, toen de eerste verlamende uitwerking van Alva's optreden voorbij was, bleken de gevolgen niet duurzaam meer. De watergeuzen, die steeds in verbinding schenen te staan met hun geheime medestanders aan den wal, brandschatten de geheele Noordzeekust, plunderden de eilanden en waagden zich zelfs op de Zuiderzee, om er den Spanjaarden en wat met hen heulde — en helaas niet hun alleen — afbreuk te doen. Overal werd op Alva's iast de bevolking te wapen geroepen, om zich tegen hun aanvallen te kunnen verweren, alom werd een gewapende kustwacht gevormd, teneinde overrompelingen te voorkomen.

Reeds den 21en Sept. 1569 werd op order van den baljuw van Den Haag een keure afgelezen, waarbij aan „alle ende een yegelick manspersoen op Sceveninghe sijnde”, geboden werd, „thuis ofte ten minste op Sceveningh te blijven tot op huyden de clocke één uren toe nae

den noene, omme te verstaen ende t'aenhooren 't gundt hemluyden vade elcken van hem bij den voorsz. Bailluw, Burge-meesteren ende Schepenen van Conincklijken Majesteits wege belast ende bevolen sal worden”. Wat toen te hunner kennis werd gebracht, bleek mij niet, doch ongetwijfeld wijst deze voorbereidende waarschuwing op een zeer belangrijken maatregel, die waarschijnlijk op de defensie betrekking had, gelijk die van den 27en van dezelfde maand, welke in hoofdzaak hier wordt overgenomen. „Alsoe tot kennis van mijn here den grave van Bossu, stadthouder ende capitain-generael, president ende rade van Hollandt gecomen es, dat eenige rebellen ende fugityfen van desen landen toegerust hebben eenighe invasie, die sij soudeken mogen doen”, er besloten was tot een algemeene „monsteringhe”, om te kunnen na-gaan „de menichte van strijbaere mannen”, waartoe eenige daartoe aangewezen personen „mergen vroeck sullen omme-gaen van huys tot huys, om te beschrijven alle de manspersonen boven de XVIII ende beneden de LX jaeren ende heurluyder eighen waepen”. Om nu aan dezen maatregel meerder succes te verzekeren, werd den 7en Oct. 1569 de volgende keure tot de burgerij gericht: „Men laet een yegelicken weeten, dat volgende de leste publicatie van 't beschrijven van den persoenen ende waepenen alhier in den Haghe, op morgen vroegh te zeven uren sal monstereen soo wei vrye als onvrije, eedel ende oneedele persoenen, uytgesondert alleene mijn heere de President, heeren van den Raede ende Meesters van den Reekeninghe, gebiedende een yegelicken die thuis zijn, uytten Haghe nyet te vertrecken ende hemselven in persoen te vinden in 't Voorhout... toelietende eenen yegelicken, die waepen te veelte ofte 't over heeft, den anderen burgheren, geen waepenen hebbende, te mogen leenen ende overdoene”. En opdat de suppoosten van het Hof, die niet onder de jurisdictie van Schout en Schepenen, doch onder die van den Hove behoorden, geen voortwendsel zouden vinden, zich aan den genomen maatregel te onttrekken, werd dezelfde keure nog den eigen dag vanwege het Hof herhaald.

Om deze algemeene burgerwapening eenig practisch succes te doen hebben, werden er tevens maatregelen getroffen, om de aldus versterkte macht onder bekwame legerleiding te stellen. Den 4en April 1570 werd in Den Haag weder een algemeene wapenschouwing gehouden, bij welke gelegenheid het Hof de burgemeesteren machtigde, „omme de vanen van de schutterije van den Hage te moegen leveren in handen van jonckheere Ghijshert van Wijngaerden en Willem van der Werve.”

Beide edellieden zullen voor de Hagenaars geen onbekenden geweest zijn. Het geslacht Van Wijngaerden, hoewel oorspronkelijk afstammend uit de Aiblasserwaard, was gevestigd op IJsselmonde, vanwaar het zijn vertakkingen verspreidde, die met de voornaamste geslachten, met de Duvendoordes, de Van de Werve's, de Egmonds, de Borselens, met 't Ferclaes, Suys en vele anderen verwaant waren. Gijsbert van Wijngaerden nu was een kleinzoon van den vroegeren Haagschen baljuw Willem Oem van Wijngaerden en had tot ouders Mr. Floris van Wijngaerden (eertijd pensionaris van Dordt, in welke betrekking hij met kracht voor de belangen der stad ijverde, daarna lid van den Hove van Holland) en Arnoldiga van Duvendoorde. Heer Gijsbert was van dit oprecht katholieke echtpaar de tweede zoon, zijn oudere broer Jan was doorkanunnik van Luik, terwijl zijn jongere zuster Elisabeth getrouwd was met David Ruygok van de Werve, van welk geslacht meerdere leden spoedig aan de zijde van den opstand zouden staan.

Ook Willem van de Werve was in Den Haag een bekende figuur. Het stamslot zijner familie stond nabij Ripswijk aan den weg naar het dorp Wateringen en te nauwer werden zijn betrekkingen met deze omgeving door zijn huwelijk met Anna, dochter van Joost van de Werve.

Deze beide edelen stonden in 1570 dus nog aan 's konings zijde. Of beider trouw toen nog volkomen ongeschokt was, of ze ook reeds eenige betrekking onderhielden met de edelen van het tweede verbond, bleek mij niet, doch twee jaar later zullen we Gijsbert van Wijngaerden als medestander van den Prins in Den Haag ontmoeten, belast met het commando over de troepen, door de opgestane steden bijeengebracht.

Reeds nu echter, in 1570, bleek het, dat het ontzag voor de aldus gevormde weermacht in Den Haag zeer veel te wenschen overliet en dat 's konings officieren er niet met die onderscheiding werden behandeld, waarop zij aanspraak maakten. In een keure van den 6ten April van dat jaar gelastte de Schout de burgerij daarom nadrukkelijk, hun den vereischten eerbied te betoonen. Of 't hier toen reeds eenigszins woelde? Het feitenmateriaal is te onvolledig, om deze vraag met zekerheid te kunnen beantwoorden, doch wat elders plaats had, zal ook hier weerklink hebben gevonden en de angstige zorg, waarmee de overheid de talrijke vreemdelingen naging, kan althans op iets dergelijks wijzen.

Maar zoo de verbittering ook hier reeds weer tot uiting kwam, zeker zou ze niet bezworen zijn door de afkondiging van de „Grace et pardon général, donné

par le Roy... à cause des troubles passez” gedateerd te Madrid den 16ten Nov. 1569 en in den vorm van een dan pamfletje (Bruxelles, M. de Hamont MDLXX) over de Nederlanden verspreid.

Niet voor Juli 1570 evenwel werd dit pardon plechtig den volke kond gedaan op de wijze, zooals dat in Alva's tegenwoordigheid te Antwerpen was geschied. Eerst toen daar in de hoofdkerk het pauselijk besluit was voorgelezen, werden naar alle steden en dorpen de gedrukte exemplaren van de koninklijke gratie heengezonden, met de bepaling al weer, dat de burgerlijke overheid met de afkondiging wachten zou, tot het pauselijk pardon in de kerk was voorgelezen (Gachard, Correspondance de Philippe II, II—680).

Het was voorzeker een grievende teleurstelling voor velen, die hun houding wenschten te herzien en zich opnieuw onder de hoede der kerk trachten te stellen, toen ze van den inhoud van 't bedoelde pardon kennis namen. De aanhef toch deed zoo veel verwachten. Want overwegende, dat er „vele ende diversche zijn, die deur lichtveerdigheid, curiositeit, ende inconsideratie gefailleert hebben ende deur jonckheyt ende simplicité verleyt sijn geweest, daarvan mit oprechten herten leethoenen leetwesen ende berouw te hebben uuyt zaken van de voortieden faulten, mit voornemen ende intentie ben totter schoot van onser moeder der heyligher catholijckscher Roemscher kercken ende tot onser gratien ende genaden te bekeeren,... die van hun faulten ende dwalingen (derselve biechtend-) oprecht leetwesen sullen hebben”, werd weliswaar in het algemeen vergeving van het gebeurde ten straffeloosheid verzekerd, doch het getal uitzonderingen maakte te gedane belofte zoo goed als waardeloos. Uitgesloten toch waren alle predikers, diakenen en ouderlingen; zij, die predikers hadden, gehuisvest of hun huis beschikbaar hadden gesteld; die aan den beadenstorm hadden meegedaan of geestelijken besciedig hadden; allen, die reeds eerder om des geloofs wil gestraft, doch opnieuw tot ketterij bleken te zijn vervallen; zij, die op het oogenblik der afkondiging gestraft of gebannen waren; allen, die 't compromis of een soortgelijk stuk hadden getekend; die de wapenen hadden opgeaomen of gelden ten bate van den strijd hadden verzameld (Knuttel no. 183).

Men mag dus aannemen, dat van de uitgeweken Hagenaars al zeer weinigen door dit in Juli 1570 afgekondigde pardon gebaat waren.

„O werelt listich, lieflick ia 't corboren,

„Hoe brengdy te voren den simplen u loosheyt

„Ghij belooft vrede, in 't zonde worden
 det toren,
 „Waert 't mooglijk, d'wtvercoren souden
 worden verleyt;
 „O, duc d'Alba, sulck stricken ghij be-
 reyt,
 „Omdat ghij sout vernielen de welvaert
 onser sielen;
 „Maar 't is te vergeefs, dat ghij al-
 sulcx verbreyt,
 „Op u pardon wij niet en achten,
 „Want 't is al verraderij;
 „Een ander wij van Godt verwachten,
 „Christus heeft ons ghemaect al vrij!”

Zoo klonk weer het geuzen, ed in de Nederlanden. (Van Vloten 1384). Meer of minder openlijk begon men den landvoogd te trotseren en vele der uitgeweken edelen, waaronder de in Den Haag zoo bekenden Diederik Sonoy, de latere Leidsehe magistraat Pieter Adriassz. van der Werff, Anthonie van Huchtenbroeck, de Antwerpsche Wesenheke's, waagden zich weder vermomd in de Nederlanden, om betrekkingen met den Prins aan te knopen of te versterken. De eerste belaste zich zelfs in 1570 met het innen der gelden, die ten behoeve van de vrijheid voor den Prins werden bijeengebracht, terwijl Van der Werff zich in soortgelijke redenen in Den Haag opniel. „Door last ende commissie van Zijn Princelijcke Excellentie hoochloffelijcke memorie in dato den XVII September anno 1570 zij ick P. A. van der Werff gereyest van Embden in Hollandt binnen Dordrecht Rotterdam, Delfshaven, Schielam, Vlaerdingen, Delft, den Haghe, Londen ende Haerlem met vele dorpen, waar ick meende te vinden liefhebbers des Vaderants gesint tot wederstandt der groote tyrannije der Spaignaerden” verklaarde hij later toen hij vol voldoening op zijn loopbaan kon terugzien (Hist. Gen. Kronijk, 1849—184).

Zoo werd de ontevredenheid nog gevoeld, terwijl de natuur er bijkbaar toe bijdroeg, dat het uitgestrooide zaad een welbereiden akker vond. Pestilenties, misgewas en overstromingen teisterden het land; de duurte bracht armoede, de armoede gebrek aan het alernoodigste in de door ziekte en sterfte bedreigde gezinnen; de vreeselijke Akerheilgenvloed, die bijna het geheele lage land van Holland in rouw dompelde, veroorzaakte ook op Scheveningen de onbeschrijfelijkste elende.

Juist een eeuw na de vreeselijke overstroming van 1470, toen het halve visschersdorp met zijn kerk in zee verdwenen was, waren het opnieuw de elementen, die de helft van de plaats als prooi opeischten. De kerk bleef ditmaal staan, het is waar, doch ze grenst sindsdien onmiddellijk aan zee, die haar sedert nog herhaaldelijk belaagde. „Tot Scheveningen op

de seecont” zoo schreef Andries van der Goes den 13en Nov. van dit jaar (Oud-Holland 1889, bl. 193), „sijn in de CX huysen metten slach van der zee gansselijken affgespoelt, dat men nyet sien en mach, waer se gestaen hebben, ende noch omtrent XL sulcx bedurven, dat ze nyet bewoenbaer en sijn, noch meer bewoont sullen worden; ende noch andere menichte van huysen soo in de zijdelmueren als in de gevelen ofte daecken gquetsst ende ontranponneert, sulcx dat 't IIIe huys nyet ongeschent en is gebleven. Alle de muerkens van 't kerckhof aldaer sijn van 't waeter ommege slaegen ende de thoorendeur van den kercke opgeslaegen. 't Waeter heeft in de kercke aldaer hoich gestaen III $\frac{1}{2}$ voeten ende twee duymen als mijn broeder van der Meere mij schrijft. 't selve op 's anderen dactes als op Allersielendach aldaer in persona geweest hebbende, gemeeten te hebben. In somma, Schevelingen is bijna nyet dan een zee-strange.” Zelfs Den Haag werd van de landzijde ernstig bedreigd. Geheel Rijnland was één zee gelijk; van Londen voeren de schuiten overland tot voor de wallen van Amsterdam. De scheiding langs Delfland werd met zorg bewaakt en in geheel dat waterschap beierden den 6en en den 7en Nov. de klokken, „soo bij daege als oick bij nachte”, om de bewoners tot steeds verhoogde inspanning aan te sporen. Want ook van de zijde van Schieland dreigde gevaar. Schieland toch was geïnundeerd en de boeren daar trachtten door het doorgraven van den scheidingsdijk naar de Delflandsche zijde van den overlast van het water bevrijd te worden. Geen wonder, dat alerwege de dijken scherp werden bewaakt, want mocht de aanslag gelukken, zoo „soudet geheel Delflant mede ondergevoepen hebben” zooals Van der Goes ons mededeelt.

Maar terwijl zoo door de uiterste krachtsinspanning Den Haag gespaard bleef, was de ellende te Scheveningen niet te overzien. Honderden inwoners waren dakloos, hadden alles verloren, wat met noeste vlijt was verdiend of in stand gehouden. En met inspanning van alle krachten probeerde men er te redden, wat nog te redden bleek. Men ruimde de putthoopen op, om te speuren, wat daaronder waarde was overgebleven.

Den tweeden November, zodra 't hun slechts mogelijk was, deden baljuw, schout, burgemeesteren en schepenen van Den Haag een beroep op het gemeenschapsgevoel der burgerij, een opwekking tot „alle deghenen, die te Scheveningae willen helpen de goeden, liggende onder de omgespoelde huysen ende elders, daer 't te doek sal sijn, helpen salveren ende berghen, dat sij hen vinden terstont opten selve dorpe van Scheveningen” en

bij voorkeur daartoe „een schop of spade mede te nemen”.

Zulke treurige omstandigheden moesten wel de ellende in de hand werken en de verhoudingen ten opzichte van 't gezag ernstig afbreuk doen. Het scheen, dat Alva zelf voor den wassenden vloed begon te vreezen, toen hij er in toestemde, voorloopig van de heffing van den tienden penning af te zien, wanneer daarvoor een equivalent als afkoopsom beschikbaar was. De Nederlander toch was op het punt van zijn aangetaste privilegiën even gevoelig als in zijn heurs en met kracht zou men zich tegen de doorzetting van het plan hebben werzet.

„Helpt nu u selfs, so helpt u Godt
Uyt der tyrannen bandt en slot,
Benaude Nederlanden!
Ghy draegt den bast al om u strot.
Rept flux u vrome handen.
De Spaensche hoogmoet, vals en boes
Sant u een beudel goddeloos,
Om u godloos te maecten,
Gods woord rooft hij door menschen-
gloos.

En wilt u 't ghelt ontschaeckem.
Hij eyscht den tienden met ghewelt.
Die 't geeft sal niet behouwen:
Want gheeft men dick van tiene en,
Daer blijft ten lesten één of gheen.
Wol mach den herder stillen,
Dees is met wol noch merck te vreen,
Hij wil de schaepkens viilen.”

Het „villen” der „schaepkens” was echter voorshands nog eenigen tijd uitgesteld en de rust bleef bewaard, al waren de getuigenissen tot het uiterste geprikkeld. Alles moest onder deze omstandigheden worden gedaan, om het leger paraat te wagen in bruikbaren staat te houden, zoodat een snelle verplaatsing van troepen geen botselen zou ondervinden. Vandaar waarschijnlijk een keure van schout en schepenen, gedateerd den 17en Februari 1571, waarin „alsoe (Godt betert) de voirsz weghen overal seer ontramponneert zijn”, den boeten van Haagambacht werd gelast, de „doorgebroke” wegen (gevolgen van den water-vloed?) weder zoo spoedig mogelijk te herstellen.

Want dat de verhouding weder gespannen was, dat de krachtigste maatregelen toch niet in staat waren, de inwoners in allen deele murw te maken, bleek al weer den 4en Maart 1571, toen de magistraat het nogmaals noodig vond, een ordonnantie doen aflezen „beroerende het convoyeren van den Heylige Eerwaerde Sacramente des couteers ende van den Heylige Olye”, waarbij gelast werd, dat de „naeste gebuyren het ooghe houden ende scarp regard behijden sulen, of dair nyemant in naar de ten of voor haer huisen eenige irreverente acten (gesten), woorden of mijnen doen jeghens den voirsz-sacramenten; en so verre si

lyuden sien ofte hooren ofte anderssins moghen ontwaer worden van eeniche scandaleuse acten, zullen 't selve den officieren te kennen geven, omme dair van correctie gedaen te worden naer 't behoort.”

Waarschijnlijk dus hadden de sterk anti-Spaansch- en anti-katholiekgezinde elementen, die moeilijk hun overtuiging verbergen konden, weder moed gevat, vooral nu de geuzenbenden te water stouter optrafen en de over de Oostgrens gevluchte calvinisten zich tot krachtigen financieelen steun ten behoeve van den Prins voelden opgewekt, terwijl de houding in Nederland wellicht zal zijn beïnvloed door de wijdvertakte stille propaganda, die de overtuigde geuzen ook binnen de grenzen voerden.

Had men vele maanden aaneen van krijgstoerusting in Den Haag niet gehoord, was met name de laatste publicatie betreffende de burgerwapening reeds anderhalf jaar geleden afgekondigd, we gaan van dit oogenblik weer een tijd terug moet, dat de bekommering van Alva — en van den Haagschen bijuw — allengs stijgende is. Zoo werd den 6en April van de stadhuispui aflezing gedaan, dat men in 't Voorhout „op merghen vreech te acht uren sal monstren soe wel vrije als onvrije, eedel en onedel personen” van wie alleen president en raden van den Hove leden van de Rekenkamer en zeer enkele andere hooge dignitarissen waren vrijgesteld. Of er ditmaal velen absent waren, bleek mij niet, maar dat er aan de nauwgezette dienstbetrachting der burgerij inzake de militia, veel haperde, mag worden aangenomen. De magistraat althans zag zich gedrongen, den 9en April een ordonnantie af te kondigen, waarbij de boeten op het niet-nakomen van de verplichtingen tot persoonlijke wachtdienst belangrijk werden verhoogd.

Met overslapt energie hield de overheid zich van nu af bezig met het heramen van krachtige maatregelen, om mogelijke vijandelikheden te kunnen tegengaan. Werd den 16en April 1571 door de magistraat een ordonnantie gepubliceerd betreffende den nachtdienst in rotten, den 18en Mei verscheen met meerder plechtigheid en met duidelijk uitgesproken bedoeling een order „gemaickt bij den President, Raeden, die van den Rekeninghe, Bailliu, Schout, Burgo-meesteren ende Schepenen van den Haghe, omme goede wachte te houden tegen de oproerte ende onrust, die deur de rebellen ende watergeusen soude moegen oprijzen” waarbij omstandig bepalingen werden getroffen omtrent den dienst, de bewapening de verdeeling in rotten en de splitsing der stad in wachtkwartieren.

Dat ook de kust nauwlettend werd bewaakt in deze kritieke dagen, toen het schaarle Katwijk het zoo deerlijk ontgelden moest, blijkt uit de vele bepalingen, in dezen getroffen. Tot heden was n.l. de zorg tot wering van een inval opgedragen geweest

aan drie rijdende gezworen boden van den Hove. Om welke reden deze van die taak werden ontheven, bleek mij niet. Doch bij ordonnantie van den Hove van den 12en Aug. 1571 werden zij vervangen door „drie rijdende huysluden van Eyckenduyven ende half Loosduynen, Segbroeck ende Haeschambacht”, die „so wel bij daghe als bij nachte opten dorpe van Scavevinghe lincx der strange soe nae Catwijck als ter Heyde” moesten surveilleeren. Zij hadden daartoe te Scheveningen een drietal „goede rasse peerden” te houden, waarvan de voor de kustwacht aangewezenen gebruik zouden moeten maken in 't spieden naar „allen rebellē, die zyluyden sullen connen vernemen ofte poghen soudē aen strange te wilen comen, omme 't selve terstoot tot Scavevinghe ende voorts mitterdaet mijn heere den Stadthouder, ofte in synder absentie die president ende die van den Haije, terstont aen te geven.” Drie „bequame luyden” zouden daartoe „jegens den avont nae Scavevinghe ryden dattet noch licht is” en ze behoorden er, waarschijnlijk bij tusschenpoezen door anderen afgelost, vier en twintig uren dienst te doen, waartoe de magistraat den 9en Juli 1571 bij vernieuwing van den reeds toen bestaanden maatregel een omslag van 93 gulden per maand ging heffen, op te brengen door de bovengenoemde „buyren”. (Pap. Reg. I—123).

Bij een keure van den 6en Febr. 1572 werden deze bepalingen nog enigszins herzien, waarschijnlijk, omdat het gevaar steeds dreigender werd. Den 23en d. a. v. blikken er althans kanonnen te zijn opgesteld op den in den verschenen winter opgeworpen of versterkten zanddijk, die het zoo daerlijk geteisterde Scheveningen voorloopig voor de woedende golven moest beschermen. Op dien datum nu verbood de haljow nadrukkelijk aan „eenen yegelicken, hij zij jongh ofte out, dat nyemant hem vervoordere te comen in ofte bij 't geschut, dat gestelt es ofte noch gestelt sal worden opten dijk voor den dorpe van Scavevinghe ofte aldier binnen ofte buyten denselven dorpe steenen, potschaerden, sant ofte yet anders in 't selve geschut te werpen” etc. Het was de vrees voor de ruwe piraten, die tot deze maatregelen den stoot gaf, voor hun haat tegen al, wat het Spaansch régime tot steun bleek te zijn; vrees voor een landing dier geuzen, die een panischen schrik verspreiden als weleer de woeste Noormannen, maar die, trots alle veiligheidsmaatregelen eerder komen zouden, dan vriend of vijand vermoedde.

XIII. DE OPSTAND.

Hoopvol waren alzo de eerste teekenen van wederopleving te bespeuren bij de reeds zoolang pijnlijk onderdrukte Nederlanders, die zich weer eigen kracht waren bewust geworden. Het bleek, dat de verlamme

uitwerking van Alva's eerste optreden in Den Haag zoowel als elders voor een goed deel geweken was. Behalve de inquisitie had daartoe bijgedragen het streven van den landvoogd, geheel onafhankelijk te zijn van de jaarlijksche boden, die door vaste heffingen werden vervangen. Dit was, behalve een brutale aanslag op de bij privilegie gewaarborgde rechten van de Nederlanders, tegelijk ook een aanslag op hun heurs. Niet geheel ten onrechte is de opmerking gemaakt, dat de vaderlanders van dien tijd verzuimden de wapenen op te vatten, toen de inquisitie in duizenden gezinnen dood en ellende bracht, maar zich plotseling tegen den overheerscher keerden, zoodra hun financieel belang in 't gedrang dreigde te komen. Dat het ook in dien tijd zoo gevoeld werd, blijkt uit een geuzenliedje, dat Alva klagen doet:

„Had ick den thienden penningh naghelaten,
Dees Flamingo's, dees Lutheranen onvroet
Kon ick onder mijn tyrannije plagen;
Al hadt ick al de vromen doodt gheslagen,
Niemandt en rebellerde mijn gemoet;
Tot haerder schande en al haer gebroet
Moesten sij onder d'inquisitie beven,
Een enghel was ick voor haer ooghen soet,
Nu een duyvel, niemant en gunt mij 't leven,
Vervloecht moet sijn die dagh ende die nacht,
Dat men in Engeland mijn gelt heeft ge-
houwen;

Dit heeft dat quaet alle ghebrouwen,
Dat ick haer Mammon mocht roeren onsacht;
't Bederven haers lants hadden sij geen acht,
Soo langhe ick haer bij den vleeschpot liet
blijven,
Maer nu ick haer Mammon aanroer met
kracht,
Willen sij mij uyt die landen verdrijven.”

(Geuse-liedekens: De psalmen van penitentie Ducis Albani).

Als een donderslag had zich plotseling de tijding door de Nederlanden verspreid, dat de watergeuzen den 19en April 1572 de stad Den Briel genomen hadden. Den Prins, die geheel andere maatregelen op 't oog had, kwam het bericht vrij ongelegen, Alva schrikte er van op, zich deerlijk bemoeijkt gevoelend in de uitvoering van zijn verdere plannen. Met een vijftienginttal vaartuigen was Lumey, graaf van der Marck met zijn onderbevelhebbers Barthold Entes van Mentheida, den Groninger piraat, jonker Willem Bloys van Treslong, jonker Jacob Cabeliau, Nicolaas Ruychaver, Cornelis Roobol Jacob de Rijk, Marinus Brandt, jonker Lancelot van Brederode, Jan Klaesz. Spiegel Dirk Duyvel, Gillis Steltman, Salomon van der Hoeve en hoe ze meer mogen heeten, de Maas opgevaren en hadden er den brutalen aanslag gewaagd.

Algemeene schrik maakte zich van heel de omgeving meester. Het uiterlijk dier

mannen, vreeselijk verminkt vaak in de vele gevechten als zeeschuimer of door Alva's wreede strafbepalingen, bovendien nog de roep van hun hardvochtigheid, dat alles was dan ook niet bij uitstek geschikt, den landzaat gerust te stellen.

Reeds in den nacht van den 31en Maart op 1 April had Bossu, 's konings stadhouder, die in Den Haag gelegd was, bericht van hun nadering ontvangen. Terstond trok hij met de hem ten dienste staande krijgsmacht naar Maaslandsluis, terzelfdertijd bevel gevend aan Willem van Hooff, den kastelein van het slot Honselaarsdijk, om met zijn onderhebbende manschappen hem te „helpen defenderen de haven ende passage van dezelve sluyzen, opdat de vianden aldaer egheen accessie ende aencompste en souden hebben. (Zie het dagboek van Van Hooff, gepubliceerd door P. J. Goetschalckx in de Bijdr. voor de Gesch. v. h. Bisd. Haarlem, 1879, bl. 341). Weldra was ook Don Ferdinand, Alva's zoon, met het Lombardische regiment uit Utrecht aldaar aangekomen. Een vloot werd voor den overtocht over de Maas in gereedheid gebracht, om de ruwe zeeschuimers te kunnen aantasten en te verdrijven.

Inmiddels hadden de watergeuzen den tijd gehad, hun verdedigingsplan op te maken. Het aanvankelijk voornemen, de stad te plunderen en daarna te verlaten, liet men varen, besloot integendeel er zich blijvend te vestigen, 's prinses goedkeuring af te wachten, terwijl ze inmiddels hun wraak koelden op de geestelijken en de geestelijke stichtingen in en buiten de stad. Den 2en April werden kerken en conventen deerlijk geplunderd, het klooster Te Rugge stond weldra in lichtelaaije, zoodat de vlammen den omtrek verlichtten, zoóver zelfs, dat Van Hooff den rossen gloed van den toren van het slot Honselaarsdijk ontwaren kon.

Intusschen had Bossu zijn macht voldoende zien aangroeien, om met kans op succes den aanval te ondernemen. Met de vloot stak hij naar Putten over, liet zijn schepen in de Bernisse achter en tastte den 5en April den vijand aan, met het bekende slechte resultaat evenwel. Het gemis aan zwaar geschut en de slechte bewaking zijner schepen speelden den Spaanschen stadhouder parten, en met behoeve koppen deinsden de aanvallers af hun behoud dankend aan de gestaakte vervolging der geuzen. De stad Dordrecht, waar Bossu een deel van zijn volk dacht in te legeren, om zich van de trouw der burgerij te verzekeren, wist hem te beduiden elders zijn fortuin te zoeken, wat de aanleiding was, dat Rotterdam, waar men met beslistheid den toegang weigerde, door verraad moest zwichten. En toen deze stad aan de Spaansche zijde was gebracht, trachtte hij het door

de geuzen bezette Delfshaven in zijn macht te krijgen, wat hem door den overval in den nacht van den 10en April maar al te wél gelukte, terwijl ook het kassteel Te Spangien bij Schiedam Spaansche bezetting moest innemen.

Voor den spoedigen val van Den Haag gold echter nog een andere oorzaak. Nu eenmaal de Maassteden in handen van den Spanjaard waren, was Den Haag weldra door vijandelijke troepen bezet, vooral, daar Delft zich tegen inlegering verklaarde. „Het uytsluyten van Delft", zoo vertelt ons Van Meteren, „hebben die van den Haghe moeten becoopen ofte verghelden, want die sij tot Delft uyt slopen, moesten die van den Haghe herbergheen ende al haeren moedwil lijden ende verdragen ende gehoorsamen".

In deze omstandigheden was het dat Bossu tegen den 20en April de ridderschap en de zes „grooten" steden van Holland, Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda, in Den Haag ter dagvaart opriep, waar hij in voltallige vergadering het voorstel deed „om grooten ende haestige remediën te vinden, om de piraten te verdrijven". Op de bijeenkomst van den 25en April, alhier gehouden, werd daartoe de gevraagde vijftien duizend gulden toegestaan, een bewijs, dat de Hollandsche stemhebbende steden toen nog geen gemeene zaak met de watergeuzen maakten, terwijl nog op 6 en 13 Mei, op 10 en 16 Juni hier een dagvaart werd gehouden. (Kluit, Staatsregeling I—388).

Het zou echter niet lang meer duren. Het verzet werd alom sterker, zelfs het zoo lang royale Delft wierf op zijn krachten garnizoen, sloot hardnekkig de poorten voor Bossu's troepen en ruimde buiten de wallen alles op, wat den vijand tot onderdak zou kunnen verstrekken, zoodat zelfs het klooster Sion in vlammen opging. Zoo werd voor Spanje de toestand aliegs minder hoopvol, vooral, toen als een nieuw voorbeeld uit het zuiden Vlissingen en Vere zich voor den Prins verklaarden, garnizoen innamen en een poging, om er Spaansch krijgsvolk te leggen, met het losbranden van het geschut beantwoord werd.

De Prins was weldra van den toestand volkomen onderricht.

Genoodzaakt zijn plannen voor een vernieuwde poging tot bevrijding der Nederlanden met de gewijzigde omstandigheden in overeenstemming te brengen, benoemde hij den 20en April (geteekend te Dillenburg) Sonoy, die zich als uitgewekene te Bremen bevond, tot luitenant-generaal. Deze haastte zich, gesteund door de talrijke ballingen, een scheeps- en krijgsmacht te vormen, om daarmee, zoo het mogelijk was, de Zuidzee over te steken.

Intusschen breidde de geest van verzet, gevoed door vliegende blaadjes, zich steeds meer uit, heimelijk of openbaar, al naar de omstandigheden het geloogden. In Den Haag echter was voor de openlijke propaganda van 's Prinsen streven nog geen plaats. Hier toch had Bossu een vrij talrijke macht bij de burgerij ingekwartierd onder hopman Gerrit van Sichein. Of het de stemming echter verbeterde, mag betwijfeld worden, althans Bossu was in zijn ordonnantie tot onderhoud der ingelegerde troepen, welk besluit den 21en April werd afgekondigd, nogal veelvleischend. Men had beschikbaar te stellen „bedden met sijn toebehooren, taefellaeckenen, servyeten, scotelen, potten en pannen en laeten heure spijsen coecken ende bereyden bij 't Vyer van de waert ende waerdinne." Dan wischte hij voor de manschappen „eens te veerthyen daghen schone slaepelaeckens, sloopen ende overtocht, tweemaal te weecke schone ammelaeckens ende servyeten", terwijl de levensmiddelen voor billijken prijs moesten worden geleverd, waarbij de soldaten „nyet meer betaelen voor 't runt- ofte kalfsvleysch dan voor 't pondt een bras-pennick ende voor 't schaepenvleysch soe 't gelden sal". Verder zouden ze „voor seven ponden tarwen broots betaelen seven grooten" „voor vyer ponden wittebrood gelijke seven grooten", terwijl bier en Rijsche wijn tegen marktprijs moesten beschikbaar zijn en voor Franschen wijn niet meer dan vijf stuivers per stoop mocht worden berekend.

Toch zal men al het mogelijke hebben gedaan, de burgerij niet te ontstemmen. De Spaansche politiek toch was plotseling weder verzoenend geworden. Alva's gelukster was gaan tanen en daarmee had hij opgehouden in de oogen van Philips de geschikte persoon te zijn, die de Nederlanden blijvend voor zijn kroon kon bewaren. Naar een geschikten opvolger was reeds omgezien, de heffing van den tienden penning werd geschorst, de wolf had weer zijn schaapskleeren aangetrokken. Opnieuw werd „op den 24 dach van desen jegenwoirdigen maent van Meye" van de hooge pui van het Haagsche stadhuis afgekondigd het translaet van de brieven van gratien ende pardoen-generael bij de Con. Majesteyt gegeven ter saecken van den voorleden troubelen, mitsgaeters translaet van de brieven van prolongatie van zijne voirsz. Majesteyt van den termijn bij 't voirsz. pardoen-generael gegeven voor andere drie maenden naestcomende". vermoedelijk een vernieuwing van het pardon van 1570. Geheel zeker is dit echter niet, want hoewel het keurboek belooft het geheele pardon „hyer naer van woordet tot worde" te zullen aanhalen, is dit door Benninck echter verzuimd.

Inmiddels was een stroom van vluch-

telingen, die zich weer meer of minder openlijk waagden, in de Nederlanden teruggekeerd, vooral, toen in Oost-Friesland en elders bekend werd, dat den 21en Mei Enkhuizen zich onomwonden voor den Prins had verklaard, den 18en Juni door Medemblik gevolgd, waar de ons bekende Josua van Alferinghe, heer van Hofwegen, aan 't hoofd der bezetting stond, en die nog in den loop der maand Alkmaar Edam en Purmerend als medestanders mocht begroeten. Het was deze stemming, die meer en meer over de Nederlanden vaardig werd.

Het toezicht op het Jogeeren van vreemdelingen nam dan ook bijna dagelijks de aandacht van magistraat en legerleiding in beslag. Het is onmogelijk alle betreffende keuren aan te halen, doch we geven in korte trekken als voorbeeld die, welke den 9en Juni 1572 door 't Hof werd geapprobeerd, een bewijs, van hoeveel gewicht deze maatregel geacht werd. Zij, die „harberg" hielden, zouden, zoo was bepaald, iederen avond een lijst van hen, aan wie onderdak voor den komenden nacht zou worden verschaft, ter inzage verstrekken aan den officier van de wacht op het stadhuis, opdat men gelegenheid zou vinden, verdachte personen te arresteren. En om meer succes te verzekeren werd ten overvloede bepaald, dat de „Wagenaers, die 'tsavonts naer Haerlem ofte Noirtwaerts vuytvaeren ende van denghenen, die 's morgens van Haerlem ofte van Noorden weder inne komen" aan den baljuw inlichtingen behoorden te verstrekken omtrent de passagiers, die zij hadden vervoerd. Het was blijkbaar de vrees voor de terugkomst van de talrijke, naar Oost-Friesland uitgeweken geuzen, die via het Noorderkwartier langs den duinzoom hun weg naar Dent Haag en het Westland terug zouden vinden, om hier gekomen deel te nemen aan de jonge, maar toch reeds zoo omvangrijke beweging, hetzij als stille kracht onder de burgerij de ontevredenheid tegen Spanje aanwakkerend, hetzij als krijgsman om de schare van Lumey te versterken.

Want steeds meer groeide de geuzenmacht aan en telkens deed ze opnieuw van zich spreken. Den 19en Juli werd Oudewater door Adriaan van Swieten aan de Spaansche macht ontruikt, twee dagen later slaagde hij er in, Gouda aan de zijde van den Prins te brengen, waardoor Holland een steeds sterker sprekend anti-Spaansch karakter verkreeg. Dat vele trouwe aanhangers van 's konings gezag, voor wie de revolutie een gruwel was, en die tevens vreesden door hun positie of godsdienstige overtuiging in het gedrang te komen, Holland in allerijl verlieten, ligt voor de hand. Bakhuizen van den Brink noemt in navolging van Men-

doen een getal van vier duizend (Het Ned. Rijksarchief, bl. 14). De juistheid van dit getal is thans moeilijk te beoordeelen, doch zeker is, dat ten platten lande, en inzonderheid in Den Haag, het verloop gemiddeld veel grooter was. Men voelde zich immers veiliger binnen de sterk bevestigde steden en zelfs Van Hooff, de kastelein van Honselaarsdijk, had zijn meubelen en kostbaarheden binnen het slot niet veilig geacht en het beste naar Delft vervoerd. Sedert Paschen, zoo vernemen wij uit een Haagsche keure van den 21en Juni, hadden veel inwoners hier hun huizen verlaten, „gaende woenen in andere steden, vlekken, cleyne huyskens ende camerken, omme alsulcx t'ontcommen ende t'ontgaen die lasten, die Godt betert, althans in Den Haghe opgedomen sijn, daerdeur die legeringe van soldaten seer wordt verachtert.” Dit nu strekte, zoo oordeelde de magistraat, welck college zelf echter door de vlucht aamerkelijk was gestonken, „tot meerder belastinghe ende eensdeels tot bederffnisse van den anderen inwoenderen, die zulcx hem nyet en absenteren”, reden, waarom zij ordonneerde, dat de uitgeweken ingezetenen binnen acht dagen zouden terugkeeren of althans iemand van hun familie behoorden te zenden, om het huis terug te brengen „in sulcken staete, dat sij den soldaten moghen tracteren volgende d' ordonnantie” bij gebreke waarvan men de op hun naam ingekwartierde soldaten bij een ander uithabsteden en het vijftienvoud der kosten op den afwezige verhalen zou.

Toch zou Bossu het, ondanks zijn langs de Maas saamgebrachte krijgsmacht, benauwd genoeg krijgen, nu stad voor stad aan Spanjes macht ontviel. Den 25en Juni schaarde Zierikzee zich aan de zijde der verbonden steden en trof Dordrecht de voorwaarden met Barthold Entes, waarop het de geuzenbenden onder zijn bevel zou binnenlaten. (Rijksarchief Collectie Van der Dussen, Aanw. 1911, XIII 2), terwijl daags daarna ook Gorinchem aan Spanje den rug toekeerde en Leiden ongeveer terzelfder tijd, schoon weifelend en allesbehalve geuzgezind vooralsnog overging. Haarlem, Bommel, Loevestein en het slot Liesveld versterkten door hun toetreden den 3en Juli nog de anti-Spaansche macht.

Waarschijnlijk waren deze snelle vorderingen voor een deel een gevolg van de geruchten van 's Prinsen veldtocht naar de Zuidelijke Nederlanden, tijdingen, even verblijdend voor de opgestane steden als ze benauwend waren voor Bossu, die de mogelijkheid onder de oogen moest zien, eerstdaags naar het zuiden op te trekken en Holland onverdedigd in een oproerigen staat te moeten achterlaten. Hij zag dus de noodzakelijkheid in, de steden

tegen den 15en Juli tot een dagvaart in Den Haag op te roepen, teneinde tot een vergelijk te komen. Eigenaardig is het evenwel, dat de afvallige steden en de ridderschap eigener beweging tot een vergadering te Dordrecht hadden besloten, waartoe, naar blijkt uit een aanspraak van Marnix op die vergadering, ook de 15e Juli gekozen was. Blijkbaar echter werd die eerst beraamde samenkomst van des Maandags tot Vrijdags den 19en verdaagd, toen het eerste en niet het minst belangrijke besluit werd genomen door de afgevaardigden van Dordt, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorinchem, Oudewater, de steden van het Noorderkwartier, benevens de ridderschap, door Jacob van Wijngaarden vertegenwoordigd, en natuurlijk met instemming van Arend van Davenvoorde als plaatsvervanger van Lumey, om den Prins met belangrijke bedragen te steunen, waartoe men een verzoek tot medewerking richtte „onder den rijkdomme ende ander ingesetenen”, terwijl men bovendien „onder inventaris ende recepisse” zou leggen bij kerken, kloosters, broederschappen en gilden „het goudt ende silver, zulcx hebbende meer tot chiragie dan tot noodicheyt”. (Zie de notulen, afgedrukt door Bakh. van den Brink, in „het Ned. Rijksarchief.”)

Den 20en werd Prins Willem van Oranje door de vergaderde steden als stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht en West-Friesland erkend en gemachtigd tot aanstelling van een „souverain admirael”, terwijl men besloot betreffende 's lands defensie met Lumey te rade te gaan, die reeds terstond machtiging kreeg „ordre te stellen en te doen voersien, dat de camer van der Reckenninghe binnen 't Hoff in den Haghe in 't geheel onbescadicht blijven moegen, mitsgaders de camer van de Staten van Hollandt, staende aan 't cloester van de predicaeren in den Haghe, opdat alle registers, memorialen, reeckeninghen, stucken ende pampieren, daer den lande groetelijcx aan gelegen is, in goeder wesen behouden ende wel bewaert blijven moegen.”

Was het dus het oogmerk van de steden, dat Lumey met wapengeweld tegen de Spaansche troepen zou optrekken, of was de oude hofstad wellicht reeds verlaten? Het laatste schijnt op dat oogenblik reeds het geval te zijn geweest. Den 24en Mei toch was Bergen aan de troepen van Lodewijk van Nassau, 's Prinsen broeder, in handen gevallen. Mechelen had zich aan zijn zijde geschaard en zoo was ook in het Zuiden een krachtig verzet tegen Spanje ontstaan. Met alle hem ten dienste staande middelen wenschte Alva deze beweging direct te onderdrukken en Bossu trok daarom al zijn beschikbare troepen in de omgeving van Rotterdam samen. Zoo is het te verklaren, dat, naar Van Hooff ons mededeelt, op Zondag den 19en Juli de laatste dienst in de „collegiale kercke”

te Naaldwijk gehouden werd.

In Den Haag had de loop der gebeurtenissen een algeheele verandering gebracht. Toen Treslong op hoog bevel zich naar hier begaf, constateerde hij er, blijkens een uitsluiting in een resolutie van den 31en Juli, de afwezigheid van bijna alle „luyden van den Raede ende Rekeninghe van zijne majesteyt, aldaer risiderende, maer oick van 'tmeerdeel van de Wethouders ende Regierders van den voirzeiden vleeke." (Kluit, Staatsregeling I, bl. 390). Het was inderdaad zoo. Het Hof van Holland was, waarschijnlijk met medeneming van de resolutiën en gewijsden van de laatste jaren, naar Utrecht gevlucht met uitzondering van twee zijner leden, Adriaan van der Hoef en Arnould Nicolaï en den griffier Barthold Ernst. Ook de advocaten voor 't Hof hadden een goed heenkomen gezocht, behalve een drietal, waaronder de jeugdige Oldenbarnevelt, die sedert twee jaar in Den Haag practiseerde. (Historie van het Leven en Sterven van den heer Johan van Oldenbarnevelt — door Jacob de Haen — blz. 6). Den vergaderden steden was deze omstandigheid minder welgevalig, omdat daardoor „de justitie gans stille stondt" en „grote confusie ende disordre" was ontstaan, waarom zij aan dat college ernstig verzochten, terug te keeren en de zittingen te hervatten. De heeren echter bleven doof voor de stem van de opgestane steden, zoodat de tusschenkomst van Lumey werd ingeroepen. Deze gelastte bij resolutie van den 31en Juli 1572 (gegeven in Den Haag) den „luyden van den Raede, Rekeninghe, Greffyers, Secretarissen ende allen anderen officiers ende suppoosten van den Hove, mitsgaders Officiers ende Wethouders van den Vleeke van 's Hage voors. alsnu absent zijnde, binnen acht daegen na de publicatie van desen hem wederomme vinden binnen den Hage in heure gewoontlike residentie ende exercitie van heuren dienste ende officie", op straffe van vervallen te zijn van het ambt en inbeslag-neming van de goederen (Kluit, t. a. p., bl. 391).

Ook nu echter bleven de leden van den Hove althans afwezig en de opgestane steden kozen weldra nieuwe functionarissen, die zoo spoedig mogelijk de werkzaamheid hervatten en den 3en November door den Prins als zoodanig werden bevestigd. (Bakhuizen t. a. p. bl. 15. noot).

Inmiddels was reeds de 21ste Juli verstreken, de dag, dat Bossu zich uit Rotterdam en omgeving terugtrok, om zich bij Alva's hoofdinacht te voegen, waartoe al wat Spaanschgezind was, zich van steun zag beroofd. De beide steden Delft en Leiden draalden dan ook niet langer met toe te treden en de vergadering van den 25en Juli werd daarna binnen de muren van Rotterdam gehouden, terwijl de afgevaardigden de beide laatste dagen, den 26en en 27en Juli, „bij die van Delft verzocht"

waren, om aldaar op 't stadhuis te compareeren. Dat deze uitnodiging echter niet bedoelde in alle opzichten, door dik en dun met een geuzenpolitiek mee te willen gaan, mag men aannemen, immers Delft bezat „naast mannen als Dirk Joriszde Bye, die voorzeker der nieuwe orde van zaken ijverig waren toegedaan, in de regering anderen, zooals den Schout Van der Goes en Burgemeester Groenewegen, die met het eerlijkste hart voor vaderland en vrijheid een oprechte verkleefdheid aan het voorvaderlijk Roomsche geloof paarden". (Bakhuizen van den Brink, het Ned. Rijksarchief, bl. 13), terwijl anderen, die de wandaden der geuzen kenden, met schrik hun medewerking aanvaardden. Daarin ligt ook de verklaring van den maatregel, door de magistraat van Leiden getroffen, om terstond eenig krijgsvolk naar Delfshaven te zenden, opdat het niet door de geuzen mocht worden bezet.

Het middel evenwel had niet mogen baten. Weldra waren de Maassteden door Lumey's troepen bezet en het Hollandsche platteland zuchtte overal in den omtrek onder de willekeur der woedende watergeuzen, die na langen tijd van aanhoudende vervolging en ballingschap zich eindelijk konden wreken op wie ze als de bewerkers van hun ongeluk beschouwden. Het klooster te Naaldwijk werd geplunderd, de kerk verbrand, evenals die in De Lier, 's Gravensande en Monster. In de laatste plaats werden de pastoor en de kapelaan, zoo vertelt ons Van Hooff, van hun bed opgelicht, maar Den Briel gevoerd en daar opgehangen, terwijl deken en kanunnik van Naaldwijk hun behoud slechts te danken hadden aan de vlucht naar Delft, waar onder het oog van de magistraat en de officieren ordelijker toestanden heerschten.

Overal werd door het gebeurde aan de vrijheids- en hervormingsbeweging nieuw leven ingeblazen. Te Leiden zag de magistraat zich verplicht, een prediker van de nieuwe leer aan te stellen, en dat dit ook in Den Haag zal gebeurd zijn, kan moeilijk worden betwijfeld, ofschoon het mij niet gegeven was, een positief bewijs daarvan te ontdekken. In het Westland was het al niet anders. De kastelein van Houselaarsdijk — welk kasteel aan de Gravin van Aremberg toebehoorde — ging een onaangename tijd tegemoet, nu oude herinneringen herleefden en wrok en haat maar al te vaak weer boven kwamen. Wij weten, hoe Wouter Symons, pastoor te Naaldwijk, in 1566, in de dagen van „de eerste troubles", zooals Van Hooff zegt, de toga had uitgetrokken en de hervormde leer verkondigd had. (Pieter Steffens 1) of Stevens, timmerman aldaar, was destijds diaken geweest, had gecollecteerd en dit was in

1) Zie voor de hagepreek en te Naaldwijk den Wapenheraut van 1916, bl. 79.

Maart 1569 de aanleiding geweest, dat beiden door den kastelein als baljuw van Naaldwijk in hechtenis werden genomen, tegelijk met den timmerman Matthijs Jacobs. Deze laatste had toen bij dit alles een zeer werkzaam aandeel genomen, had gepredikt en den predikant in zijn huis ontvangen, terwijl een zekere George Thonisz een kind had laten doopen. Wel had de baljuw die vergaderingen verboden, doch men had geantwoord, dat men den baljuw gaarne zou gehoorzamen, echter niet, wanneer het een aanslag op hun zieleheil betrof. Hendrik Dirks, timmerman te Monster 1), had zelfs den prediker van St. Catharina 1566 (25 Nov.) tot Januari 1567 gehuisvest, waarschijnlijk een zekere Jacob Wouters, voorheen broeder in het regulierenklooster te Haarlem. Pastoor Wouter Symons herinneren we ons als een van de vier gewezen geestelijken, die den 30en Mei in Den Haag werden onthoofd, de overigen, die uitgeweken waren, werden bij vonnis van den bloedraad van 8 en 11 Juni 1569 gebannen. Van hen nu hadden Matthijs Jacobs en Peter Matthijs, de beide timmerlieden — wellicht ook anderen — uit Emden hun vroegere haardsteden weer opgezocht, tot schrik van den baljuw, dien ze openlijk als den bewerker van hun noodlot aanweezen en geen oogenblik met rust lieten.

Het was in deze dagen, dat zich te Den Haag een sterke bezetting inlegerde. Zoodra de meest gevaarlijke sterkten in den omtrek aan den vijand ontruikt waren, — begin Augustus viel ook het slot te Woerden — kwamen de barre krijgers, huurtroepen, ongere elementen vaak, hun eerste rust hier genieten, van welk tijdstip af, blijkens de vele der toen afgelezen keuren, de rust der inwoners geweken was. Met schrik dacht nog in later dagen, toen het gevaar voor Spanje voor een goed deel voorbijgedreven was, de magistraat terug aan die dagen van weedom, als ze in een adres aan de Staten van Holland opmerkte: „So es nochtans waerachtich, dat sedert den jaere LXXIJ, dat de Grave van der Marck alhier te land kwam na het innemen van den Bryele, die voerschreven Haghe meestendeel geaccupeert ende getravailleert es geweest met soldaten, soe van den vij-

anden als van sijnder Excellentie”. (Lop. Keurre, fol. 147 vs.). Het verschil in waardeering tusschen beide groepen van tegenstanders blijkt uit deze woorden niet, en 's Prinsens knechten maakten het soms ook zoo bont, dat men ze slechts noodgedrongen duldde.

Het was bovendien onder zeer ongunstige omstandigheden dat de overlast van het krijgsvolk de zorgen der Haagsche burgerij bedenkelijk vermeerde. Tengevolge van den schralen oogst en de plotselinge vermeerdering der behoeften door de inlegering van de wederzijdsche legerbenden was het koren schaarsch en de prijzen tot ongekende hoogte gestegen. Dat was de oorzaak, dat reeds den 20en Juli 1572 de magistraat kwam met een streng verbod aan de bakkers, „gheene luyden buiten den Haghe ofte Haechambacht wonende, eenich broot te vercoopen” en tevens een keure van den 9en dier maand nog eens in herinnering werd gebracht, dat het n.l. niet toelaatbaar was „wittebroot ofte couckens” te bakken. En zeker zal de voorraad nog geslonken zijn, toen den 15en Aug. 1572 namens Barthold Entes van Menteda, „overste luitenant van den Grave van der Marck” nog werd toegestaan, dat alle zoetelaars, die het leger van den „grave” wilden volgen, met medeneming van hun voorraden mochten vertrekken.

Maar nepen ook de omstandigheden, was de nood der tijden ook hoog gestegen, de trouw en de toewijding der Haagsche burgerij aan de gemeene zaak viel te roemen en zelfs zag kapitein Gysbrecht van Wijngaarden, dezelfde, aan wien wij ruim twee jaar te voren de vaandels der Haagsche schutterij zien toevertrouwd, zich genoodzaakt hun ijver in te toepassen. Het was n.l. enkelen der meest ijverigen van 's Prinsens medestanders ter oore gekomen, hoe men reeds hier en daar in de geunieerde steden eenige kerkklokken uit den toren had doen afnemen, om die tot kanonnen te doen versmelten en dit was voor hen aanleiding, in den St. Jacobstoren hetzelfde te ondernemen. Vandaar, dat Van Wijngaarden, „geordonneert cappiteyn van den Haghe”, met baljuw, burgemeesteren en schepenen, overwegende, „dat eenighe hen sonden vermeten hebben, de clocken in den thoren van de pschickkercke van den Haghe te willen onthangen of heurs mogtwille an deselve willen doen” met kleim daartegen waarschuwde, onder verwijzing naar de ordonnantie „van den Prince van Orange van Conincklijke Majesteijts weghen upt stuck van beroeren ende beschadighe van de kercken gemaect.” Geen wonder, dat vaak de ergernis der trouwe katholieken werd gewekt en een Amsterdamsch rijmelaar weeklaagde:

1) Hendrik Dirks, den timmerman van Naaldwijk, vinden we in de Hollandsche gemeente te Emden, tegelijk met Jacob Wouters, die er met vrouw en twee kinderen als zoodanig voorkomt. Verder vindt men in de lijst der bedeeden de Naaldwijksche burgers Cornelis Pieters en Bastiaen Claesz en de Delvenaars Gijsbrecht Jacobs, Cornelis Jansz en den droogscheerder Pieter Florisz, allen met hun gezin. (Zie J. J. van Toorenbergen, „De vreemdelingen-diaconie te Emden” in de werken der Marnix-Vereeniging).

„Den Haegh heeft gheen waerschenwing
geacht.

Al hoorde sij der vromen klacht
Van de wreetheyt der ketterijen,
Maer doen 't gevoelde der Geusen
macht.

Geraecktet mede in lijen.”

(Van Vloten, Geschiedzangen II, bl. 37).

Doch niet alleen tegen al te voortvarende vrienden, ook tegen den vijand moest men op zijn hoede zijn, tegen de roovende benden, die van de verwarring gebruik maakten, om zich ten koste van wie ook te verrijken door roof of moord. Vandaar den 22en Aug. een ordonnantie op de „nachtwaecke” tegen „brant, roovinghe ende spolie”, waarbij bepaald was, dat aan de ingangen van den Haag en op de punten, waar men 't meest overlast vreesde, een post geplaatst zou worden, n.l. „in de Poten aen 't Susterhuys” (Mariacavent), „bij des Pastoors huys” en in 't Noordeinde „in 't cappelleken” (n.l. het kapelletje van 't Vrouwtje met de kruik aan 't einde van 't Noordeinde, rechts), van welken dienst niemand meer zou worden verschoond. Zelfs de oude bepaling, dat President en Raden van den Hove en die van de Rekenkamer waren vrijgesteld, is in het oude keurbboek doorgehaald: de heeren hielden wacht op het stadhuis en hadden slechts het voorrecht van iets comfortabeler omgeving, terwijl voor het geval van ernstige verhandeling zelfs hun remplaçanten met name geboekt waren. Er blijkt tevens uit, dat het Hof reeds toen was hersteld, maar ook, dat er een vaderlandsche geest in de leden gevaren was. Rust en orde te scheppen was voorloopig het doel van de overheid en, zagen we reeds uit de ordonnantie van Gysbrecht van Wijngaarden, dat ook de Prins reeds eerder maatregelen had getroffen tegen „het beroeren ende beschadiginge van de kercken”, spoedig reeds volgde de afkondiging van een nieuw verbod tegen het veroorzaken van overlast aan andersdenkenden.

De Prins van Oranje namelijk, met zijn gevoelens van gematigdheid en verdraagszaamheid, was het plunderen van kerken en kloosters en het lastig vallen om den geloove een gruwel en den 20en Aug. had hij een streng verbod daartegen afgekondigd. Het was hem n.l. gebleken, „dat het crijschsvolk, 't welck wij in het graeffschap van Holland tot defensie van denselven lande hebben, oock eenige andere grootte insolentien dagelick plegen ende rooverije doen, plunderende ende spolieerende die kercken, kloosteren, cappellen ende private luyden huysen ende goeden, waarom hij, teneinde daarin te voorzien, ordonneerde, dat „een yegelick, hij zij der roomscher ofte der evangelische religie toegeedaen, zoo verre als hij hen vredelick draecht achtervolgende den eedt dewelke

die onderdaenen der Conincklijke Majesteyt ende ons gedaen hebben, in zijn geheel blijven sal onbeschaedigt” en daarom verbod „allen ridtmeesteren, capiteynen, bevelhebberende ghemeene crijchs luyden te water ofte te lande ende allen anderen nyemand, van wat conditie ofte state hij zij, geestelick ofte weerlick, te misdoen, beschaedigen ofte vercorten in goet noch in bloede, op peyne van gestraft te worden aen den lijve als wederspannighe ende perturbateurs van de ghemeene ruste ende welvaert: ordonneerende voorts ende willende, dat die vrijheyt in de religie zoo wel van Roomscher als van de Evangelischer gehouden sal worden so dat niemant daer inne eenich empement ofte letsel gedaen zal worden op peyne als boven.” (Alg. R. A. Collectie Van der Dussen, aanw. 1911, XIII 2).

Van welken inhoud nu de eed van de geestelijkheid was, leert ons een afschrift van dien tijd van het formulier, dat blijkens den inhoud te Delft gebruikelijk was en dat waarschijnlijk in andere plaatsen in ongeveer denzelfden vorm den geestelijken werd voorgelegd. (Coll. Van der Dussen XIII 2). We achten het als een staaltje van de denkwijze van den Prins en de magistraten der opgestane steden van genoeg belang, om het hier in zijn geheel aan te halen.

„Forme van den eedt van de Gheestelicke. Ick sweer, dat ick hou en ghetrouwen sal die Conincklijke Majesteyt als Grave van Hollandt onder 't gouvernement van den Prince van Oraigniën ende de goede stede van Delft; dat ick nyet en sal correspondentie ofte heymelick verstant hebben metten hartoge van Alve ofte sijne adherentem bij bootschappen ofte mit scrijven, oick nyet en zal conspireren teghen den prince van Orangiën, maer dat ick mij houden ende ghedragen sal als een guet geestelick persoen toebehoort ende betaempt. So waarlicken...”

(Alg. Rijksarchief Coll. Van der Dussen XIII 2).

Helaas waren de hoofden van den opstand niet altijd bij machte, aan hun opvattingen uitvoering te geven op een wijze, zooals ze die gaarne hadden gedacht. Immers waren ze, behalve van de plaatseijke schutterijen, geheel afhankelijk van de buurtroepen, die ze in soldij genomen hadden, deels ruwe gasten, belust op roof, maar van wie ook velen, van huis en hof beroofd en getroffen in het beste wat ze eens bezaten, een doodelijken haat gezwooren hadden aan de bewerkers van hun ongeluk, aan Spanje en de handlangers van de inquisitie.

De 23e Augustus 1572 bracht ons daarom weder een nieuwe ordonnantie van den Prins tegen de wandalen der soldaten, die „grootte insolentie dagelycks plegen ende grootte overdaet ende rooverije doen, plun-

derende ende spolieerende kercken, kloosteren, cappellen ende private huysen ende goeden, onder deexel, dat de eygenaers van dien absent zijn" en daarbij „den huyslyuden paerden ende beesten be-roven."

Het waren zware zorgen, die in deze dagen den Prins geheel in beslag namen. Het was de veldtocht naar de Zuidelijke Nederlanden, waaraan hij zijn krachten wijdde: vier dagen na de dateering van bovengenoemde ordonnantie trok hij over de Maas Brabant binnen. Doch de zuidelijke gewesten bleven doof voor zijn vermaningen. Den 5en Sept. volgde de bloedige Bartholomeusnacht, die aan de plantenen tot hulp der Fransche calvinisten den bodem insloeg en aan de hand van zijn briefwisseling in de „Archives" (1e serie II pag. 447 e. s.) en de ordonnantiën van dien tijd kunnen we den Prins volgen, den 24en Sept. ontmoedigd op den terugtocht bij Geel, den 18en Oct. te Zwolle, vanwaar hij over Kampen den 20en te Enkhuizen arriveerde, om in November in Delft zich te vestigen.

Hoe moet het hem, die te worstelen had met den overmachtigen vijand, met de tuchteloosheid van zijn troepen, met de onverdraagzaamheid en de onderlinge vijandschap der landzaten, misverstaan door veler zijner tijdgenooten, hem, die voorbestemd scheert, om na drie eeuwen nog te worden gehoord in sommige onze Nederlandsche tijdschriften, hoe moet het hem te moede zijn geweest, toen ook van uit Frankrijk de donkere wolken kwamen aandrijven, waar de dolle moordlust op de kerkelijke minderheid werd botgevierd, terwijl later de minderheidspartij op zijn verdraagzaamheid rekenen kon! Hoe weldadig doet, tegenover de inquisitie van Spanje en het Parijsche bloedbad de prinselijke ordonnantie van den 27en Aug. 1572 aan, waaruit een breede opvatting waaruit verdraagzaamheid straalt als een zachte glans in deze donkere tijden.

„Alzoe mits die diverscheyt ende onderscheyt van de twee religien binnen den Hage jegenwoordiglick geexerceert, ende omme te voorcomen alle ongeregeltheyt, onrust ende beroerte, die daer vuyt tot grooten nadeele van de gemeen ingesetenen van Den Hage soude moghen commen, van noode is zekere ordonnantie tot bescherminge ende bevrijnghe van beyden dier religien ende den navolgers van dien gestelt ende onderhouden te worden, omme onder d'oefeninge der selver religie Godt den Heere gediend ende geëert te worden in vrede ende oprechter gemoede, naer een yegelijk van d'een of d'ander religie tot sijne salicheyt bewegen sal worden;

soe is 't, dat die Bailluw, Schouder, Burgemeesteren ende Gerechte van den Haghe bij goetduncken van die van de Vroetschap-

pe en oock advys van den Gedeputeerden van de Staeten van Hollandt conform ende naervolgende de goede intencie ende believen van den Prince van Orangne als Stadhouder ende Cappiteyn-generael over Hollandt, Zeelandt, West-Vrieslandt, ende Utrecht van weghen de Co. Majt. geordonneert ende geboden hebben, ordineren ende gebieden mits dezen:

in den eersten, dat die van de Gereformeerde religie tot heuren behouff hebben sullen de kercke van de predicaeren alhier in den Hage, laetende de groote kercke van den Hage tot gebruyck van die van de Catholieke ofte Roomsche religie;

dat een ygelick binnen de voorsz. kercken respectieve zijn religie vrijelicke sal exerceeren ende oeffenen, zonder dat een ten ander yet sal misdoen ofte miszeggen mit woorden ofte mit wercken, directelicke ofte indirectelicke nochte oick bespotten ofte begecken hoe ende in wat manieren datet selfde soude moghen gescheyden up arbitrale correctie van Schepenen;

ordonneren ende bevelen voorts, dat een ygelicken vrij ende onbehindert die predicanten soe wel van de Roomsche als nywe gereformeerde religie sal moghen volghen ende hen in alsulke religie houden, daer inne hij meent ende verstaet zijn zyele salicheyt te moghen consequeren;

verbieden voorts, dat nyemant, van wat state, conditie ofte religie hij zij, hem en vervoordere, de voorsz. kercken mitsgaedere de gasthuysen ende cappellen vorder te bescadighen ofte behinderen ofte eenighe moetwille ofte overdaet aen deselve in eenigher manieren te gebruycken upt verbeurte van lijff ende goet;

verbieden nogh wel expresselijck bij desen alle onbehoirlicke verboden ende heimelicke vergaderinghe bij daghe ofte bynachte, 't zij om wat oorsaecke deselve gescheyden ofte gepretendeert soude moghen wesen up peyne van lijffstraff;

ordonneeren ende gebieden allen ingesetenen van den Hage hem nae den inhouden van desen te reguleren upte peyne ende breucken in dese ordonnantie begrepen.

Aldus gedaen ende gepubliceert naer 't luyden van der stede huys cicke upten XXVII dach Augusti Ao. XVc LXXIIJ.

tmij present,

Benninck."

(Lop. Keurre, fol. 80).

Hopen we, dat met de tenuitvoerlegging van deze ordonnantie voorloopig het getwist om de kerken en de onverdraagzaamheid der burgerij het zwijgen was opgelegd en een einde kwam aan de geheime bijeenkomsten, die blijkbaar beoogden, de gestelde orde van zaken weder omver te werpen. Want dat er inderdaad velen waren, die daarmee nog maar ten halve of zelfs geenszins konden instemmen, was al te bekend.

Inmiddels was de toestand in het Westland voor Van Hooff, als kastelein van de gravin van Arenberg allengs moeilijker geworden. De gravin toch, weduwe van den in 1568 bij Heiligertee aan Spaansche zijde gesneuvelde veldheer Jan de Ligne, heer van Barbançon, graaf van Arenberg, stond als aanhangster van de Spaansche politiek bekend, had als zoodanig zelfs geconfisqueerde goederen van den Prins in gebruik en werd als een vijandin der publieke zaak aangerekend, zoodat haar goederen aan verbeurdverklaring bloot stonden. Den 17en Sept. 1572 kreeg Van Hooff bevel (dagboek Van Hooff t. a. p.), zich den volgende dag met zijn boekhouding te vervoegen ten huize van jonkheer Gijsbert van Duvenvoorde, heer van Obdam, die zich als bevelhebber van het Haagsche garnizoen gevestigd had in het kasteelvormige slot van de vroegere heeren van Wassenaar, het bekende gebouw aan de Noordzijde van het Voorhout, dat later als het huis van Van der Mijle bekend was en thans de westhelft uitmaakt van het departement van Financiën. 1).

Van Hooff kwam en vond er bij zijn ontvangst ook kapitein Ortel, een van Duvenvoordes onderbevelhebbers.

Het kostte den beginselvasten Van Hooff heel wat moeite, het gevaar van beslaglegging te voorkomen en het wekt eerbied te zien, met hoeveel energie en aanvankelijk succès hij telkens het gevaar wist te verdragen, maar dat ernstiger werd, naarmate de behoefte aan geld en krijgstuig steeg als gevolg van de dreigende militaire maatregelen van Alva's legermacht.

Den 1en Oct. was door een van Lumey's onderbevelhebbers ook Gorinchem genomen, waardoor weer eenige verademing aan de zijde der opgestane steden was ontstaan. Doch de willekeur der geuzen en het gruwzaam optreden der soldaten tegen de geestelijkheid, van wie een drietal daar ter plaatste werd gedood, wekten afschuw bij den Prins en die met hem eenstemmig dachten. In Den Haag waren misdaden van dien omvang achterwege gebleven, maar niettemin had men er elkanders eigendom niet ontzien. Vandaar den 7en Nov. de aflezing van een strenge order, waarbij den daders werd aangezegd, terstond de geroofde „koyen, paerden ofte andere beesten ende goeden" terug te geven, onder verwijzing naar een order van den 15en Oct. van dat jaar.

Niet lang daarna kon de Prins zelf zich van den plaatselijken toestand op de hoogte stellen. We zagen, hoe hij in de laatste dagen van October te Enkhuizen was aan-

1) Op dit huis was door de Staten voorloopig beslag gelegd. Het behoorde aan Maria, erfdochter van Jan baron van Wassenaar, burggraaf van Leiden, die gehuwd was met Lamoraal graaf de Ligne, die ook de zijde van Spanje hield.

gekomen om zich van daar naar Delft te begeven, het centrum van den opstand in Holland, om er het verder verloop van den krijg af te wachten. Want Alva's bendes, aangevoerd door Don Frederik en Romero, hadden na het bloedbad te Mechelen hun krijgstoet voortgezet, Zuffen voor hun wapenen doen bukken en na de vreeselijke moordpartij van den 16en Nov. het beleg voor Naarden geslagen, nadat Harderwijk, Hattem, Elburg en Amersfoort den vijand te voet gevallen waren. Den 1en Dec. volgde na de overgave van Naarden de vreeselijke slachting in de parochiekerk aldaar, en de vijand, van bloeddorst verzadigd, trok over Amsterdam naar Haarlem, dat den 11en Dec. 1572 werd ingesloten.

Onder deze weinig bemoedigende omstandigheden was het, dat de Prins zich gevestigd had op het St. Agathaklooster te Delft. Ook Den Haag zou weldra het beloofde bezoek ontvangen. De Magistraat was door Lodewijk van de Binkhorst, op dat oogenblik „cappiteyn, geordonneerd over de voorsz. vleeke van den Haghe", ingelicht omtrent de groote gebeurtenis en zij drong er den 10en Nov. 1572 met kracht op aan, dat de burgerij op het eerste teken, daartoe door Binkhorst bij trommelslag te geven, in zoo groot mogelijken getale en voorbeeldig uiterust en bewapend, in 't Voorhout zou komen, opdat de Prins, „ziende de voorsz. toerustinghe van den voorsz. burgheren ende ingesetenen, georsaect magh werden, henlyuden van alle vreemde capiteynen, vendels ende knechten 't onthouden als wesende een open vleeke ende sulcx clouck ende genouch gequalificeert om den voorschreven vleeke van een hoopdoeften, moescoppers 2) ende andere quaetdoenders te moghen deffenderen." Dat Binkhorst zelf echter niet de oorzaak was van dien op zich zelf begrijpelijken afkeer van inlegering, dat hij er zelfs naar streefde de verhouding tusschen soldaten en burgerij zoo goed mogelijk te doen zijn, blijkt uit zijn aanmaning van den 14en Nov. 1572 tot de bevolking gericht, om hem kennis te geven van allen overlast, dien ze van zijn soldaten mochten ondervinden, opdat hij ze behoorlijk kon doen straffen, waarna echter een „eewich swyghen ende silentium" de eenmaal geboete daad behoorde te bezegelen.

Op kerkelijk gebied waren intusschen weer groote veranderingen ingetreden. De voornaamste godshuizen waren, zoowel in Den Haag als in het Westland, aanvankelijk aan de katholieken gebleven, terwijl de aanhangers der nieuwe leer zich vergenoegden met een gebouw, minder weidsch en meer in overeenstemming met de toenmaals zeer sture begrippen van soberheid, die de uit-

2) Plunderaars. Zie: Groot Wdb. der Ned. Taal, in voce.

oefening van den hervormden godsdienst kenmerkten.

Dit alles had door de tusschenkomst van den Prins en de plaatselijke overheden een waarschijnlijk toen bevredigende oplossing gevonden. Doch het schijnt, dat de aanhangers der nieuwe leer meer verlaagden en dit zal de oorzaak zijn geweest, dat de Prins, om zich van de zorgen betreffende de aangelegenheden van den godsdienst te ontslaan, die den 30en Augustus 1572 overdroeg aan den bekenden Zuidnederlandschen predikant Pieter Dathenus, „des goddelicken rechts doctoor” en hem verschafte „authoriteyt, zonderlinge ende speciaal bevel, hem stellende en committeerende bij dezen, om onsentwegen en in onsen name te gaen ende te reijssen naar het voorsz graefschap en lant van Hollant ende aldaer met advijs van de Staeten deszels lants goede ordre ende regel te stellen op den voorsz. zaacken, soo wel der religie als anlere politie aengaende, sulcx als hij tot meestert rust en vrede en goede eenicheyt ende welvaren des selfs lants ende van allen den inwoonderen van dien sal bevinden te behooren.” (Alg. Rijksarchief, Aanw. 1911. XIII2).

Het is niet al te zeer gewaagd te vermoeden, dat de bemoeiingen van den heftigen Dathenus aan de goede verhouding van de aanhangers van beide religieën afbreuk zal hebben gedaan en de voormannen van de nieuwe leer steeds meer veel-eischend maakten.

Ook in Naaldwijk schijnt men toen met den gewijzigden toestand niet meer voldaan te zijn geweest. Den 18en Oct. althans vervoegden zich de beide reeds eerder genoemde timmerlieden Matthijs Jacobs en Peter Matthijsz. bij Van Hooff om ingebruikstelling van de collegiale kerk van Naaldwijk voor den hervormden eerdienst te verzoeken en in het genot gesteld te worden van de inkomsten der kerkegoederen ten bate van hun „predicant, schoolmeester, graefmaecker ende coster”, en tevens van de woning van den deken voor de huisvesting van hun voorganger, waartegen zij zich wilden verbinden, de daarvoor gebruikelijke uitkeering aan de gravin van AreMBERG te doen. Het ligt voor de hand, dat een vrouw katholiek als Van Hooff voor de inwilliging van dat verzoek weinig gevoelde en een weigerend antwoord gegeven werd. Men liet zich echter daardoor niet afschrikken, eischte eenvoudig van den koster de sleutels der kerk, sloeg de beelden stuk en koelde verder zijn woede aan de sieraden, de kostbare boekery en de portretten der ambachtsheeren van Naaldwijk, „wesende seer schoone antiquiteyten.” (Recueil Van Hooff, t.a.p.). Het huis van den deken werd den predikant eigenmachtig ingeruimd en de baljuw

kon wel niet anders dan werkeloos toezien.

Een maand later wendden beide requestanten, waarschijnlijk om het gebeurde te sanctionneeren, zich tot den Prins, om als gemachtigden van Dathenus te verzoeken, in het genot van 't gebruik der kerkegoederen te worden gesteld. Of dit inderdaad geschiedde, bleek ons niet, doch in verband met 's Prins en machtiging aan Dathenus valt aan het succes moeilijk te twifelen. Tegelijkertijd werden door een deel der Naaldwijksche burgerij bezwaren ingebracht tegen de handelingen van Van Hooff als baljuw, dien men als de oorzaak beschouwde, dat den 2en Aug. 1569 Cornelis Steffens in Den Haag onthoofd was. Het was blijkbaar het gevoel van afkeer dat allen trof, bij wie de gehechtheid aan het oude geloof het vaderlandsch gevoel had verdrongen, de haat tegen den man, die ambtshalve en gedreven door de overtuiging van het alleenzaligmakende der moederkerk in zoovele gezinnen ellende had gebracht, wat van deze actie de oorzaak was en die nog steeds gevoeld werd door de onbeschrijfelijke wreedheid der Spaansche krijgers, die met sanctie van hun bevelhebbers bij duizenden hun slachtoffers op de meest onmenselijke wijze hadden gemarteld, geschonden en gedood. Het was het gevoel, dat Lamey bezielde, den ruwen, voor niets terugdeinzenden geuzenaanvoerder, die zelf de gevolgen van de inquisitie sedert jaren aan den lijve had gevoeld, toen hij de in Gorinchem gevangen genomen geestelijken naar Den Briel vervoeren en daar ophangen deed, en den 10en Dec. 1572 den geleerden en zachtmoedigen Musius te Leiden op onmenselijke wijze ter dood bracht. Maar ook toen was het, dat de Prins, ongeacht den dienststaat van den admiraal, dezen den 3en Januari 1573 met Barthold Enes deed gevangen nemen en zelfs niet aarzelde ook Gijsbrecht van Duvenvoorde te arresteeren, zoodra deze hun partij koos en, getooid met de gouden boeties als een zinspeling op hun vangenschap, 's Prinszen bewind op ongeoorloofde wijze veroordeelde. 1). Het was deze daad van vasberadenheid, welke de eerbied afdwingt van allen, wien het gegeven is, den tijd van Neerland's opstand objectief te kunnen beschouwen, en die toont, hoe hoog de Prins, te midden

1). Enkele maanden daarna evenwel was Brederode weer op vrije voeten, niet echter dan echter na een ernstig geding. Dat zijn handeling aan onbezonnenheid en drankzucht kon worden toegeschreven, was een excuus, dat hem ten slotte de vrijheid hergaf, die hij in de toekomst nog in verschillende ambten ten dienste van het vaderland kon aanwenden.

der laaiende hartstochten stond boven de geestdrijvers van zijn tijd.

Het beleg, dat de Spanjaarden in Dec. 1572 voor Haarlem geslagen hadden, was voor Den Haag niet in alle opzichten nadeelig geweest. Het is waar, het gebrek aan levensmiddelen en de duurte deden zich immer pijnlijker gevoelen, getuige de resolutie van de Staten van den 6en Januari 1573, waaruit blijkt, „dat alhier in Hollandt veel ende verscheyden kooplyden zijn, die dagelicx arbeijden ende practiseeren, de rogge ende het coorn, staande tot seer grooten ende hoogen prijs, nog meerder te doen rijzen ende op te jagen, om hoer singulier profijt tot groote verdriet ende jammer van de schaemele ingezetenen van Hollandt, die boven de groete duerte van de voernoemde rogge ende ander graen met veel ende diversche lasten van soldaten ende krychsluiden ende andere inconvanienten, die uyt den oorlog volgen ende opcomen, gequelt ende getravailleert werden”, en daarom tot Paschen 1573 voor het last „allerbeste Vlaamsche rogge” een maximumprijs van 80 goudgulden werd gesteld, terwijl de handel met speculatieve oogmerken werd te keer gegaan en het brouwen uit „hard coren” — tenzij bedorven — geheel verboden was, waarna den 3en Mei zelfs een uitvoerverbod van graan werd uitgvaardigd, dat bij resolutie van 5 en 18 Mei alle victualie omvatte.

Deze pijnlijke toestand kwam voor een goed deel op rekening van den oorlog, maar deze was tevens oorzaak, dat het krijgsvolk, waarvan Den Haag reeds zoo lang de inlegering verdragen had, van hier tot ontzet van het benarde Haarlem aftrok. En den 20en Januari gaf de Prins nog bovendien, overwegende „die grooten lasten ende costen, die de ingezetenen van 'sGravenhage nu eenen tijt lanck geleden ende gedragen hebben deur het overvallen van veele ende diverse crijchsluyden, hebbende den armen huysman daer mede aldermeest belast geweest, alsoo de rijke ende notabelste meestal waeren vertroocken”, de toezegging gaf, „dat er voortaan geen inlegering sonder uitdrukkelijk schriftelijk bevel” zou mogen geschieden.

Toch zullen er waarschijnlijk nog Hagenaars geweest zijn, die weder voor in kwartiering vreesden, toen in de laatste dagen van Januari een vendel Bremer voetknechten onder Lazarus Mulder het vlek binnenrukte. Maar zeker kwam even spoedig het gevoel van opluchting, toen het bleek, dat het slechts een doortrekkende troep was, die den 19en Januari was afgedankt en ten behoeve waarvan de Prins den schout van Scheveningen den 24en had aangeschreven, schepen gereed te houden, om ze naar hun haardsteden terug te brengen, waarvoor de magistraat in Den Haag echter weder de vereischte transportkosten

moest dragen, op te brengen al weer door de zoozeer verarmde gecommentenaren, die door de afpersingen en de rooverijen der soldaten, niet het minst die van Bossu, reeds zooveel geleden had, dat Den Haag op vele punten een ruine gelijk was en puin en mest na het vertrek der laatst ingelegerde regimenten bij karren vol door de burgerij uit de huizen en straten vervoerd werd en — tot ergernis van de magistraat — neergeworpen „langes de muyl van het kerkhoff”, wat bij resolutie van 3 Maart 1573 streng verboden werd. (Lop. Keurre, 84 vs.).

Om den omvang, die de bedoelde rooverijen genomen hadden, bij benadering te schetsen, geven we hier den inhoud van een ordonnantie, welke op dienzelfden 3en Maart werd afgelezen. Zij — zoo bepaalde de magistraat — die eenige goederen gekocht of in bewaring genomen hadden, „t welck bij eenyge capiteynen ofte soldaten gerooft is, sijnde van eenighe kercken, cloosteren, conventen ofte andere burgers ende inwoenders van den Haghe, Haechambacht ofte Sceveninghe, 't sij geestelick ofte waerlick”, zooals „steen, calck, hout, ijserwerck, deuren, veynsters, beschot, huysraet, linden, wolven, goudt, silver, chirraet, tavorelen, barderen 1), tin, loot ofte koperwerck”, behoorden dat zonder verwijl aan de burgemeesteren af te dragen, op straffe van correctie en boete.

Deze keure bewijst ons weder, hoe de eerbied onder de burgerij nog steeds ver te zoeken was, hoe sommigen niet schroomden, zich ten koste van den ander te verrijken en dat in den tijd, dat een gevoel van saamhoorigheid zoo dringend noodzakelijk was. Het beleg van Haarlem toch beloofde den vijand eindelijk succes, hoe groot ook eigen verliezen geweest waren door de nijpende winterkoude en de talrijke pogingen tot ontzet, vanwege den Prins ondernomen. Het gevaar voor Den Haag werd allens grooter en dat de magistraat de werkelijkheid duidelijk voor oogen stond, blijkt uit de zorgvuldigheid, waarmee zij het strand deed bewaken, hetzij om een overval van de zeezijde te voorkomen, hetzij uit vrees voor plunderende afdeelingen van het leger voor Haarlem. Het strand toch was sinds eeuwen de groote verkeersweg van daar naar Den Haag, Delft en Rotterdam, daar de binnenwegen over Wasse naar en Voorschoten wegens hun weinige begaanbaarheid daartoe niet in aanmerking kwamen. Bij ordonnantie van den 13en Maart 1573 werd daarom door baljuw, schout, burgemeesteren en schepenen bepaald, dat een 57-tal bij name genoemde landlieden van Haagambacht, Eikenduinen

1) Borden. Zie Groot Wdb. der Ned. Taal, in voce.

en Loosduinen om beurten „met een goet rasch paert ende een suffisant man daer op”, vergezeld van een bereden Scheveninger, tegen den avond naar Katwijk zou rijden, na middernacht van daar naar Noordwijk zou vertrekken, om niet te keeren „vóór de dach seone opgecomen sal wesen”, terwijl eventueel onraad direct aan den schout van Scheveningen moest worden gemeld, om daarna ook de Haagsche overheid van het gevaar op de hoogte te stellen, een regeling, die in later dagen nog nader werd gepreciseerd.

Al deze getroffen maatregelen bewijzen, dat men zich in het onverdedigbare Den Haag weinig op zijn gemak gevoelde, en alle besluiten droegen dan ook den stempel van gejaagdheid en bevangenheid. Toch bereidde men zich nog op alle wijzen op tegenstand voor. Den 4en April bijv. kwam Adriaan van Mathenesse met 's Prinsen thesaurier Adriaan Manmaker op een kruistocht om wapenen en geld ook op het slot Honselaarsdijk, bij welke gelegenheid de bejaarde kastelein weer van zijn gewone onverzettelikheden blijk gaf en de heeren onbevredigd heen gingen. Meer gevaren schijnbaar dreigden er voor Van Hooff, toen den 17en April een 40 à 50-tal Engelsche soldaten „vuyte schepen van de meeren” via Den Haag naar Naaldwijk kwamen, die echter weldra in de richting van Delft afrokken. Waarschijnlijk had deze afdeling deelgenomen aan de pogingen, om over het Haarlemmermeer en de plassen, aan de Z. O.-zijde daarvan gelegen Haarlem te proviandeeren en den belegeraars afbreuk te doen. Wellicht waren zij bij die onderneming door vijanden verrast geworden en hadden ze zich in de richting van Delft zoeken te redden, althans niet lang daarna waren er 80 à 100 Spaansche ruiters tot Den Haag doorgedrongen en deze hadden het reeds zoo zwaar beproefde vlek geplunderd, om daarna weer met flinken buit en met medeneming van een 10 à 12-tal burgers te vertrekken, verdachten wellicht of aanzienlijken, voor wien ze verwachtten een flink losgeld te kunnen eischen.

Of Van Hooff in deze en dergelijke gevallen ook de hand had, weten wij niet, doch de Prins vertrouwde hem blijkbaar allerminst¹⁾. Den 20en April verwoegden

1) De verschillende gebeurtenissen met elkander in verband gebracht, doen hier het vermoeden rijzen, dat er wellicht wedergeruchten gingen van een Spaanschezind complot. Daarmee zou dan in verband kunnen staan de herhaling van den beaendstorm op den 13en April 1573 te Delft, een gebeurtenis, die in het algemeen onmiskenbaar verband houdt met de politieke omstandigheden en die na langere of kortere tusschenpoozen zelfs nog tot 1580 in de verschillende steden van ons land plaats had. (Zie het „Journal” van Spinter Hel-

zich weer een 7-tal ruiters onder Paulus Buys op het slot, die den volgenden morgen een 30 à 40 soldaten onder jonker François Viry ter bewaking binnenlieten, terwijl de klerk van den Haagschen advocaat, Mr. Anthonis Hoefslach, die herhaaldelijk ordonancendienst voor Van Hooff verrichtte, te zijnen huize in verzekerde bewaring genomen werd.

Wellicht veroorzaakte de bezetting van het kasteel, dat de partij van de nieuwe leer zich nu onbedingd de meerdere voede en het slinkende aantal trouwe katholieken er meer en meer in verdrukking kwam. Harberon Adriaensz, vroeger kapelaan te Naaldwijk, die „zijn jonckwijff openbaer getrouwt hadde”, werd er (tweede?) predikant. Al deze omstandigheden, de openlijke afval van den kapelaan en de inlegering der Staatsche krijgers, waren voor den deken van Naaldwijk, die tot heden op Honsel had verblijf gehouden, zeker pijnlijk genoeg en den 16en Mei vertrok hij met paspoort van den Prins naar Montfoort. Kort daarop droeg Viry het kasteleinschap over op Lodewijk van de Binkhorst, die tevens het rentmeesterschap over de gesequëstréerde goederen zou vervullen.

Inmiddels waren door den Prins meerdere pogingen aangewand, om tot ontzet van het steeds nauwer ingesloten Haarlem te geraken, maar ze stuitten af op het dapper verweer der belegeraars en hun grotere getalstrekte. Den 7en Juni nog was de Prins uit Delft naar Leiden vertrokken, om zelf den aanlag te leiden maar ook de laatste poging, die van den 9en Juli, mislukte totaal en den 12en moest de stad zich op genade of ongenade overgeven, waarna het vreeselijk bloedbad begon, dat aan een driehonderdtal der bezetting en enkele geuzenaanvoorders uit de burgerij het leven kostte.

Maar de gruwelen van hier en elders, ze mochten een siddering door de helen doen gaan van de geuzen van die dagen, ze temden hen niet, doch prikkelden tot taai verzet, al was het slechts, om bewaard te blijven voor het lot, dat de andere steden getroffen had. In die stemming was het, dat Alkmaar met zijn geringe bezetting, maar krachtig bijgestaan door een onverzettelijke burgerij, met een fiere weigering hét op-eischingsbericht van den vijand beantwoordde. En terwijl daár de burgerij kampte tegen den belager, ging het arme Den Haag, weerloos door gebrek aan grachten en wallen, een donkere toekomst tegemoet. Wel zonnen de Prins en zijn legerbestuur nog op middelen, om inderhaast in dit gebrek te voorzien, wel werd nog krachtig de hand aan den ploeg geslagen, om althans singels van niet al te groote krijgskundige waarde te verkrijgen, doch ook dit zou een werk

van langen adem zijn, dat niet in enkele weken voltooid was.

Den 20en Juni door kapitein Binkhorst een 70-tal bij name genoemde landlieden beschreven werden „om hen gereed te houden met wapenen ende paerden, omme den prince te dienen als zij onthoden zullen worden" (L. K. 87 vo), komt mij voor, met dit aangevangen werk in verband te staan.

En terwijl men nu met dit graafwerk bezig was, en de burgerij met hoop en beven de vorderingen aanschouwde, had het arme vlek inmiddels weer den overlast te verduren van allerlei troepen van twijfelachtige gezindheid, maar die zich als pioniers voor de zaak van den Prins aandien- den, stroopende benden, die wellicht hun vendel verlaten hadden, om zich ten koste van de weerlooze burgerij te verrijken. Stoutweg baanden ze zich met ruw geweld een toegang tot de door de bewoners verlaten huizen, roofden al wat waarde kon hebben en slechts even vervoerbaar bleek, om het elders te verkoopen en te verkwanselen. Burgemeesteren en die van den gerechte stonden weerloos tegenover de overmacht en konden slechts in een keure tegen dergelijke daden waarschuwen en de medeplichtigheid der inwoners voorkomen. (L. K. fol. 88).

En hij dat alles kwam voor het oude vlek nog een ernstig gevaar, dat van bevriende zijde dreigde. De Prins had reeds herhaaldelijk een beroep gedaan op den gemeenschapszin der uitgewekenen, om de door hen verlaten woningen weder te betrekken, doch het succes was uitgebleven. Om nu de ralatigen tot terugkeer te dwingen, meende hij ook zijn laatste troef te moeten uitspelen, waarom hij in Juli 1573 aan Mr. Dirk van Bronkhorst, Raad van den Hove, bevel gaf, de woningen van een paar der aanzienlijkste uitgewekenen, n.l. die van Mr. Cornelis Suys en het daaraan grenzende huis van den heer Van Oosterwijk, op den hoek van de Haulstraat gelegen, tot den grond toe af te breken.

Voor Den Haag school hierin een zeer ernstig gevaar. Het gebod toch was gericht tegen de meest aanzienlijke woningen en wanneer in die richting werd voortgegaan, zou dit van verstrekkende gevolgen kunnen zijn. Den 28en Juli richtte daarom de magistraat, gesteund door de suppoosten van den Hove, een dringend verzoek tot den Prins, om van de tenuitvoerlegging van dezen maatregel af te zien, aanvoerende o.a., dat deze woningen konden dienen „tot logys van 't garnizoen van Sjnder Excellentie" of desnoods konden worden gegeven aan hen „die in dienst van Sjnder Excellentie door den oorloge van haerfluyder huys bij den brandt ofte anderssints beschadigt zijn ofte geemployeerd worden tot habitatie van arme desolate menschen."

Deze argumenten hadden blijkbaar doel getroffen en hij missive van den 30en Juli

gaf de Prins te kennen, voorloopig van zijn voornemen af te zien, terwijl Boshuizen bevel kreeg, „zijne commissie aengaende de voorsz. afbrekinge in surcheantie te houden."

Het gevaar van die zijde was dus voorloopig bezworen, doch weldra dreigde — ernstiger dan tot dusver — een ongekende ollende van Spaansche zijde. Arm Den Haag, dat immer sneller zijn ondergang tegemoet scheen te gaan, maar dat weldra zou beseffen, dat het geleedene nog slechts een voorspel was van de zware beproevingen, waaraan het bloot zou slaan, toen de Spanjaarden, smadelijk van Alkmaar verjaagd, in het laatst van October 1573 hun geluk voor Leiden zouden gaan beproeven.

XIV. TIJDENS HET BELEG VAN LEIDEN.

„Vrydaechs den XXX October anno 1573 zijn de Spangaerden in den Hage gecomen." Het waren deze woorden, die, met een hart vol bange zorg wellicht, maar toch met vaste hand als altijd, de secretaris Banninck op dien gewichtigen dag neerschreef in zijn keurboek, dat anders nooit voor bijzondere mededeelingen, hoe belangrijk ook, plaats inruimde. Ernstige bekommering klinkt ons tegen uit die sobere mededeeling, maar vrees en beven zijn in dat kloeke, karaktervolle handschrift niet te bespeuren. Het waren de buitengewone gebeurtenissen, die hem aanleiding gaven, bij uitzondering deze eene mededeeling te noteren, maar de kloekheid van den Nederlander van die dagen hadden ze hier noch elders kunnen breken of ernstig nadeel doen.

Toen Valdez in het laatst van October 1573 naar Rijnland werd gezonden, teneinde een begin te maken met de blokkade van Leiden, bezette hij een uitgebreide verdedigingslinie, die een aanval in den rug uit Delft, Gouda en de Maassteden onmogelijk zou maken. In Leiderdorp bracht hij twee compagnieën in garnizoen, de rest legerde hij te Zoetermeer, Zoeterwoude, Bleiswijk en de andere gehuchten in den omtrek. Daarbij had hij zich op dezen 30en October, over Voorburg Westwaarts trekkend, van Den Haag meester gemaakt, waar zijn hoofdkwartier werd gevestigd. Juliana Romero was intusschen over Noordwijk, Katwijk, Valkenburg en Wassenaar — waar hij een flinke bezetting achterliet — door de duinstræek naar Den Haag getrokken, vanwaar hij zijn benden naar het Westland afzond, het nog niet geheel voltooide fort bij Maassluis veroverde en zich zelfs van Marnix van St. Aldegonde, 's Prinsen gouverneur van Delft, Schiedam en Rotterdam, meester maakte, die zich in de nabijheid in het riet gelegd had (4 Nov. '73).

Wel was het zwakke Den Haag een gemakkelijke prooi geweest voor den aanrukkenden vijand. Van wallen en grachten, van iets, dat op inderdaad voldoende wijze

den vijand kon tegenhouden, was nog geen sprake en het voornemen van Marnix, om het vlek, „te willen beschantsen ende sterck maecten”, was met de nadering van den vijand slechts tot een begin van uitvoering gebracht, tot de werklieden, door de eerste alarmeerende berichten verontrust, hun arbeid in den steek lieten.

En met hen was voor tal van Hagenaars de nadering van den vijand het sein geweest van een overhaast vertrek. Zij, die de voormannen waren in de nieuwgestichte kerkelijke gemeente, zij, die als lid er van opgingen naar hun bedehuis, waar volgens eigen opvattingen gepredikt en God gediend werd, of wel zij, die slechts zijdelings daarmee in betrekking stonden, ze hadden het razzaam geacht, zich ongewild uit de voeten te maken, indrhaast het kostbaarste medenemende, om zich in het bemuurde Delft of elders buiten 's vijands bereik te stellen.

Zoo hadden de Spanjaarden een door ontvolking verzwakte plaats aangetroffen, waar ze gehoopt hadden een geordend en krachtig milieu te vinden, tot ergernis van den veldheer, die reeds voelde wellicht, dat de machtsuitbreiding, die Spanje najaagde, voor de Nederlanden een hersenschijn zou blijven. En toch, Valdez durfde den gevluchten te „verseecken” dat hij volkomen te goeder trouw was, toen hij hen bezwoer terug te komen, en dat het geen valstrik zou zijn, die voor hen gespannen werd. Dat toch was de inhoud van de keure, die den 8en November werd gepubliceerd.

„Alsoe Godt betert vele inwoenders van Den Haghe zeedert die compste van des Con. Majesteyts krijchsvolck in Den Haghe met zijn Majesteyts overste capiteyn monsieur de Valdez nyet jegenstaende zijluyden met publicatie (van) openbaar edict ende pardoen generael ingeropen zijn, hem noch absenteeren, willende nochtans die voorszeyde capiteyn verseecken ter goeder trouw te wezen”, gaf hij bevel, voortaan alle gevluchten aan te houden ende ge-roofde kerkelijke en geestelijke goederen op het stadhuis te bezorgen, terwijl zij, die die met het toezicht op de leegstaande huizen waren belast, order ontvingen, die te openen, teneinde het onderzoek te vergemakkelijken, of daar wellicht buit was opgeslagen. En passant werden bij dit alles nog eenige maatregelen ten behoeve van de algemeene orde en veiligheid gevoegd, n.l., dat men het brandgereedschap in orde behoorde te houden en men zich 's avonds niet zonder licht op straat mocht begeven, en tevens een streng verbod van jagen in het Haagsche bosch — zelfs aan de „bewaerders” er van — werd afgekondigd, waarschijnlijk om te voorkomen, dat onnoedig schieten voor vijandelijk alarm zou worden gehouden.

Het eerste werk van krijgskundigen aard, dat Valdez ondernam, was het verkrijgen van een scheepvaartverbinding met de Westlandse dorpen. De bedeling, die daarbij voorzaf, was „omme commodieusselycker de victualege ende anders te brengen in 't Westland ende wederomme van daer in den Hage”, zoo leert ons de keure van den 11en Nov. 1573 (L. K. fol. 94). Den 9en Nov. was de aanbesteding van het werk geschied en het is inderdaad een breed opgevat plan, zooals blijkt uit de ordonnantie van 18 Nov. '73 (L. K. fol. 100). De nieuwe waterweg zou zich uitstrekken „van den Siecken ofte Leprosen buyten den Hage (waar nu de koepokinrichting is) responderende uyte Spoywaters van den Hage langs de Houffkade naar de Moerwech ende voorts in 't voorsz. Westland en alle de steden ende dorpen aen deze sijde der Maesdijk geleghen”, waarvoor bereids de vergaaring van „de dorpen gelegen onder de acht sluysen bij Delfland”, ook van Rijswijk — immers de Hoefkade was 't sceyt van Rijswijk ende Haechambacht — verkregen was. De oude, reeds bestaande „wateringhe” behoorde men dus „te wijcken ende te dyepen”, „de steenen brugge bij de „Leprosen” in den weg naar Delft gelegen, en het „sluysken daerbij” zou worden verbreed en vergroot, opdat ook aan grotere schepen doorvaart kon worden verleend. In verband met dit alles zou de kornmarkt, die tot heden op de tegenwoordige Groenmarkt gehouden was, worden verlegd naar de oostzijde van het Spui, „beginnende van de houck van de Poten zuytwaerts op langs de huysen aldaer”, waar Valdez nu voortaan per schuit in massa's „tarruwe, rogge, gerst, havere, erwitten, boonen” etc. hoopte aangevoerd te zien.

De door dit werk opgeworpen aarde zou, zoo oordeelde Valdez, met vrucht gebruikt kunnen worden om de bestaande schansen op te hoogen en te versterken. Blijkbaar was hij voornemens, zich geducht weerbaar te maken, als had hij voorzien, dat het verblijf in Den Haag niet van zoo korten duur zou zijn. Zoo gaf hij den 11en Nov. zijn soldaten last, de ledigstaande huizen te betrekken, schreef aan den gouverneur van Haarlem om toezending van een paar brouwketels en trof tevens eenige maatregelen betreffende het halen van fourage. En opdat de gedachtenwisseling met de burgerij op bevredigende wijze kon plaats hebben, werd een zekere Guillaume Grant als tolk aangesteld. Eenig contact toch met de inwoners behoorde er te zijn, al bleek Valdez van te groote belangstelling weer niet gediend. Den 18en Nov. althans liet hij weten, dat de burgerij, ingeval er alarm geslagen werd, in huis behoorde te blijven, tenzij, wanneer er brand was en het

blusschingswerk aller medewerking eischte. Dan toch — ook in dit opzicht zijn de tijden veranderd — rekende men op de rappe handen van de burgerij, om het vuur te stuiten, waarvan de houten en met riet gelekte woningen, waaruit het vlek op slechts weinige uitzonderingen na bestond, een genakkelijke prooi zou worden. En te grooter was het gevaar, nu zoo talrijke ingezetenen Den Haag hadden verlaten en hun woningen waren ingeruimd aan de woeste, zorgeloze soldaten, die immers niet gewoon waren, eenigen eigendom te ontzien. Binnen vier dagen, zoo kondigde Valdez daarom den 24en Nov. nogmaals af, behoorden de uitgewekenen terug te zijn, en als begreep hij, dat het mogelijk zou zijn, de zeevarenden van dit besluit tijdig in kennis te stellen, werd den visschers van Scheveningen een langer termijn van vijftien dagen daarvoor toegestaan.

Het was echter niet alleen de burgerij, die zijn aandacht voor een deel in beslag nam, ook het gedrag der soldaten eischte de volle belangstelling van den veldheer. Vreeselijk plunderden zij, roofden en stalen al, wat onder hun bereik kwam en dreven handel in de onrechtmatig verkregen goederen, waaraan een keure van den 4en Januari 1574 langs een omweg een einde trachtte te maken, door met straf te bedreigen dengene, die goederen van de soldaten in koop aannam. Het vernielen van huizen zou verder met openbare geseling op de markt worden gestraft, terwijl hem, die zich durfde verstoppen, voortaan nog boomen te kappen in het bosch, naar oud-germaansche wet de hand zou worden afgehakt.

Het blijkt hieruit reeds, welke afmetingen het kwaad had aangenomen. Niets hoegenaamd was er, dat den soldaten onverschillig liet en schier alles was van hun gading: deuren, ramen, kozijnen, huisraad, gebruiksartikelen, alles, wat slechts eenigszins verwoerbaar bleek en waarde had. En een deel van de achtergebleven burgerij scheen aan dien roof van ganser harte mee te doen. Doch om te voorkomen blijkbaar, dat deze goederen zouden worden uitgevoerd, ook misschien met het oog op spionnage, werd den 11en Januari 1574 het streng verbod afgelezen, Den Haag anders dan langs de gewone wegen te verlaten, terwijl hij, die langs duinen en dijken zich zocht te verwijderen, zou worden aangehouden en gestraft.

Toch was aan het ingeroest misbruik zelfs door krasse maatregelen nog bij lange na geen paalen gesteld. De soldaten toch voelden zich, als de bevelhebber slechts even de teugels liet glippen of wanneer de betaling der soldij minder regelmatig geschiedde, vaak heer en meester en de aanvoerders konden in die gevallen slechts bevelen bij de gratie van hun onderhebbers, waardoor slechts

een zeer tactvol optreden mogelijk was en de arme burgerij van alles de dupe bleef, beroofd, mishandeld en geterroriseerd door de woeste bezettingstroepen.

Dit was de reden, dat den 12en Februari de magistraat al weder een nieuwe keure deed aflezen — op order van Valdez — waarin rechten en verplichtingen van burgerij en ingekwartierden duidelijk werden omschreven. Den soldaten werd daarbij nogmaals bevolen, geen onbewoonde of bewoonde huizen onrechtmatig binnen te gaan, zich tevreden te stellen met aan te zitten aan den haard van den hospes, des avonds in het gesot van één kaars voor twee soldaten. Daarbij werd één bed voor twee of drie voldoende geacht, terwijl iedere veertien dagen één paar schoone „slaaplakens“, per week één ammoclaken, twee servetten en één handdoek door dien hospes moesten worden beschikbaar gesteld, die voorts te zorgen had, dat geregeld 's weeks de onderkleeding werd gewasschen. Opeischingen van levend of geslacht vee mochten nimmer gedurende den nacht, slechts des daags geschieden, opdat de „gecommitteerden van den Haighe“ de rechtmatigheid daarvan konden beoordeelen, terwijl de stedelijke wacht ieder moest aanhouden, die tijdens den nacht zijn buit wilde „uydraghen.“ Zelfs bij de turf distributie aan de soldaten werd de magistraat opeidijk van haar voorraad beroofd, waarom dezelfde keure bepaalde, dat burgers noch soldaten mochten komen bij het stadhuys, „daer men den turff uydeelt, om eenighen turff te nemen, die men opten wachten brengt.“ Maar de soldaten stoorden zich daaraan allerminst en hetzelfde moest den 3en Maart nog eens worden herhaald in naam des konings!

Doch niet alleen had Valdez te kampen met den onwil der soldaten: toen de vrees, bij de burgerij door zijn eerste optreden gewekt, allengs geweken was, toonde ook zij zich allesbehalve meegaand. Den 22en Januari 1574 bijv. had de veldheer maatregelen moeten treffen voor het opeischen van schuiten en wagens, omdat boeren en schuitenvoerders onwillig bleken, hem van dienst te zijn, terwijl — en dit werpt daarop nog een bijzonder licht — een verbod van samscholingen werd uitgevaardigd. Na zoo lang reeds het gevaar onder de oogen te hebben gezien, kwamen onafhankelijkheidsbesef en nationaliteitsgevoel weer te voorschijn, die sedert weken onder vrees en onderworpenheid hadden schuil gezagn.

Het was dan ook wel onder bange omstandigheden, dat de burgerij den last der inkwartiering te verduren had. Besmettelijke ziekten teisterden de stad, onrustbarend was de sterfte, terwijl duurte en gebrek aan de eerste levensmiddelen de ellende nog verhoogden. Wel deed de magistraat alles, om opeenhoopingen van vuil en afval te voorkomen, teneinde de ziekte niet nog meer in de hand te werken, wel had ze nog den

22en Nov. 1573 geordonneerd, dat — ook met het oog op den naderenden Kerstmis — de straten moesten worden leeggeschept en vuil en mest met den afval der Schavemingsche vischverkoopers daaruit moesten worden opgeruimd, doch de keure bewees tevens, hoe groot de vervuiling der stad inderdaad wel was, hoe met name de Oostzijde van het Spui bij „t Haechs erf" (thans Nieuwe Haven) en vooral het terrein „achter de capelle" — blijkbaar die van het Leprosenhuis — stapelplaatsen van ongerechtigheid waren, niet bevorderlijk om den indruk van welverzorgdheid te versterken bij hen, die van de zijde van Delft Den Haag naderden.

En daarbij kwam de duurte en het gebrek aan koren, waarvan weliswaar den 18en November 1573 de uitvoer verboden was, maar waarvan sedert de invoer ten eenemale onvoldoende gebleken was. Voor den kleinen burger was het brood dan ook weldra een onbereikbare waelde en dit gaf de magistraat den 21en Februari 1574 aanleiding tot het uitvaardigen van een keure, waarbij voor de meest voorkomende levensmiddelen maximumprijzen werden gesteld. „Also het cooren ende greynen mitsgaeders d'erwitten ende boonen mits dese jegenwoordige vorst in sulcke menichte van buyten alhyer nyet en mach incomen als 't wel soude moeghen, indien 't open water waere", zoo oordeelde men op het raadhuis, had men daartoe wel moeten overgaan en was de volgende notering verplichtend gesteld: „den besten tarruwe, in 't Westland gewassen, van nu voortaan de sack nyet duerder dan seven carolus guldens tot XX stuvers 't stuck"; „tarruwe, comende van oosten", 6 gulden en 5 stuvers; Hollandsche geestrogge per zak 17 schellingen; „oostrogge" per zak 16 schellingen grooten; „blauwe" Hollandsche erwten per zak 18 schellingen; Hollandsche boonen 12 schellingen, Hollandsche haver 6 schellingen, terwijl de bakkers de prijzen van het brood dzagen bepaald als volgt: tarwebrood, volgens keure gebakken, in stukken van 4, 2 of 1 pond berekend tegen drie grooten voor het stuk van twee pond, en het roggebrood in stukken van 8 en 4 ponden, berekend naar „regendalf groot" voor het stuk van 8 pond.

Dat onder de Haagsche bakkers er velen waren, die op alle denkbare wijzen trachtten deze bepalingen te overtreden, teneinde in strijd met het plaatselijk voorschrift zich te bevoordeelen, ligt voor de hand. Het was de magistraat dan ook speedig ter core gekomen, „dat de bakkers in den Haghe ende Haechambacht de blom van de tarruwe uyt buylende, de semelen van dien mengende ende oirbaeren in tarruwe ende roggebrooden, contrarie die oude keuren ende al tot grooten achterdele ende scade van den scammelen gemeenten", waarom een kras ingrijpen noodzakelijk bleek en verboden werd, „dat

de bakkers, 't zij zoetelaers of andere in den Haghe ofte Haechambacht eenich witbrood, coucxkens, crakelinghen, hordkens, cransselijtkens noch geenrehande wittebrood" voortaan ten verkoop voorradig mochten hebben. Toen daardoor dit terrein van knoeierij voor hen gesloten was — indien men altoos mag aannemen, dat het verbod inderdaad werd nageleefd — trachtten de bakkers op andere wijze zich ongeoorloofde winst te verschaffen. Ze gaven openlijk blijk, dat ze „nyet en willen 't broot bakken, ofte gebakken sijnde, vercoopen ten prijse so als 't jegenwoirdelicken gestelt es, onder deexel, dat zij 't selfde broot gebakken souden hebben van den tarruwe, tot hooger maect (soo zij seggen) inne gecoft", hoewel zij, beweerde de magistraat, „oock veel coren hebben van lager marckte."

Het gevolg van deze wederspanningheid was een nieuwe ordonnantie van den 27en Feb. 1574, die inhield, „dat alle de bakkers van den Haghe ende Haechambacht gehouden zullen sijn, alle haer cooren, 't sij tarruwe oft rogge, als zij gewoonlick zijn te verbacken ende 't selfde bakken te continueren upte verbeurte van al 't selfde haer cooren, 't welck zij jegenwoirdiglicken hebben", terwijl aan korenkoopers en zoetelaers, die ook hun bedrijf gestaakt hadden, werd bevolen hun arbeid voort te zetten en te leveren tegen den vastgestelden prijs. Teneinde nu verduistering van den voorraad te voorkomen, werd een algemeene inventarisatie gelast, bepalende, „dat alle corencoopers, bakkers ende lantluyden voornoemt binnen den tijt van drie daghen naestcomende zullen gehouden sijn ten stadhuyze alhier in den Haghe aen de magistraet ofte burgemeesteren aen te brenghen bij goede verclaeringhe ende specificatie allet cooren ende voornoemt gewasch, 't welck sijluyden jegenwoirdelicken alhier in den Haghe ende Haechambacht sullen hebben leggende", een bepaling, die ook gold voor zoetelaers en particulieren. En toch bleek het den volgenden dag, dat nog de bakkers het hoofd niet in den schoot hadden gelegd en in hun verzet volhardden, zoodat weer een nieuwe, verscherpte keure noodig bleek, om den tegenstand te breken. Doch ook deze maatregel leed blijkbaar volslagen schipbreuk op den verklaarden onwil van al wat koren bezat en verwerkte. De geheele maatschappijtoch was uit haar voegen gerukt, het gezag was ontwricht en de magistraat zorgde den 2en Maart, toen plotseling de dooi intrad en het vervoer per schuit de prijzen zou doen dalen, voor een fatsoenlijke retraite. Omdat het „open water es" zoo verklaarden toen de bestuurders van Den Haag, was het noodig de prijzen te herzien en werden die voorloopig gesteld op „vierdehalf groot" voor het tarwe.

brood van twee pond en tien grooten voor het achtponds roggebrood, aanzienlijk hooger dus, dan in de keure van 21 Feb. bepaald was.

Bi het uitvaardigen van deze laatste keureir, die beoogden de prijzen te drukken en aan de kwade practijken der opkooers van levensmiddelen een einde te maken, hadden de leien van de magistraat getoond, een goed inzicht te hebben in de oorzaken van de vreeselijke ellende. Weliswaar was in tijden van plaatselijk misgewas een gebrek aan goede verbindingen te land en ter zee de naaste oorzaak van den hongersnood in de bedreigde gebieden, doch het kwaad werl in de hand gewerkt door de snoode practijken van menschen, die door het opkooers van voorruden, bestemd om voorloopig aan de markt onttrokken te worden, in den heerschenden jammer een aanleiding zagen, zich op gemakkelijke wijze te verrijken ten koste van hun hongerende medeburgers.

Tal van eeuwen geleden had dit sinister bedrijf reeds de aandacht getrokken en steeds hadden zich daartegen stemmen verheven, ook die van Israels wijzen koning, wiens protest de geuzen van dezen tijd vonden neergelegd in Spreuken XI : 26 van hun „Bijbel van Deux Aes”, de meest gebruikelijke vertaling vóór de Statenbijbel zijn intrede deed : „Wie het coorn inhoudt, dien vloecken de lieden; daerenteghen segghen coemt over dien, die het vercoopt,” of, zooals Vondel het weergeeft. (Uitgave Van Vloten I. bl. 45) :

„Die 't koren zoldert, heeft zijn vloekers en benijders,

„Maar die het m'rd verkoopt, heeft veel gebenedijlers,”

met de dichterlijke toelichting :

„Graankooers, u vrij schaamt, als gij u niet verkleekt,

„En met uw schade aldus 't gemeene beste zoekt,

„Wanneer gij gierig om een hooge markt verwerven

„Uw korenzolders sluit en laat het graan verderven.”

Ook de rederikers van die dagen lichten in hun „boerden” hun haat tegen deze parasieten der menschelijke welvaart. In een „spel van sinnen”, door Laurens Janszoon vervaardigd voor de rederikersstamer „Trou moet blijken” te Haarlem ¹⁾, worden ons toestanden als de door ons bedoelde geschetst uit

„'t Jaer van (1500) sessenvijftich.....

„Doe de duerte soo crachtig overal rees” (vs. 726), een zuivere copie van de

1) „Trou moet blijken”, toneelstukken uit de zestiende eeuw, voor het eerst naar de handschriften uitgegeven door Dr. G. Kalf. (Gron. 1889).

nooden, die tijdens het beleg van Leiden zich in Den Haag zoo pijnlijk deden gevoelen.

„Want”, zoo klaagt een eerzaam huisvader, die alle moeite doet om voor zijn gezin eenig koren macht'g te worden, ondanks het feit, dat de schamele loonen slechts een zeer sobere uitgave mogelijk maken,

„Want als ik rechtevooft al werck een heelen dach,

„'t Alderhoogste, dat ik dan winnen magh,

„Es vijf off ses stuvers, dat 's de meeste loon :

„En daechs behoef ik wel twee roggebroolen

„Elex van een stoter, sal ickse geryven ;

„Wat can van mijn dachhuur dan overblijven ?

„Dit moet er wesen, sal men den buyck vervollen ;

„Dan heeft men noch geen boter, lunen noch wollen.

„Speck noch vleys, noch ander dinghen.” (vs. 370 e.v.)

En de opkooers van levensmiddelen, zij, door wie het kwaad nog grooter afmetingen aanneemt, staan ook hier met een zwarte kool aangeteekend :

„Want wat er aencompt, sij gaen 't al opcoopen

„En smacken 't met hoopen op scuren, op spijkers,

„En wij, arme versijckers, moeten 't ontgelden.” (vs. 784 e.v.)

Zoo zucht de arme huisman, die met verlangen uitziet naar het „plackaet”,

„Als dat er geen cooren sal moeten uyt het lant”, (vs. 342).

of naar de komst van het „oostcoren”, het koren uit de Oostzeeprovinciën, maar dat door de opkooers met schrik wordt verbeid, en die zelf peinzin op een „vont”,

„Dat die Sont mochte blijven gesloten

„Tot in Junio, eer eenighe vlooten

„Met cooren van Oosten weer huyswaerts quamen” (vs. 310 e.v.).

En zoo hoog wordt de nood ten slotte, dat de overheid komt met een keure van deze strekking :

„Alle brouwers in ons landen doer dit gebreck

„Wert oick bevoien, niet te moghen verbrouwen

„Degarst, havere”

en ander koren, zoodat zelfs het bier, de eenige volksdrank van dien tijd, niet meer verkrijgbaar is. Het zijn deze toestanden, waarmede wij kennismaken in die bange dagen, die Den Haag doorleefde,

toen tijdens het beleg van Leiden en de maanden, die daaraan voprafgingen, ons vlek door krijgsvolk was overstroemd, en het dictatoriaal pogen van den Spaanschen veldheer, om daarin verbetering te brengen, maar al te vaak schijnt in te druischen tegen de inzichten van de magistraat, wat wellicht ook weer de oorzaak zal zijn van de zonderlinge prijsverhooging, zooeven medegedeeld.

In dat opzicht evenwel zou er spoedig verbetering intreden. In Den Haag toch was het, evenmin als in het belegerde Leiden onbekend, dat de Prins in deze bange tijden niet werkeloos was neergezeten en zijn pogen om een leger samen te stellen om de in 't nauw gedreven Hollanders te hulp te komen en de kans voor een algemeen opstand te vergrooten, aanvaankelijk reeds enig succes had gehad.

Met een krijgsmacht van tien duizend man, vrij talrijk dus, maar zonder eenheid, slecht geoefend en betaald, oproerige elementen, die iedere gelegenheid zouden aangrijpen om tot muiten over te slaan en slechts tot blijven genoopt door de hoop op krijgsbuit, die langs de Maas te behalen zou zijn, was Lodewijk van Nassau met zijn broer Hendrik en Christoffel van de Paltz in Februari 1574 het belegerde Leiden ter hulp gesnel, door een afleidende beweging te beproeven. Doch de alomtegenwoordige d'Avila, die hem reeds in de eerste dagen van Maart bij Maastricht, door hem inderhaast bezet, ernstige slagen had toegebracht, wist den overtocht over de Maas te beletten. Hij snelde het Nassausche leger langs den linker Maasoever vooruit, trok bij Mook de rivier over en leverde met een kleinere, doch aan krijgstuicht gewende macht met goed gevolg slag aan de Nassauwers, die hier beiden een zoo noodlottig einde vonden. (14 April 1574)

Het eenige lichtpunt in deze droevige dagen was, dat Valdez' troepen genoodzaakt waren, het bezette gebied te ontruimen. Want het voorbeeld volgend van Alva, die ook het gevaar van een Prinselijc leger op onzen bodem, dat den weifelden kon doen besluiten, zich bij den opstand aan te sluiten, maar al te zeer duchtte, had hij den 22en Maart Leiden, Den Haag en de in den omtrek opgeworpen schansen verlaten en zich in allerijl naar het bedreigde punt begeven, teneinde de vijandelijke macht terstond onschadelijk te maken.

Het inmiddels reeds zoo nauw ingesloten Leiden herademde dus weer, toen het zich van vijanden bevrijd zag, al zouden de poorters geen partij trekken van de geboden gelegenheid, om de stad opnieuw te provianderen, teneinde met vernieuwd succes den Spanjaard te weerstaan, voor het geval hij het beleg mocht hervatten. En

een zucht van verlichting was ook den Hagenaars ontsnapt, toen de ruwe krijgers waren afgetrokken, die vriend noch vijand hadden ontzien.

Weder was dus de strijd tegen Spanje, voorzoover het 't tegenwoordige Zuidhollandsche platteland betrof, een nieuwe phase ingetreden. Nauw toch had de vijand zijn hielen gelicht, of het prinselijk gezag werd er andermaal bevestigd en Binninck kon in zijn keurboek het oude gedeelte afsluiten en een nieuw hoofdstuk aanvangen onder den titel: „Andere keuren ende ordonnanciën, gemaect bij de Magistraet gecontinueert bij de Excellencie van den Prince van Orangne, zelert 't vertreck van de Spaensche ende Duytsche soldaten, die uyt den Haghe gescheyden zijn den XXII dach van Maerte Ao. XVc LXXIIII nae gemeen scrijven”.

De magistraat was dus „gecontinueert” door den Prins, een bewijs, dat, zoo ze al niet bij machte was geweest, zich tegen de handelingen en aanmatigheden van de Spanjaarden te kunnen verzetten, ze to h met den vijand niet geheuld had en ze niet behoorde tot de hier en elders hartgrondig verachte „glippers”, die inmiddels naar het vijandelijk kamp waren overgelopen. We hebben dus eenigen grond te vermoeden, dat wij in de Haagsche bestuurderen van die dagen moeten zien mannen, die in hun hart den opstand waren toegedaan, zonder echter te vervallen in de overdrijving, die het partijkiezen voor vele Nederlanders zoo bezwaarlijk had gemaakt, rasechte, maar bezadigde Hollanders, die in de ure des gevaars hun gemeentenaren niet stuurloos zouden achterlaten, nu hun persoonlijke veiligheid niet al te overwegend gevaar liep.

Natuurlijk vielen er, nu men ruimer ademen kon, over en weer scherpe verwijten over de houding van de burgers onderling ten opzichte van den vertrokken vijand. Maar terstond was de magistraat, die nu meer dan ooit de handen vrij had, op de bres, om daaraan een einde te maken, door nog denzelfden 22en Maart op order van den Prins en zijn „Raide” ten strengste te gebieden, „nyemaent van den inwoonders van den Haige te misdoen, plunderen, beroven ofte oick miszeggen met wercken ofte met woirden”, „hunne goederen laeten ongemolesteert” en dat alles „op peyne van de galgh ende lijfstraf.” Een tweede keur van dienzelfden dag licht ons omtrent de gestolen goederen nog nader in, als de magistraat in afkeurenden zin er zich over uillaat, dat veren onder zich houden „veynsters, deuren, ramen, ijsen, cooper, loot ende diergelijke, sonder deselve te willen restitueren den wettigen eygenaers, onderdixel, dat sij willen sustineren ende seggen, deselve goeden gecoft te hebben.” Daarmee hield ten nauwste verband de

ordonnantie van den 24en Maart, inhoudende, dat ten spoedigste alle van de soldaten getochte goederen moesten worden teruggegeven aan de rechtmatige bezitters.

Ook in het oogenblikkelijk gebrek aan geldmiddelen moest verstand worden voorzien. De magistraat kon daarbij kracht ontwikkelen, omdat kapitein Munter met eenig krijgsvolk vanwege den Prins in de stad gelegerd was. En opdat nu de plaatselijke bestuursmachine weder geregeld looper zou, werden maatregelen getroffen, dat de accijnsen en de verdere belastingen weder als gewoon geind konden worden. Het eerste toch, wat bij schokkende regeeringsveranderingen, wanneer de orde van zaken ernstig verstoord was, in die dagen en ook later als een plotselinge opwelling tot uiting kwam, was steeds het weigeren van de bijdragen voor den inpost en de andere gemeene middelen, hetgeen de nieuwe besturen soms geducht in ongelagenheft bracht en waartegen de magistraat ook nu zich genoopt zag op te treden.

Ook de algemeene vervuiling der stad eischte met het oog op den gezondheidstoestand der burgerij dringend voorziening. Met kracht moest de hand aan den ploeg worden geslagen, want de nood was hoog gestegen. Den Haag was de algeheele ruïne nabij en puin en vuil lagen in straten en stegen niet alleen, maar zelfs in de welcer door soldaten bewoonde en nu leegstaande huizen opgestapeld. Den 24en Maart 1574 kwam daarom de magistraat — overwegende, dat „vermits d'invasie van de Spaansche ende Duytsche soldaten, die in den Hage gelegen hebben, veel huysen Godt betert gedemolierd, gheramponneert ende berooft sijn van deuren, veynsteren ende deselve huysen so onbehoirliken, scandelicken ende ontychelickeit bewoont hebben, dat geschapen es, een groote sieck te te comen ende te spruyten onder den menschen” — met een keure, waarbij geboden werd de huizen te reinigen, het vuil daaruit naar buiten en in hoopen op de straat te brengen, vanwaar het later van stadswegen zou worden weggehaald.

Vijf dagen later waren de straten gestoffeerd met omvangrijke massa's vuil en puin tot op dien dag de magistraat allen landlieden uit Den Haag en Haagambacht, Eikenduinen, Loosduinen en Segbroek beval, met paard en wagen „de misse, vuylnisse ende poyn, die in den Hage in de straeten leggen ende uuyt den huysen gebrocht worden, te laden en te veyeren beneeder langes den wallen van de fortificatie van den Hage,” en wel zóó, dat het bijeengegaarde uit de westelijk gelegen straten (Westeinde, Noorleinde en Zuidende of Wagenstraat) langs de „santwallen ofte scansinghe, streckende zuyt-westwaerts van den Hage nae de noort toe” en het overige aan de wallen, „ge-

miekt dwars langes Bosch achter die huysen in 't Voorhout streckende tot de huysinghe van de wed. Halma ende d'ander huysinghe van de Ketel toe 1), so verre hen de santwallen streeken moghen,” waarbij zij, die geen wagen of paarden hadden, met arbeiders, voorzien van mestvorken, moester assisteerden.

Inmiddels was ook in de levensmiddelenvoorziening belangrijke verbetering gekomen. De boeren uit den omtrek, die tot hemden schroomvallig geweest waren, hun voorraden ter markt te brengen, om niet het gevaar te loopen, dat alles door de Spanjaarden in beslag werd genomen, waagden zich met de voortbrengselen van hun bedrijf weer in Den Haag, waar ze grage koopers hoopten te vinden.

De belangstelling was echter zóó groot, dat vele stedelingen — blijkbaar met de bedoeling, zooveel mogelijk de voorraden op te kopen — de landlieden reeds buiten de stad tegemoet gingen en op de aangevoerde hoeveelheden beslag wisten te leggen. Deze handelwijze veroorzaakte, dat de verkoop op kleiner schaal tegen matige prijzen voorgoed onmogelijk gemaakt was en de burgerij en het garnizoen in zijn geheel daardoor ernstig werd benadeeld, waarom op order van kapitein Munter en den provoost Van Wijngaarden den 27en Maart gelast werd, dat men den landlieden niet door voorspiegeling van hoogere prijzen hun voorraad reeds buiten de stad mocht afhandig maken, maar dat deze integendeel daarvan niet eerder afstand mochten doen dan op de markt, waar ze slechts mochten verkopen „tot alsulcken redelicken prijse, als men in den naestgelegen steden doet.”

Slechts korten tijd nog was het de magistraat gegeven, geheel onbelemmerd haar gezag te ontplooiën en door weloverdachte maatregelen betreffende de voeding en de gezondheid der inwoners den plaatselijken toestand weer tot enigszins hooger peil op te voeren. Spoediger toch dan men ze verwachtte, zag men de Spaansche troepen zegevierend van de Mookerheide terug, waar een tweetal van 's Prinsen broeders hun leven voor de zaak der vrijheid gelaten hadden. Met de voortvarendheid, die het bewijs levert, dat een kundig veldheer met bekwamen blik het terrein van zijn operaties overzag en een juist beeld zich gevormd had van den toestand, waar-

1) Met het Voorhout wordt hier bedoeld het tegenwoordige Lange Voorhout. Het Korte Voorhout bestond als zoodanig nog niet: dat terrein maakte nog steeds deel uit van het Haagsche bosch. Het kasteel van den Heer van de Ketel was gelegen aan de Boschoort, oostwaarts van de tegenwoordige L. Houtstraat en grensd met zijn singels aan het bosch.

in Leiden verkeerde, had Valdez na twee maanden tijds zijn troepen in de veelal nog intacte schansen teruggebracht.

Geheel overrompeld alzoo was de stad Leiden plotseling opgeschrikt uit haar vreugderoos, te laat evenwel om te belenen, hoe noodig het geweest was, de vesting te proviandeeren voor een nieuwen vijandelijken aanslag. In het holst van den nacht van 25 op 26 Mei, juist twee maanden na den aftocht, was Louis Gaytan met de voorhoede te scheep over Amsterdam, langs Oude-Wetering en het Braesermeer den Rijn opgevaren en legerde hij zich in de nog volkomen ongerepte schansen te Leiderdorp. Met bebloede koppen moesten de Leidsche vrijbuiters onder den heldhaftigen hopman Andries Alertsz afdeinen, toen ze den volgenden morgen op verkenning waren uitgegaan.

Na te Leiderdorp voldoende bezetting te hebben achtergelaten, begaf Gaytan zich langs den Weypoortschen weg naar Zoeterwoude en van daar over Stompwijk en Leidschendam naar Voorburg. Op zijn weg kwamen ook daar de oude schansen hem uitmuntend te stade; hij liet er eenige versterking achter en rukte met het overschietende deel van zijn krijgsmacht verder op naar Den Haag, waar, naar hij wist, slechts één vendel soldaten onder Ruychaver gelegerd was.

„Dan de borgeren ende inwoonders van den Hage, die niet seer vele en waren (vermits zy al te voren meestendeel binnen Delft 1) waeren getoghen), hebben hen op de vlucht begeben, haer goederen in schuyten ende anders mede naar Delft soeckende te brengen ende bergen. Nicolaas Ruychaver, die capiteyn was van deselve soldaten, hielt de Spaengiaerden lange tijd aen de Geestbrugge met schermutselinghe vromelijk op: in voegen, dat de burgeren ende inwoonderen noch haer meeste goederen naar Delft brochten ende berghden. Dies niet te min quam hij noch den selven avont met zyn Spaengiaerden binnen den Hage (26 Mei), nam oock het Hoff 2) inne, 't welck hij met een deel Spaengiaerden besette, in meninge, om 't selve voor eenen loop in te houden ende te bewaren. De borgeren, die daer gebleven waeren, meestal catholycke sijnde, brachten daer alle victualie, om de Spaengiaerden wel te tracteren, toemede quaentsuys teekenen van blijscappe van de comste der Spaengiaerden, ten eynde zij oock te beter getraecteert souden mogen werden van desel-

1) Bor vergeet hier, dat ook velen naar Rotterdam en Dordt gevlucht waren.

2). Het Hof (Birmenhof, Buitenhof en verder het tegenwoordige Plein) vormde een aanzienlijke, dubbel omgrachte sterkte, het centrum van de Haagsche verdedigingswerken.

ve. De vrouwen brachten de Spaengiaerden victualy, cruyt ende lonten ende alles datse van doen hadden.” (Bor VII, fol. 22 verso).

Hoewel de bevolking van Den Haag ook nu niet ongemoeid zou worden gelaten door het plunderend krijgsvolk, bestaat er geen reden om aan te nemen, dat deze sympathie geheel en al voorgewend was. Intmers, er had een algemeene uittocht plaats gehad van al wat de nieuwe leer aanhing of in aander opzicht verlacht mocht blikken. De regeeringslichamen waren te Delft gevestigd en de ordebroeders van het predikerheerenklooster zullen zich waarschijnlijk weer in Den Haag gevestigd hebben.

Reeds daags na Gaytans komst was een tweede Spaansche krijgsmacht onder Liques, den bevelhebber van Haarlem, door de duinstreek zuidwaarts getrokken en deze versterkte daarmede aanmerkelijk het Haagsche garnizoen, dat weldra een merkwaardige bedrijvigheid vertoonde. Gaytan toch zag in, dat het dienstig was, nog meer stellingen in de richting van Gouda, Delft en de Maassteden te bezetten, om zoodoende de bewegingen van de geuzentropen beter in 't oog te kunnen houden. Nootdorp, Bleyswijk, Hillegersberg, Pijnakker, de Hoornbrug e.a. zouden alle als voorposten moeten dienen. Geheel het Westland tot den Hoek van Holland was in handen van de Spanjaarden. Wel had jonkheer Lodewijk van de Binkhorst, heer van Rodenrijs en kastelein op 't slot Honselaarsdijk, bevel gegeven, de molens in den omtrek in brand te steken, doch dit was het eenige, waartoe hij in staat was, om den vijand afbreuk te doen. De geringe bezetting was niet bij machte het slot te verdedigen en hij liet het dus in handen van den vijand, die er weldra het hoofdkwartier van de Westlandsche troepen vestigde. Toch was het voor den wakkeren Gaytan niet weggelegd, dit succes van zijn wapenen te aanschouwen: in een gevecht bij Maaslandsluis was hij inmiddels gesneuveld.

Velen Hagenaars was intusschen de inval der Spanjaarden reeds duur te staan gekomen. Wel vertelde ons Bor, dat de vijand bij de Hoornbrug zoolang werd opgehouden, dat de vluchtenden nog in staat waren geweest met de „meeste goederen”, op wagens of in schuiten geladen, naar Delft te vluchten (ook naar Dordrecht en Rotterdam: zie Lopen de Keurre fol. 147 vs.), doch deze voorstelling is, zooals vanzelf spreekt, wat al te rooskleurig getint. In een (ongedateerd) request, dat de magistraat en de suppoosten van het Hof later aan de Staten van Holland deden toekomen, klaagden ze er over, hoe het onvaardigbare vlak „van den vijant subtelick mit Spangiaerts ende Duytsche natiën overvallen ende bij die soldaten van Synder Excellentie, heure garnizoenen aldaer

houdende, verlaten werd, dat de burgers geen tijd en hadden, omme heur goet te verwoefen, sulcx dat sijlyden als open ende onbeschermt leggende, van den voorschreven vijant getravailleert zijn geweest mit leveringe van service, smijten ende slaen ende dreygemen, afbrecken, vernielen ende destrueren van haeren huysen van de voorschreven Meyemaent tot den naestlesten Novembris, dat sij wederomme uyt Den Hage vertrokken" (L. K. fol. 147 vs.)

Ook voor het bosch waren er donkere dagen aangebroken. De eeuwenlange verwoefing, waaraan „'s-Graven houtte ende wildernisse" had blootgestaan en waarvan de sporen niet konden worden uitgewischt door de weinige maatregelen, die op tusschenpoozen van meerder zorg wezen, die veronachtzaming had het van een dicht en wildrijk oerwoud teruggebracht tot een plaats, die voortdurend aanplant eischte, wanneer men althans een zekeren ongering wilde voorkomen. En juist nu was het, dat tal van boomen ten behoeve van de verdedigingswerken, voor barricaden en hameien geveld en massa's stammen gekloofd werden tot brandhout voor de soldaten, om het rookend kampvuur gedurende den nacht te onderhouden.

Natuurlijk moest de magistraat dat alles lijdelijk aanzien en ze zal zeker zich van protest hebben onthouden 1), toen Valdez, den 15en Juni aan Joris van Cats, die met 't toezicht op 't bosch was belast 2) order gaf, „dat hij mach een deel troegh houmen wt den bossche van den Hage off houmen tot behoeve die wachte, soe die in vorgemellet Hage gehouden wort". (In deze keure reeds schijnt mij de afwijkende taal van Valdez' tolk onmiskenbaar.)

Toch was de Spaansche politiek sedert Alva's vertrek door zijn opvolger Requesens in andere banen geleid. Deze toch was terstond verzoenend opgetreden, wat echter krijgsmansdaden als de bovenbedoelde, die niet konden nalaten te verbitteren in kleiner kring, geenszins uitsloot. Niettemin was ook tot Den Haag de roep van de veranderde Spaansche gezindheid door gelrongen, toen het bekend was geworden, dat een nieuw generaal pardon zou afgekondigd worden. Wel hadden de amnesties

van 1570 en 1572 niet dan teleurstelling gebracht, doch velen hoopten en zagen met verlangen de komende publicatie tegemoet. Reeds den 23en April had te Brussel bij Michiel de Hamont het licht gezien een „Exemplaire des lettres patentes du Roy nostre Sire, par lesquelles sa Majesté donne grace absolute et pardon général, tant à l'estatz, pays, villes et communaultez que tous particuliers...". weldra ook in het Vlaamsch vertaald. Reeds den 8en Maart was het door den koning geteekend, maar Requesens, die het „al lange gehadt, maer tot noch toe ooghouden hadde", om het tegelijk met een pauselijk pardon alom te doen aflezen, was eerst den 6en Juni tot publicatie overgegaan. Do h ook thans bleek het geveene zooveel uitzonderingsbepalingen te bevatten, dat slechts een zeer gering gedeelte van de voormalige opstandigen van het voorrecht van 't pardon kon genieten, terwijl bovendien nog een aanzienlijk getal — wellicht in een apostille — met name schenen te zijn aangeduid, die volstrekt waren uitgesloten. Bor citeert slechts 54 namen, maar in werkelijkheid was hun getal veel grooter. Op een exemplaar van 't pardon, afgedrukt in de werken van het Historisch Genootschap (Kroniek 1857, bl. 94) is met een gelijktijdige hand door den toenmaligen bezitter een lijst genoterd van hen, wier namen hem als die van uitgesloten waren genoemd en die een veel grooter aantal vermeldt, dan Bor vermocht op te geven. Waarschijnlijk is het, dat deze lijst ontstaan is door de verzameling van gegevens in de plaatselijke afkondigingen, waarop voor Den Haag voorkwam Jacob van Wijn gaarden, voor Naaldwijk Matthias Jacobs, terwijl vele anderen onzer bekenden op dat tijdstip als elders woonachtig aangemerkt worden aangetroffen, zooals Willem van Treslong in den Briel en Dierick Snoy te Enkhuizen. Men meene echter niet, dat de niet genoemden zich vrijelijk weer in hun oude woonstede konden ophouden: de bepalingen van het pardon laten daaromtrent geen twijfel over.

Toch waren er, die om de een of andere reden hun verzet van voorheen betreunden, zich weder in genade begeerden aangenomen te zien en zich als berouwvol zondaar aanmeidden. Dat zij bij hun vroegere partijgenooten met een zwarte kool stonden aangeteekend, dat hoon en spot hun niet werden gespaard, ligt voor de hand. En zoo we daaromtrent nog twijfelden, we zouden verwijzen naar het Geuzenliedboek en kennis nemen van wet reizende zangers in de opgestane steden, deden hooren, van hun rijmelarij vol bijtenden spot, die de renegaten hunner partij tracht over te geven aan de verachting van hun geuzgezinde medeburgers; van hun liederen, ghepiende van haat tegen

1.) Het bosch was n.l. Grafelijkheidsdomein.

2.) Van deze familie schijnen velen in relatie tot het bosch te hebben gestaan. Eenige jaren later is een zekere Jan van Cats „westportier" van 't bosch, terwijl in 1609 diens zoon Joris de pas aangelegde „palmalebaen" voor f 125 pacht (Haagsch Jaarb. 1911, bl. 184). De bekende „Catsbeuk" aan het Controleurslaantje bij het Kerkpad is naar een lid dezer boschwachtersfamilie genoemd.

Spanje en de „papisten“ die met den vijand heulden.

„De absolutie, die hij ons soude geven, hebben se wel bewesen te Zutphen openbaer,

Te Naarden, te Haarlem, wat heblij daer bedreven,

Wij hebben 't al beschreven in brieven voorwaar.

Valsche papisten, wij sullen u niet gelooven,

Gelijck de Mooren dickmael hebben gedaen,

Al sulcke schelmerij leyt ghij haer oick te voren,

Dus waren sij bedrogen en jammerlijck verraen.“

In Den Haag echter zullen deze uitingen voorshands wel niet vernomen zijn, althans niet dan met eenige omzichtigheid zijn geuit. Immers, zoodra Valdez Den Haag bezet had, kreeg het Spaansch gezag er weer de overhand en zelfs gaf het oude Hof van Holland, waarvan de leden den koning getrouw waren gebleven en dat na zijn vlucht uit Den Haag te Utrecht zijn zetel gevestigd had, weer teekenen van leven naar aanleiding van de benoeming van een buitenvader en -moeder in het Weeshuis, dat thans in het Westeinde gevestigd is doch destijds op kleiner schaal in een paar huizen aan de zuidzijde van de Nobelstraat zijn pupillen had ondergebracht. 1). Evert Sanderszoon — opvolger wellicht van de ons bekende Jasper Adriaans — was overleden en het Hof, dat maar al te wel begreep, welk belang het kon hebben, het verder toezicht hier toe te vertrouwen aan een persoon, die met hart en ziel 's konings politiek was toegedaan was er ijverig bij, in den opengevallen post te voorzien. Het was van meening, dat een verscherpt toezicht op de weezen goede vruchten zou dragen en dat, „mits die groote menichte so van den soldaten in den Hage leggende“ — ook volgens het oordeel van de Raden was, dit een minder gewenschte opvoedende factor — „ende den benarden tijd van noode es, datter noch twee buyten-moeders geordonneert werden, omme mitten anderen buyten-moeders Anneke Jansdz, weduwe van den voorsz. weeshuysse, te assisteeren ende toe te sien, dat de arme weeskinderen onderhouden mogen werden“, waarom het Hof, (gezien 2) de nominatie van Schout en Burgemeesteren van Den Haag en het advies der weevaders, „bi' provisie ende sonder prejuditie van den ordonnantie van den voorsz.

1) Namelijk in dat gedeelte, dat sedert de doorbraak van de Prinsestraat Korte Nobelstraat wordt genoemd.

2) Of dit „gezien“ beteekent, dat ook overeenkomstig het advies werd benoemd, blijft hierdoor onbeslist.

weeshuysse“ benoemde „in de plaetse van den voorn. Evert Sandersz. omme te dienen als buiten-vader mitten anderen vaders van den voorsz. huysse Willem Dirx scoenmaecker, ende tot buytenmoeder..... jonckvrouw Machtelt Herweyer, weduwe wijlen Mr. Hughe van Nyeweveen, in zijn leven doctoir in de medicijnen ende Neelgen Maertensdochter, weduwe wijlen Gerijt Allartszoon“.

Dit besluit was gedateerd den 21en Juli te Utrecht, waar het „oude“ Hof dus nog steeds zetelde en geteekend door de leden C. Suys, Joh. van Lezaen, Corn. Oem, Jac. van Mechelen, Charles Smijtere, Jac. van Quesnoy en Reinier van Duyn. (In de lijst der regentessen en binnenvaders, opgenomen in het door Mr. Emants bewerkte overzicht van de geschiedenis van het burgerweeshuis, komen op de aangegeven plaatsen deze namen, behalve die van Machtelt Herweyer, niet voor.)

Mogen we nu hopen, dat, dank zij het nauwlettend toezicht, vele slechte invleeden op de weezen zonder uitwerking gebleven zullen zijn, andere vermocht de scherpste contrôle zelfs niet te keeren. De vreeselijke besmettelijke ziekte toch, die Den Haag sedert lang reeds teisterde, had zich opnieuw krachtig uitgebreid. Reinheid was nu meer dan ooit noodzakelijk, terwijl juist de vervulling steeds meer toenam. Daarom, overwegende, dat, „nu 't leger van de Co. Majestejt in den Hage gehouden werdt ende mitsdien de vleecke vol crijchsvolk ende zoeteaers es, soe te paerde als te voete en dat oick mede veel lantluuden van de omleggende dorpen met hunne beesten gewecken ende comen wonen zijn in den Hage, waerdeur den Hage so seer beswaert ende belast werdt met vuilicheyt, messe ende stinck, dat gescapen es, daerdeur noch grooter ende meerder sterfte onder 't crijchsvolk ende den inwoonders te comen“, gebood Valdez den 2en Aug. aan de landlieden van Wassenaar, Voorschoten, Voorburg, Rijswijk, Wateringen, Naaldwijk, Monster, Loosduinen, Eiken-duinen en Haagambacht, dat ze allen op den komenden Donderdag (5 Aug.) uit ieder dier dorpen zouden moeten zenden drie wagens met paarden, elk met twee laders, om het vuil uit de straten van Den Haag naar buiten te vervoeren; waar het opnieuw zou worden aangewend tot verhooging van de schansen. Of het Spaansch gezag echter weer te kort schoot en over te weinig gezag beschikte, om de landlieden te dwingen, aan den oproep gehoor te geven? We durven het niet beslissen, doch er is krachtige aanwijzing, dat dit inderdaad het geval was. Immers, op Zaterdag der 7en Aug. richtten baijuw, schepenen, burgemeesteren en die van den gerechte — daartoe gemachtigd door Valdez — een

aanschrijving aan de ambachtsbewaarders van Haagambacht, Eikenduinen, Half Loosduinen en Segbroek, om „op morgen vroeg te zes uur” voor gemeind doel uit elk der buurtschappen vier wagens en paarden met vier laders in den Haag te zenden. Moest Valdez, die zelf herhaaldelijk met munitie onder zijn troepen te kampen had, hier inderdaad steunen op het toch al reeds zoo geringe gezag van de burgerlijke overheid over de landzaten?

Bij al deze ellende kwam nog de vreeselijke voedselschaarste, die zich al weer bij de allerarmsten het nijpendst gelden deed. In een order, waarbij Valdez ten believe van zijn soldaten tevens maatregelen trof tegen de hooge bierprijzen — het hier toch was in vroeger eeuwen de gewone volksdrank — kondigde hij tevens maatregelen af tegen het heimelijk opkopen van levensmiddelen. We zagen reeds, hoe sommige Hagenaars de Westlandsche boeren op hun weg naar de markt buiten de stad tegemoet trokken, om voor buitensporige prijzen op hun voorraad beslag te leggen. Dit nu, meende de Spaansche krijgsoverste, moest worden voorkomen en hij gebod den 9en Aug., dat het graan uit sluitend mocht worden verocht in het koerhuis op het Spui en dat verder alle voorraden, in Den Haag en Haagambacht aanwezig, behoorden te worden geïnventariseerd. En opdat de markt ruim genoeg zou zijn, om den komenden aanvoer te bevatten, gaf hij den 17en d.a.v. zelfs order, dat ten behoeve van de koornmarkt en de brouwerij alle hout moest opgeruimd worden, dat aan weerszijden van 't Spui lag opgestapeld „van de Capelle tot de houten brugge.”

Ook in de talrijke slachtoffers, die aan pest bezweten waren, zag men een ernstig gevaar voor de nabestaanden. Teneinde nu gemakkeijk herkenbare hulp spoedig te kunnen inroepen om de lijken af te leggen en te vervoeren, ordonneerde de veldheer verder, dat de dusgenoemde „draggers ende scrobbers” alle dagen met „een wit reysken” in de hand door de straten moesten loopen, terwijl de dooden zoo spoedig mogelijk, doch uitsluitend des morgens vóór 6 uur of des avond na 7, moesten worden ter aarde besteld. En zelfs werd bij besluit van den 17en Aug. om redenen van gezondheid de varken-, schapen- en kalvermarkt, die tot nu toe bij 't stadhuis gehouden was, uit het centrum van bebouwing verlegd naar „t afgeschoten erf van Jan Franchoys.”

Zoo duurde zonder eenige verademing steeds de ellende voort voor de arme Hagenaars, die hun eigendom, hun gezondheid, hun levensgeluk en het leven van velen hunner dierbaren, zagen opgeofferd aan de gevolgen van den krijg, aan de aanwezigheid der ruwe Spaansche en Duitsche

soldeniers, die er nog steeds niet in waren geslaagd, het dapper verdedigde Leiden in te nemen. Toch was de insluiting zoo nauw mogelijk en lagen de troepen tot onmiddellijk voor de veste, terwijl Valdez nog altijd met den aanval draalde en de langverwachte bestorming nog steeds den Leidenaars bleef bespaard.

De overlevering geeft ons van die raadselachtige taalk de verklaring. Valdez was n.l. „amoureuus geworden van een Haechsche Joffrouwe, die hij onderhielt”, zooals Bor min eerbiedig opmerkt. Die „Joffrouwe” was Magdalena Moons (of Moens), de dochter van den fiscaal Pieter Moons, reeds ten tijde van Karel V. ontvanger-generaal van de beden, ten huize van wiens weduwe de Spaansche veldheer zijn intrek heette te hebben genomen. Hoewel de familie katholiek was, verzette deze zich niettemin sterk tegen een verbintenis met Valdez, die van zeer twijfelachtige afkomst scheen, redenen genoeg voor het nationaliteitsgevoel en den trots harer verwanten, om beiden hierin den voet dwars te zetten. Maar Magdalena was geen kind meer — ze had haar 33e reeds bereikt — en verbond zich in 1574 met Valdez in den echt, trok met hem buitenslands, doch keerde in 1581, na den dood van haar gemaal, naar Den Haag terug, waar ze later in 't huwelijk trad met jhr. Willem de Bye (of de Bie), en daarna met Jurriaan of Jeroen van Lennep, weduwnaar van Maria van Duvendoerde, die destijds op 't kasteel de Werve aan de Laan van Nieuw Oost-Indië, een legaat van zijn overleden vrouw, verblijf hield. Tot zoover het familieverhaal, dat, in hoofdtrekken neergelegd in Vorsterman van Oyens wapenboek, naar men meende den toets der historische critiek doorstaan kon.

Maar Magdalena speelt groter rol in het verhaal. Meermalen toch is de vraag gesteld, waarom Valdez, hoewel van geslacht voldoende voorzien, volhardde in zijn pogingen, de stad Leiden door honger tot de overgave te dwingen, ook toen hij zag, dat weldra het water hem verdrijven zou; waarom hij dus niet overging tot een bestorming, die le veegte stad, zoo goed als geheel van garnizoen ontbloot, zeker in zijn macht zou hebben gebracht.

Het vervolg van Magdalena's verhaal geeft daarop luidelijk antwoord, maar... het bericht is helaas niet zeer betrouwbaar. Want eerst in later tijd duikt deze mededeeling op en tijdgenooten maken er geen melding van, eigemaardig te meer, daar de kwestie voor Leiden van zoo overwegend belang was. Ter wille van haar familie binnen de belegerde veste, zoo zegt de overlevering, had Margaretha van haar verloofde de belofte gevegd, de stad niet door een kanonnade tot de overgave te brengen. Ziedaar het raadsel opgelost!

Maar de historische critiek, die reeds zoo menige illusie onmeeloogend heeft verstoord, wierp zich ook op dit verhaal. In de Gids — nu „Verspreide Geschriften” VIII-380 — toonde Prof. Fruin aan, zooals trouwen ook het hier volgend Geuzenlied mededeelt, dat het geschut, hetwelk voor Leidens beleg was meegebracht, geen eigenlijk belegeringsgeschut was en dat de oorzaak van het uitblijven van de bestorming enkel in het geringe kaliber der aanwezige vuurmonden en geenszins in een belofte aan de door Bor en anderen zoo gesmade jonkvrouwe behoort gezocht te worden. En zelfs wat betreft haar huwelijk met Valdez, dat, naar verwanten uit een jongere generatie beweerden, na het vertrek van dit legerhoofd in Antwerpen moet zijn voltrokken, in de genoemde studie werd daarover voldoende licht ontstoken, om ons te verzoenen met het idee, dat ook dit verhaal naar het rijk der legenden behoort te verhuizen.

He het zij, de bestorming van Leiden bleef uit en in den morgen van den 3en Oct. 1574 hadden de stedelingen van het bolwerk aan de Koepoort met verrassing bespeurd, dat de vijand afgetrokken was. De poort werd ontgrendeld en tegen negen uur ontmoetten de uitgetrokken belegerden de reddende Hollandsche en Zeeuwsche geuzenbenden aan den Vliet. Het was een roerend toneel: aan de eene zijde de uitgeteerde, wrakke gestalten der Leidenaars, schimmen gelijk en met de doodskleur op de ingevallen wangen; daartegenover de gebrumde, weldoorvoede geuzen, gehard in den strijd tusschen de Zeeuwsche banken en schorren en vol vertrouwen op hun kracht, energiek bijgestaan door troepen, bijengeraapt van heren der, waaronder men ook een zestigtal Haagsche burgers stelde. (Lop. Keurre, 147 vo).

Nog langen tijd echter na Leidens bevrijding bleef Den Haag verontrust door de aanwezigheid der gevreesde vijanden, die nog steeds een deel van het platteland, Den Haag en de westelijke duinstrook bezet hielden. Toch zag de Prins elk oogeblik hun vertrek tegemoet en reeds bij voorbaat publiceerde hij den 9en October te Delft ten behoeve van Den Haag en de reeds bevrijde landen een ordonnantie v. d. volgenden inhoud: „Alsoe deur 't vertrek van den algemeenen vyandt van de belegeringeringe der stadt Leyden en openinge derselver stad den zelve van gelijcken uten Hage enne ommeleggende plaatsen mede vertrocken is en die selve verlaeten heeft, waerdeur die voersz. plecke van Den Hage bij eenige quaetwilligen geschapen es geplondert, berooft, gepilgeert, geruïneert gedevasteert, verwoest ofte verbrandt te worden... soe est, dat wij... verbieden en interdiceeren allen oversten, capiteinen,

soldaten en alle andere crychsvolcke... dat sij hem nyet en vervorderen binnen den voersz. plecke van den Hage ofte in eenige andere plaetzen daer omtrent en daer den viant uut vertrocken es ofte noch uut vertrecken sal, aen te rechten ofte doen aenrechten eenige dieverije, roverije, plonderinge, pilgeringe, devasteringe, verwoestinghe, ruyneren, branden of brantschattinge, op peyne van de geene, die zulex gedaen ende aengerecht ofte bij eenen anderen doen aanrechten sal hebben, gestraft te werden, te weten van dieverije, roverije, plonderinge ofte pilgeringe, metter coorde; en van ruyneren, devasteren, verwoesten brant ofte brantschattinge, metten vuere. Interdiceeren ende verbieden daer benefens... eenige ingezetenen van den Hage ofte die daer omtrent gesetert sijn, te vul traigeren aen heuren persooene of goede, onder dexele, dat zij geduerende der viantede presentie in den Hage aldaer gebleven sijn, maer sullen daermede laten bewerden den commissarissen, daertoe bij ons gecommiteert, ten eynde die rechte schuldigen nyet ongestraft en blijven en ter contrarie d'onnoselen van aNo oppressie behoet ende beschermt moegen worden.”

Toch zouden nog ten volle zeven weken moeten voorbijgaan, eer voor Den Haag de dag der vrijheid aanbrak. Niet voor den 29en Nov. verlieten Valdez troepen de schans Ter Wadding, gelegen juist ten oosten van het punt, waar de weg over Voorschoten den Rijndijk bereikt. Een zucht van verlichting ontsnapte den landzaten, toen eindelijk door den smadelijken aftocht van de muitende bende, die haar bevelhebber gevankelijk met zich voerde, Holland bezuiden het IJ — met uitzondering van Haarlem en Amsterdam — voorgevoerd van den vijand was verlost, die nimmermeer een voet hier zetten zou.

Maar ellendig zag 't er uit, overal, waar de vijand zich voorheen gelegerd had. Het vee was geroofd, boerderijen en molens verbrand, dorpen gebrandschat en aan de galgen hingen her en der de afzichtelijk geschonden lijken der terechtgestelden.

En het wordt ons duidelijk, welke gevoelens zich meester maakten van Benning, den secretaris der Haagsche magistratuur, toen hij den 29en Nov. 1574 de verzuiming in zijn keurboek schreef, dat de vijand er 27 weken aaneen gelegerd was geweest! Een gejubel steeg op, nu de naaste aanleiding van alle ellende verdwenen was en alom klonk het geuzenlied op Leidens ontzet, door den reizenden zanger te koop aangeboden,

Verheugt u nu; van vreugt ontspringt
Een dankbaer liet; van harten zingt,
Gij, die de waerhayt aanhanget,
Want bij ons wort nu rechtevoort,
Een stem der blijdschappen gehoort,
Daer langh nae is verlanget.

De rechterhand des Heeren sterck,
Die heeft verthoont haer wonderwerck
Getijk bij oude tijden,
Als hij zijn volck, in harder noot
Vrijde van honger, swaert en doot,
En na druck gaf verblijden.

Den derden aenslagh heeft gehad
Leiden, die wel vermaerde stadt,
Sij werdt weder beleghen ;
Want hij wist, dat daer op dit pas
Cooren noch krijghsvolck inne was,
Om sijn macht te staen tegen.

Zijn grof geschut hij achter liet,
Want daer met (wist hij) hadt hij niet,
Dies wou hij de stadt dwinghen
Met hongersnoot, sonder ghewelt,
Ende heeft het oock alsoo bestelt,
Dat men daer niet cost bringen.

In October, den derden dagh,
Boisot men met sijn schepen sagh,
Binnen de stadt van Leyden ;
Die hongerige kregen spijs,
Den Heer, die sij danck ende prijs,
Diese den cost bereide.

XV. DE DAGERAAD DER VRIJHEID.

Zoo was dan het Zuidhollandsche plateland van vijandelijke krijgers bevriid ! Maar overal bevonden zich, her en der verspreid, tusschen de Haagsche burgerij, wier bewijding aan den Prins en de zaak der vrijheid ontwijfelbaar vaststond, enkele elementen, die nog steeds den eed van trouw niet hadden afgelegd. Reeds den 30en Nov., den dag dus volgende op dien, waar op de Spaansche en Duitsche huursoldaten „wyten Hage gescheyden sijn“, trachtte de magistraat in dat euvcl te voorzien door de afkondiging van een ordonnantie van den Prins, dienzelfden dag gelateerd, waarbij werd bekend gemaakt, „dat vele ende diversche personen, soe borgeren ende ingesetenen van den Hage als uyt andere steden ende vlekken hem secretelicken alhier in den Hage ende Haechambacht onthoudende zijn, sonder hem openbaerliken te verthoenen, daeruyt vehemente licken te presumeren es, dat deselve laccanten eenighe heymelick verstant ende correspondentie mitten algemeynen vijant souden hebben, tot prejuditie ende achterdeele van de gemeene saecke“, waarom de Prins door bemiddeling van den bevelhebber der Staatsche troepen kapitein Hautain den procureur-generaal van den Hove gelastte te ordonneeren, dat „so wyte hem in den Hage ofte Haechambacht in heymelick onthoudende es, dat zij hem selven binnen den tijd van vier en twintig uren na de publicatie van desen openbaeren ende heurluyder namen ende toenamen laten teykenen in handen van den voorsz. procureur-generael ofte den officyer van der weecke, op peyne, den voorsz. tijt verstree-

cken sijnde, zijuyden ofte een yegelick van hen gehouden te werden als vijanden van de voorsz. gemeene saecke ende des vaderlands, omme daerna bij sijn Excellencie vorder daerinne gedisponeert te werden naer behooren.“

Vele ordonnanties zouden nog moeten volgen, om in den hopeloos verwarden toestand eenige orde te scheppen, om rooverij tegen te gaan, willekeur en vijandschap ter burgerij onderling te onderdrukken en verder te behouden, wat niet al te bouwvallig, om te herstellen, wat nog niet redeloos verloren was. Den 6en Dec. 1574 werd daarom aan Isaac Coebel met een twintigtal manschappen door de Staten opgedragen, de hofgebouwen, waarover de zorg der Staten zich steeds had uitgestrekt, voor verder verval en plundering te bewaren. Inmers de zalen van het hof leenden zich uitermate voor de vergaderingen van dit college en de zittingen der overige regeeringslichamen. Telkens ook, wanneer deze gebouwen gevaar hadden geloopt, door vijandelijke of roofgierige handen te worden geschonden, had men ze zorgvuldig — zoo 't kort door uitgelezen manschappen — doen bewaken, waartoe eens zelfs de jeugdige Oldenbarnevelt zijn krachten ter beschikking had gesteld. (Historie van het leven en sterven... bl. 7).

Zoo was dan nu aan Coebel deze vertrouwenspost opgedragen, doch dra bleek het, dat de keuze gelukkiger had kunnen zijn. Spoedig toch kwam aan 't licht, dat de zoogenaamde bewakers zich meester maakten van loof en ijzer en wat verder wairde had, om des nachts hua buit buiten Den Haag te vervoeren. En een deel der burgerij deed daaraan ijverig mee, zoodat den 7en Dec. een scherp verbod werd afgelezen tegen het onder zich houden van gestolen goed met uitdrukkelijken last, dit terstond aan den wettigen eigenaar terug te geven, terwijl we weder den 22en Januari 1575 de magistraat hooren waarschuwen tegen nieuwe rooverijen, die toen te Scheveningen aan de orde waren, en ze den 31en Januari een verbod richtte aan de schuitenvoerders, om de hand te reenen tot het buiten Den Haag brengen van de uit de huizen gestolen goederen.

Dit alles bewijst, dat nog steeds velen der uitgeweken inwoners er de voorkeur aan gaven, in der vreemde te verblijven. Zij waren het, van wie de geuzen spottend zongen :

„Ons huysen en boomgaerden
Verlaten wij metter spoet
Beminnen de Spangiaerden
Die niemand en doen goet.
Had ons de geus verdreven,
Als sij wel worden gedaen,
So waer hun schuldt te geven,
Maer wij sijn seifs goaen.“

Men ziet het, het was den Prins en de Staten met het Hof van Holland niet gegeven, in korten tijd de orde te doen wederkeeren, de oendracht der burgerij te herstellen, geregelde toestanden te scheppen, naleving van wet en verordening de plaats te doen innemen van de heerschappij van brute kracht en willekeur. 's Prinsens gezag was daarvoor nog van te jongen datum, de onderlinge naijver der steden — waarover nader — nog te groot, en bij dat alles was de tijd nog niet gekomen, dat de soldatenbenden als goedge disciplineerde troepen aan hun bevelhebber en de betaalsheeren gehoorzaamden, die helaas zelf vaak in hun verplichtingen te kort schoten. Soldatendeputisme, diefstaf en afpersing blijven voorshands zoolat geen regel, dan toch dagelijks voorkomende feiten, en dat een dergelijk gedrag van invloed was op de slechte elementen onder de helaas al te zeer verwilderde burgerij, ligt voor de hand. Rooven en plunderen hadden sedert onheugelijke jaren behoord tot de practijk van het soldatenleven en het zou moeite kosten, daaraan paal en perk te stellen.

Toch wenschte de Prins dezen toestand niet zonder meer te acceptceeren. In een reeks van strenge bepalingen, door jhr. Rammelman Elsevier gepubliceerd in de Kronijk van het Hist. Genootschap (1852 bl. 151) bond hij den strijd aan tegen deze ergerlijke misdragingen, en zoo de toestand niet veranderde, het lag allerminst aan zijn goeden wil. Men oordeele: „Die den naem Gods zal lasteren”, wordt bij eerste overtreding gekerkerd op water en brood, terwijl bij herhaling „de tonge met een heet ijser deursteecken” zou worden. „Die iets sal zeggen off doen ten spijte en bespottinge van 't woord Gods en den dienaeren van 't Evangelie”, wordt voor de eerste maal gestraft met drie dagen op water en brood, voor de tweede maal naakt verbannen. Wie zich schuldig maakt aan doodslag, wordt „opgehanghen en verworcht”, terwijl diefstal op gelijke wijze werd te keer gegaan. Het schenden van vrouwen en meisjes eischte een dergelijke bereyting, een slapend schildwacht werd „drie uren naeckt gestelt op een cartouw, gelegrakleert van waepen, van cleederen gebloot totten hembde toe en gebannen.”

Maar hier was ook weder de theorie in strijd met de fatale werkelijkheid, zooals Den Haag die helaas nog steeds te zien gaf. Den 23en Dec. had de Prins — blijkbaar voor het eerst na het vertrek van het Spaansche leger — hier eenig garnizoen ingelegerd (de weinige soldaten onder Coebel niet meegerekend althans), zeven vendelen sterk, doch weldra tot zes teruggebracht, die daar, zooals men dat destijds noemde, lagen „op eigen kosten”, d.w.z. dat het zoo deerlijk beproefde Den Haag zelf de soldijen had op te brengen. Wat

dat betoekende voor het verarmde vlek, blijkt uit een order, reeds den 26en Dec. — dus drie dagen na de inlegering — door de magistraat afgekondigd, waarbij uit overweging, hoe de bezetting zóóveel overlast aan de bewoners veroorzaakte, dat „alreede eenighe van de voorsz. burgheren heurl. huysen verlaten ende geabandonneert hebbende, van hier vertrocken sijn ende noch geschapen es, dagelick meer ende meerder te moeten vertrocken”, op advies van den kolonel der ingelegde compagnieën baron de Noyelles, aan de officieren ten strengste werd gelast, op het gedrag der soldaten een waakzaam oog te houden. En een soortgelijke roodkreet klinkt ons tegen uit een veel later request, aan de Staten van Holland, in Mei 1575 aangeboden, waarin een korte opsomming wordt gehouden van de lasten, die men den Hagenaars boven hun krachten had te dragen gegeven. (L. K. fol. 147 vo).

Daarin wordt onder meer de klacht aangegeven, hoe de soldaten „boven heur service 't meerendeel van den tijt heur cost den burgheren affgenoemen hebben, soe geringhe, als heur gelt ofte betaelinghe failleerden, gevende hen in die plaetse, als sij daer acht daegen soldije ontfangen hadden, weder acht ofte thien daeg die cost tot twee, vyer, vijf, ses ofte acht dickmael in een huys, doende nyet min schaede in die huysen, dan die vijanden van te voren gedaen hadden”, waardoor de ellende zóó hoog steg, dat de arme bewoners „haer cleederen, huysraet, tinne, linne, bodden ende meest al hebben moeten vercoopen ende versetten, dat sij in die werelt hadden tot onderhoudt der voorschreven soldaeten ende heur huysen nyet afgebroeckten noch te geschent en souden worden.” En dat in een tijd, toen de helft der bewoners aan de pest gestorven was en van de overigen de meest kapitaalachtigen zich te Delft, Dordt en Rotterdam ophielden!

Ook in andere opzichten waren de gevolgen van de aanhoudende inlegering nog steeds duidelijk waarneembaar. De vervuiling van Den Haag was, hoewel misschien niet meer zoo angstwekkend als voorheen, nog van dien omvang, dat de magistraat andermaal moest ingrijpen en den 13en Dec. '74 maatregelen voorschreef betreffende het opruimen van de „vuyle stinckende mishoopen”, die door haar nog steeds op rekening werden gesteld van het verblijf der Spaansche troepen gedurende 27 bange weken. Vijf dagen daarna geschiedde een nieuwe aflezing met betrekking tot dezelfde zaak. „Also,” zoo klonk het van de puie van het raadhuis, „overmits d'invasie van de Spaensche ende Duytsche soldaten in den Hage gelegen hebbende, veel huysen (Godt betert) gedemolieert geramponneert ende berooft sijn van deuren, veynsteren, kazijnen, solderen etc. ende deselfde huys-

sen soe onbehoorlicken, scandelicken ende onteychelicken bewoont hebben, dat daeruyt gesproten sijn veel groote pestilenciele siecken, die alsnoch nyt (Godt betert) geseesseert en sijn, waarom de magistraat opmeuw gebod, met kracht en nauwgezetheid de reiniging van de plaats ter harte te nemen, zoowel binnen de huizen als wat betreft de straat, die nog steeds met hoopen vuil gestoffeerd was.

Onder deze dieptreurige omstandigheden was het, dat Den Haag hoog bezoek verwachtte. Het was omstreeks het midden van Februari 1575, dat de Prins van Oranje, van een ernstige ongesteldheid juist hersteld, met zijn zwager, „den Graaf van Zwartsenberg”, Den Haag binnenreed, teneinde zich door een persoonlijke inspectie op de hoogte te stellen van de ellende, waaronder het arme volk nog zuchtte als naweeën van het beleg van Leiden. (L. K. fol. 138). 's Prinsen metgezel was — om juist den naam weer te geven, dan wij dien vinden in het adres, dat ons deze wetenschap aan de hand doet — zijn trouwe helper in den strijd tegen Spanje Gunther graaf van Schwarzburg, sedert den 18en Nov. 1560 gehuwd met een van Oranjes zusters, Catharina van Nassau, maar die nog, vóór 's Prinsen einde, door den dood aan de partij van den opstand zou worden ontruk. (Vorsterman van Oyen, Het Vorstenhuis Oranje-Nassau, bl. 100.)

De magistraat had deze gelegenheid aangegrepen, den Prins te overtuigen, dat de aanboudende inlegering van soldaten op Den Haag reeds al te drukkend had ingewerkt en verzocht dus, van „de voirschreven onverdraegelicke verdere lasten verlicht ende gesolagieert te mogen werden.” Waarschijnlijk zal de Prins, die in deze quaestie slechts in overleg met de Staten van Holland wenschte te beslissen, geenerlei toezegging hebben gedaan en het antwoord tot nader order hebben verschoven. Maar toen een beschikking ten slotte dreigde u't te bijven, besloot de magistraat in de eerste dagen van April, andermaal pogingen aan te wenden, om van den drukkenden last te worden ontheven. Vijftien weken reeds waren er sedert het begin van de inlegering verlopen en willoos hadden de arme Hagenaars gedurende dien tijd moeten bezien, hoe 's Prinsen huurtroepen de meest onverdragelijke willekeur bedreven en de plaatselijke welvaart voor immer dreigden te vernietigen, hoe zelfs de persoonlijke veiligheid der inwoners steeds in gevaar bleek. Het was blijkbaar de overtuiging, dat hier het noodlot onafwendbaar was, dat het plaatselijk bestuur zoolang had gezwegen, tot het eindelijk na 15 weken van duldeloos lijden zich in het begin van April 1575 andermaal tot den Prins, en terzelfder tijd tot de Staten om uitkomst wendde, welk laatste college echter weder

tot den Prins verwees. Beide adressen zijn voor het nageslacht bewaard (L. K. fol. 140) en vormen een opeenstapeling van klachten, die ons doen zien, hoe hoog de nood inderdaad gestegen was: en waarin ons vooral treft (n.l. in het adres aan de Staten) de ontboezening, hoe „de peste in den voirsz. vleeke also gegraseerd heeft, dat die twintichste persoon nauwelix in 't leven gebleven is, ofte oock 't twintichste huys nyet en is habitabel” en 't bescheiden verzoek, dat men „nyt qualieker tracteert ofte gehandelt en soude moegen werden als waeren sijlynden oic: vijanden van de gemeene saecke.”

Blijkbaar waren de Staten ten slotte tot het inzicht gekomen, dat de toestand van het arme vlek werkelijk onhoudbaar was en dat verdere inlegering op de totale ruïne zou uitloopen. En de magistraat scheen ten slotte succes te mogen boeken: de apostille op het adres — gedateerd „tot Dordrecht, den Iesten Marty XVc LXXV” — is van dezen inhoud, dat de Staten den Prins zullen verzoeken, het krijgsvolk uit Den Haag te verwijderen.

Zoo beloofde er een oogenblik van verademing te zullen komen in den doodsstrijd van het arme vlek. Of die schoone droom werkelijkheid zou worden en de Prins aan het verzoek der Staten voldeed? Het blijkt uit de overgebleven stukken zelve niet, waarin hoogstens Oranjes goede wil tot uting komt, waar hij — blijkbaar als antwoord op dezen wenk der Staten — als eigenhandig geteekende apostille aan het adres deed toevoegen: „soude seer geerne sien, dat de supphanten verlicht waeren van de knechten in den Haghe garnisoen houdende ende supplianten daertoe alle voordeel doen hem moegelijk, maer alsoo zijn Excellentie nyet en weet, waer 'men de voorschreven knechten soude moeghen seynde, sullen de supplianten hem adresseeren aan de Staten. Actum tot St. Geertruydenberghe den VI Aprilis 1575.”

Inmiddels had deze questie als zoovele andere weer duidelijk getoond, hoe onpractisch de inrichting was van het bestuur, verdeeld tusschen de Staten en den Prins, waarin het wederzijdsch gezag slechts in hoofdtrekken was afgebakend. In de beide eerste jaren van den opstand had de Prins zich onder de vanen van 's Konings stehouder met vrijwel soevereine macht bekleed gezien. Hij stelde stehouders aan, aan wie de burgerij gehoorzaamheid beloofde, gaf kaperbrieven uit, voorzag in de aanwerving van krijgsvolk en trad zelfs regelend op inzake de munt, een tere questie bij uitnemendheid. Deze machtsontplooiing was door de omstandigheden uit noodzakelijkheid geboren geworden, doch toen in 1574 de zaken een meer geregeld verloop schenen te zullen nemen, werd het besef levendig, dat men diende

te komen tot meer gepreciseerde verhoudingen, een gevoel, dat in kerk en staat vrijwel terzelder tijd ontwaakte. De eerste synode, in Juni 1574 te Dordt gehouden, legde in de weliswaar slecht nageleefde Kerkenordening eenige beginselen vast, de Staten omljnden hunmacht ten opzichte van de bemoeiingen van den Prins. Was reeds in Sept. 1573 daartoe een regeling in hoofdtrekken ontworpen, in Febr. '74 was deze nader uitgewerkt, waarbij wederzijdsche bevoegdheid was omschreven en bepalingen waren getroffen ten opzichte van de beschrijving en de vergaderingen der Staten, die daardoor een aanmerkelijk deel van de vroegere bevoegdheden van den Prins aan zich hadden getrokken. Dat de eenheid van gedachte en de spoedige afdoening van zaken daardoor geducht schade leed, zagen we in het onderhavige geval en nauw was er een half jaar verlopen, toen de Prins aan de Staten de onhoudbaarheid van dezen toestand onder het oog bracht en hun voorstelde, „dat zij de regeering zelve in handen namen en dat hij het land verliet”. (Muller, De Staat der Vereenigde Nederlanden, bl. 123). Dezen echter, daardoor onverwacht in verlegenheid gebracht, wisten niet beter te doen, dan in hun vergadering van den 12den Nov. 1574 te Delft gehouden, den Prins onder den naam van Gouverneur of Regent, nevens zijn Rade, de souv. reiniteit over Holland aan te bieden, waarbij het volle gezag in krijgssaken en betreffende de domeinen in zijn handen werd gelegd en de Staten zelf in hoofdzaak alleen invloed behielden waar het betrof regeeringsverandering, belastingen en benoemingen van de leden van den Hove en de Rekenkamer.

Was op die wijze een betere bestuursregeling tot stand gekomen, ook de verhouding tot Zeeland eischte krachtige en juiste formuleering, een besef, dat meer in Zuid-Holland, dan in het Noorderkwartier en in Zeeland levendig was. Den 19den April 1575 werd een commissie benoemd, om een ontwerp ordonnantie op de Unie op te stellen en den 4den Juni werd in de vergadering der Staten van Holland en Zeeland de acte van het verbond der beide landen gearresteerd. (Muller, t. a. p. bl. 129—133).

Dat deze zaak zoo spoedig tot een resultaat was gebracht, is te danken aan het besef, dat tegenover den machtigen vijand nauwe aaneensluiting noodig was, op dat oogenblik juist meer dan ooit. De vergaderingen, toch, waarop de nadere Unie ter sprake kwam, waren in hoofdzaak gewijd aan de in dezen tijd te Breda gevoerde vredesbesprekingen, die reeds in November 1574 waren geopend. Graaf Gunther van Schwarzburg, 's Prinsen zwager, was met volmachten van keizer Maximiliaan

gekomen, om te trachten, door zijn bemiddeling tot overeenstemming te geraken. Weltra echter bleek het, dat van vergelijk geen sprake kon zijn, omdat er steeds verschil zou blijven bestaan omtrent de kwestie van vrijheid voor de uitoefening van den protestantschen godsdienst. „Tusschen Philips en Willem van Oranje en de zijnen was geen vergelijk op aarde mogelijk”. (Muller t. a. p. bl. 122).

Toch hadden de landzaten met belangstelling en niet zonder levend'ge hoop den uitslag verbeid, niet het minst de bewoners van Den Haag en althans die in de meer oostwaarts gelegen dorpen. De laatsten toch hadden door de inundatie ontzettend geleden en dat had aanleiding gegeven tot een vreeselijke verbittering tegen den Prins en de stedelijke regenten (Muller bl. 119), waarin wellicht de aanleiding moet worden gezocht, dat het roomsche priesterschap in deze streken een zoo gemakkelijk te bewerken terrein vond, om de verlorengegangene zielen in den schoot der moederkerk terug te brengen.

Het ligt dus voor de hand, dat meer hier naar een gelukkigen uitslag der vredesonderhandelingen snakte en de toeloop zal ongetwijfeld groot zijn geweest, toen de magistraat den 23en Januari 1575, den komenden Zondag als algemeenen bededag uitschreef, om 's Heeren zegen af te smeeken over de pogingen, om deze landen „te pacificeeren ende in vrede te stellen”, wat later nog herhaaldelijk geschiedde.

Was nu tot heden, zooals we reeds zagen, een eendrachtige samenwerking van alle leden van het provinciaal bestuur, ook van Holland, het Noorderkwartier en Zeeland, nog ver te zoeken geweest, meer gebrek aan eenheid, gevoel van saamhorigheid en gemeenschappelijk streven tot verwerving van de vrijheid ontmoette men bij de burgerij onderling. Het kon wel niet anders: tegenover de strijders voor de vrijheid stond één krachtige, nauwaange sloten macht, het verbond van Rome en Spanje. Voor wie zich van Rome's kerk had losgemaakt, was weiding uitgesloten, de trouwe katholiek echter kon niet strijden voor de vrijheid en de handhaving zijner privilegien, zonder niet ook Rome tegenover zich te vinden. Voor hem, wien Rome's kerk door priesterheerschappij en de weinig verholen ontbinding in die kerk zelf reeds van zich had vervreemd, viel de keuze niet zwaar, maar zij, die ondanks alles in de scherven met doemoed en aanbidding, hun oude, geheiligde kerk nog trachten te zien, konden zich moeilijk scharen in de rijen van hen, die met Spanje tegelijk zijn bondgenoot bestreden. Zij hielden zich afzijdig of erg'er voor den geus... zij vormden het spionnenkorps, dat steeds aan Spaansche zijde gestaan heeft en den strijd ten zeerste bemoeilijkte, evenals de

kwade elementen, die in den heerschenden ongeregelde toestand een bron van voordeel zagen voor hun duister bedrijf. Zoo vond men onder de Hagenaars van dien tijd er eenigen, die er geen bezwaar in zagen, hun vee te doen weiden in het land of de boomgaarden der uitgeweken burgers, waartegen in een keure van den 16^{en} April 1575 met gestrengheid werd gewaarschuwd, terwijl veertien dagen daarna een publicatie moest worden gericht tegen hen, die onwillig bleken, hun aandeel bij te dragen in de kosten, die gemaakt waren ten behoeve van de fourage voor „de paarden van den Prins”, van de ruitery blijkbaar, die toen nog steeds in Den Haag lag.

Wellicht zullen de Hagenaars zich onder al deze beproevingen hebben getroost met de hoop op betere tijden, wanneer de regeeringscolleges, die van oudsher hier gevestigd waren, doch als gevolg van den oorlog sedert drie jaar elders vergaderden, weer naar de oorspronkelijke vergaderzalen zouden worden overgebracht en de oude bron van inkomsten voor de ingezetenen weer als voorheen zou vloeien. Deerlijk echter voelde de burgerij zich in die hoop geschokt, toen zich in het voorjaar van 1575 het gerucht verspreidde, dat de Staten, nu ordelijker toestanden waren ingetreden en het gevaar voorloopig geweken was, voornemens waren, het Hof van Holland van Delft naar Leiden over te brengen. Welk een ramp dit voor de toekomstige herleving van Den Haag zou geweest zijn, besefte de magistraat in zijn vollen omvang en nauw had ze dan ook gehoord van het plan, het oude rechtscollege, dat er meer dan drie eeuwen gevestigd was geweest, „te transfereeren binnen der stede van Leiden”, of ze beklagde zich terstond bij de Staten en vroeg met aandrang in het belang der plaats en haar toch reeds zoo deerlijk getroffen instellingen van weldadigheid, dit noodlotig voornemen te laten varen. En inderdaad, de in Dordrecht vergaderde Staten, juist bij een ter beraadslaging over de zoo belangrijke aangelegenheid van het voorgeslagen „pacificeeren”, wezen den 1^{en} Maart 1575 het verzoek in zóóver toe, dat ze besloten, het Hof voorloopig nog te Delft gevestigd te doen blijven.

Het was een daad van edelmadigheid en staatsmansbeleid tevens, die het arme vlek zeker weldadig zal hebben aangedaan, nu het reeds zoo ontzettend veel opofferingen in den strijd tegen het Spaansch geweld zich getroost had. En daarom werd een besluit van den 25^{en} Mei '75, dat evenzeer Den Haag tot heil zou strekken, met dezelfde ingenomenheid hier begroet.

Immers het was op dien datum, dat het

Hof van Holland namens de „Conincklyke Majesteit ende Zijn Princelijke Excellentie” besloot, „dat nyemandt, 't sij ruyter ofte soldaat ofte oick yemandt anders, die van den Haghe eenighe overlaster soude aendoen, ofte dat oick yemandt hem selfs vervoordere binnen den voorschreven vleecke van den Haghe te logeeren, sonder eerst ende alvoren daer van te hebben expresse last ende consent van zijne voorschreven Excellentie”, bij gebreke van welk verlot de magistraat niet genouden zou zijn, iemand binnen de limieten der plaats toe te laten, waarbij ze zoo noodig kon rekenen op den gewapenden steun van den procureur-generaal van den Hove.

Mocht Den Haag zich aldus verheugen in een goede gezindheid van het Hof, welks leden reeds ter wille van hun eigen belang hun oude residentie ver boven Delft of Leiden moesten verkiezen en die zeker ook niet zullen hebben nagelaten gunstig te adviseeren inzake de verplaatsing van dit hooge rechtscollege naar zijn vroegere vergaderlokalen, in den boezem der Staten gingen integendeel stemmen op, die het bestaan van Den Haag ten slotte ernstig bedreigden en die voor een goed deel uiting gaven aan den stedelijken naijver van Delft ten opzichte van onze woonplaats.

Lit verschijnsel op zich zelf is niets vreemds. Op het platteland en in de kleinere steden van ons vaderland, waar de oude tradities meer dan in de grootere centra ongerept werden bewaard, bemerkt men nog heden vaak een zekere animositeit tusschen de aangrenzende middelpunten van bevolking, een gevoel, dat door de mentaliteit van den 16^{en} eeuwischen burger destijds een nog sterker ontwikkeling vond, niet slechts bij den man van de straat, doch ook bij den ontwikkelde en den gestudeerde, die evenzeer werd meegesleept in den belangenstrijd tusschen de verschillende steden van zijn gewest, ieder een republiekje op zich zelf, met eigen wetten, privilegien, gewoonten en vooroordeelen, zonder ander besef van saamhoorigheid, dan wat de ijzeren noodzakelijkheid in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand had bijgebracht. Wij maken daarmee kennis, als Vondel zijn Gijsbrecht van Amstel met ingehouden toorn doet spreken, over het naburige Haarlem,

„Dat om zijn voordeel wrokt en wenscht
mijn sterke wallen,
„Te slechten tot den grond in schijn
van 's Graven zaak,
„En weet zijn baatzucht loos te dekken
met de wraeck”,

en als Brederode, de Amsterdammer uit het Volk, zich niet weerhouden kan, de Haarlemsche schutters uit te dagen tot

het ledigen van den beker, hun toevoegende:

„Gij Haerlems droge harten nu,
Ay toont eens, die gij sijt,
Wij Amsterdammers tarten u
Te drinken eens om strijd.”

In Den Haag was het met de gevoelens van vriendschap en nabuurschap niet beter gesteld. Dat was ook Vondel bekend, toen hij in 1626 zijn „Geboortklock van Willem van Nassau” dichtte en de merkwaardige regels neerschreef:

„Terwijl was 's-Gravenhaeg in strijd
geraekt met Delft:
„Elck zocht den meesten roem te
schaecken voor zich zelf;
„D'een kwam de pallemtak, die was
de glorie naeder;
„D'een moedig op den zoon en d'ander
op den vaeder;
„D'een stofte op 't Vorstenhof en die
op 't Princegraf,
„Elck was de zaelge schoot, die princen
't leven gaf.”

En de Haagsche dichter Westerbaan, ondanks zijn geleerde opvoeding en veelzijdige ontwikkeling een kind van zijn tijd, was als ieder rechtgeaard Hagenaar beziel met een min of meer vijandig gevoel tegen zijn Delftsche naburen, die in dit opzicht den Hagenaars weer niets toegaven. In zijn „Noodzakelijk Mal' — een navolging van Huygens' „Voorhout” en het „Costelyck Mal' — liet hij zich o.a. verleiden met de Delftsche schutters deerlijk den draak te steken. „Zij passen aan naar roeren als een esel aen de luyt”, had hij gesmaald, waarop een verontwaardigd Delvenaar, in zijn eigenliefde en stedelijken trots ten zwaarste gekwetst, aan den „dommen doctoer in den Hagho” het antwoord niet schuldig bleef.

Die najver bleek telkens weer uit de machinatiën van de vroedschap van Delft, toen het beproefde, het bestaan der Haagsche vierbrouwerijen onmogelijk te maken of zich met alle kracht verzette, toen Den Haag zijn singels kreeg en het met succes er tegen ageerde, dat het halfversterkte vlek van wallen zou worden voorzien.

Het betrof nu niets meer of minder dan een voorstel, door Delft in de vergadering der Staten ter tafel gebracht, het kleine en deerlijk geteisterde Den Haag eenvoudig aan de vlammen prijs te geven, onder voorwendsel, dat het onversterkt steeds een gevaarlijk verblijf voor vijandelijke troepen zijn zou, maar welk voorstel merkwaardig genoeg gedaan werd juist in den tijd, dat er sprake van was, de regeeringscolleges weder geheel of ten deele uit Delft naar Den Haag over te brengen. Of dus de wenschen gehaten en gevaarlijken mededingen

reeds bij voorbaat onschadelijk te maken, de geheime aanleiding daartoe was, is, hoewel niet bewijsbaar, dan toch in hooge mate waarschijnlijk.

Den 29en Mei 1575 waren — behalve de Prins van Oranje — Culemborg en Noordwijk als vertegenwoordigers van de edelen, Michiel en Cornelis van Beveren, Huich Jacobsz Brasser, Vos, Dirk Hoen, de beide Helmduynens, Bovetus, Blokhuyzen, Andries Jacobsz. de Jonge, Huich Joostens en de afgevaardigden van Woerden, Oudewater en Zierikzee in vergadering bijeen, toen door die van Delft werd medegedeeld, „dat de schutters ajdaer versochten verklaringhe van Sijne Excellentie, of men den Hage soude doen branden, soo verre de vijanden nae t West-quartier quamen te begeven”. Bij den Prins vond dit voorstel een weinig gunstig onthaal en hij verklaarde, „dat alsoo sonderlinghe geen bestiael omtrent den Hage is ende die vijanden des somers hen oick in tenten kunnen onthouden, daeromme niet geraden en ware, den Hage afgebrandt te werden, verhoopte nyet te min Sijne Excellentie, dat so verre Maeslandtsluys mach werden behouden, de vijanden niet en sullen hem in dat quartier begeven.”

Het voorstel van Delft, dat trouwens op geen krachtig betoog steunen kon, vermocht niet de instemming van de Staten te verwerven. Volkomen juist was bovendien het argument der onverdedigbaarheid, dat blijkbaar als hoofdmotief werd aangevoerd, niet, want al viel Den Haag nu niet te rangschikken onder de krachtig versterkte plaatsen, geheel weerloos was het evenmin. Had men in Leiden, dat door eigen vestingwerken voldoende beveiligd was, zich na het tweede beleg gehaast, de Spaansche versterkingen uit de omgeving te doen verdwijnen, in Den Haag had men met het oog op de veiligheid van de plaats juist het tegendeel gedaan. De schansen, die het vlek in een geduchte reeks omringden, had men niet alleen in wezen gelaten, maar ze zelfs verbeterd en versterkt en met zorg zag men er op toe, dat niemand ze vermeldde of beschadigde, tegen welke praktijken den 1en Juni 1575 zelfs een keure werd afgelezen, waarbij het verboden was over of door die schansen te loopen. Blijkbaar hield men, hoe men zich ook verheugde over het feit, dat geen enkel vijandelijk soldaat in heel den wijden omtrek te zien was, zich steeds gereed, een hernieuwden aanval met kracht het hoofd te bieden.

Algeheele gerustheid bestond er voorts evenmin nog bij de talrijke uitgewekenen, waarvan we reeds eerder aan toonden, dat ze er de voorkeur aan bleven geven, zich ver van hun eigenlijke

woonplaats op te houden. Vrees voor vervolging om den geloove behoefde er evenwel bij hen niet te bestaan, daar de „ordonnantie op het stuk der regeering van Holland en Zeeland” (Res. St. van Holland 17 Mei 1575) door de Staten van Holland in zijn geheel goedgekeurd, weliswaar de uitsluitende handhaving van den „evangelisch gereformeerden godsdienst” waarborgde en de uitoefening van de roomsche religie verbood, doch tevens ten stelligste zich kantte tegen het onderzoek naar afwijkende meeningen.

En toch bleven velen vreesachtig om terug te keeren en stonden nog steeds tal van huizen in Den Haag leeg, een bron van bemoeienis voor de magistraat, die zich heel wat hoofdbrekens zag veroorzaakt door de zorg voor de onbeheerde eigendommen, zoodat den 28en Juni al weer een verbod werd afgekondigd, de leegstaande huizen binnen te dringen en daaruit te stelen.

Zoo zuchtte Den Haag dus nog steeds onder de vreeselijke gevolgen van den krijg. En was het daardoor, nu de welvaart geheel vernietigd en het kapitaal der burgerij verslonden was, niet in staat, de zaak van den opstand financieel te steunen, de Hagenaars onttrokken zich weer niet, toen men zich in staat zag door het leveren van de kerkklokken het gieten van grof geschut te bevorderen. Want evenals Middelburg in de voorafgaande bange dagen niet geschroomd had, de zijne voor den aanmaak van kanonnen ten behoeve van het ontzet van Leiden op te offeren, zoo stelde ook hier de magistraat met bereidwilligheid die uit den Sint-Jacobstoren ter beschikking van de gemeene zaak. Den 10en Mei 1575 reeds was, waarschijnlijk op order van het college van de admiraliteit, last gegeven „omme allen de clocken binnen denzelven Haghe wesende, van stonden aene af te doen nemen ende die affgenoemen sijnde naer de stede van Delft te brengen in handen van de weth aldaer” (L. E. fol. 136), terwijl den inwoners werd geboden, daarbij „alle assistentie ende bijstandt te doene, want sulcx is den expressen wille van Sijnder Excellentie.”

Incerdaad had spoedig het „afwinden” der kolossale gevaarten plaats en reeds den 6en Juli werd ter kennis van de magistraat gebracht het dien eigen dag genomen besluit der Staten, luidende als volgt: „De Staten hebben gecommiteert en geordonneert Philips Asseliers, commissaris van d'ammunitien, te mogen doen halen en transporteeren wyt den vleecke van den Hage, zekere clocke, die bij hem aldaer gereet staende bevonden sal werden en bij die van de Admiraliteyt aldaer

doen afwinden is, omme daerof een nieuw stukke geschuts gegoten te moegen werden in de plaatse van gelycke geschut, bij Sijne Excellentie tot behoef van Goerichem geschikt.”

Het trekt de aandacht, dat, hoewel in de eerste ordonnantie, deze zaak betreffende van meerdere klokken gesproken wordt, hier slechts een enkele wordt genoemd. De oorzaak daarvan is, dat ze niet alle tegelijk werden opgeëischt, althans den 29en Juli 1575 kwam een zekere Arn. ldt Pruenen, „gecommiteerde der ammunitie van oorloghe” in Den Haag opnieuw een klok halen, „weeghende naer t seggen van meester Jacob Clockstelder wonende in den Haghe voorschreven, tien duysent vyfhondert pondt luttel min ofte meer, bewelcke oij mij”, zoo verklaarde hij in zijn ontvangsbewijs „doer t nevel ende ordonnantie der Staten s'lants van Hollandt in stukken doen slaen is, omme dye te beter wytten Haghe te vervueren.”

Echter zijn er aanwijzingen, dat, hoewel bij besluit van de Admiraliteit van 1 Mei „allen de clocken” moesten worden gereed gezet, toch eenige daarvan zijn gespaard gebleven. De Riemer toch verhaalt ons, hoe in zijn tijd (1730) van de toen aanwezige de „Jesus”, wegende 9200 pond, in 1541, een kleinere, de „Jacob”, wegende 4800 pond, in 1570 werd gegoten in de Salvador, de werkklok, van 1547 dateerde, waarbij in 1647 de slagklok voor het heele uur werd gevoegd, terwijl in de oudste rentmeestersrekeningen, die het luigeld bij overlijden verantwoord, bovendien wordt gesproken van de Maria, die dan mogelijk tot de versmolten klokken zal behoord hebben. In elk geval is het zeker — zoo de opgave van De Riemer juist is — dat of niet alle klokken zijn opgevorderd, of wel, dat ter vergoeding eenige oude klokken daarvoor in de plaats zijn gesteld, welke laatste gissing mij echter het minst waarschijnlijk voorkomt.

Zoo had dus Den Haag door het beschikbaar stellen van zijn torenklokken, de zaak van den opstand naar de mate van zijn krachten trouw gediend. Weliswaar geschiedde de levering uit noodzaak en hadden de Staten zich bereid verklaard, het vlek te eeniger tijd een schadeloosstelling van 1500 Carolusgulden uit te keeren, doch het was te voorzien, dat bij den toenmaligen benarden toestand der geldmiddelen daarvan voorloopig wel niets komen zou, vooral, daar de Staten nog bij Den Haag in 't krijt stonden wegens een leening, in 1572 aangegaan.

Na zullen er ongetwijfeld onder de Haagse burgerij geweest zijn, die met leede oogen deze medewerking van de magistraat aan de krijgsverrichtingen

hebben aangezien. Want, hoewel hun getal niet groot kan geweest zijn, toch vonden men er Spaanschgezinde elementen, „kwada patriotten”, zooals de Staten van Holland ze in hun resoluties betitelden, voor wie iedere poging tot steun van een opstand een doorn in het oog was. Den 16en Sept. 1575 althans zonden de Raden van den Hove en die van de Rekenkamer, aan wie, zooals wij reeds meldde, de welstand van Den Haag — om persoonlijke redenen — meer dan de Staten ter harte ging, Mr. Jeronimus van Borre, raad ordinaris, en Andries Duyck, lid van de Rekenkamer, naar Den Haag, om aldaar „bij assistentie van de burghemeesteren van den voorsz. Haige behoerliken te reformeeren nopens de victualiën, als coorn, vleesch, byer, caes ende andere diergelycke victualiën, die binnen den voorszeyden Hage souden mogen wesen ende voorts van de voorsz. burgemeesteren te verstaen, wat persoenen pinnen den Hage souden mogen sijn, die den eedt van getrouwicheyt nyet gedaen en hebben en dieselven, 'tsij bij clockeslagh ofte anders (gelijk sij bevinden sulen te behooren) voor hen te ontbieden, omme den voorsz. eedt van getrouwicheyt te doene, en so wye van hen swarichyt maeckt of onwillich is den voorsz. eedt te doen, auctoriseeren die van den Raede ende Rekeninghe voorsz. die voorsz. commissarissen, soedanighe ongehoorsamen ende onwillighen van Coninklycke Majesteyts en Zijn Excellentie weghen te belasten, binnen XXIIIJ ure den Haghe ende ander plaetsen, zijn voorsz. Exc. toegedaen, te vertrecken, op peyne van lyf ende goet.”

Of er als gevolg van deze aanschrijving inderdaad uitwijzigingen geschieden, bleek ons niet, doch we mogen het verwachten, met het oog op de Spaanschgezinde elementen, van wie een gezaghebbend katholiek schrijver getuigt, dat „de opstand naar hun opvatting niets anders was dan rebellie en zegespraal der ketterij”, maar die vergaten, „dat de volledige zegespraal der regeeringsbeginselen van Philips II, zooals hij die door Alva's zending wilde verkrijgen, uitgeleopen was op de vernietiging van de zelfstandigheid, de nationale wetten en gewoonten des Nederlandschen volks” (W. J. Nuyens, Beleg en ontzet van Leiden, blz. 4 en 5).

Tegen deze elementen diende men op zijn hoede te zijn met dezelfde waakzaamheid, als men tegen den buitenlandschen vijand aan den dag legde. En dat men dezen niet uit het oog verloor, blijkt uit een keure van den 9en Oct. 1575, waarbij een nauwlettende bewaking van de kust te Scheveningen gedurende de nachturen (van 7 tot 5) werd voorgeschreven, terwijl

er nog steeds vast en bededagen werden gehouden, om de zege der wapenen af te smeeken.

Zoo was door deze maatregelen langzamerhand een kern van getrouwen gevormd, op wier steun in de ure van gevaar te rekenen viel, maar tevens een schare, waarin het katholicisme — zij het dan ook door stille aanhangers vertegenwoordigd — een schamel aandeel had, terwijl de hervormde gemeente steeds in omvang wies. En dit was, ook in verband met de eerder aangehaalde „Ordonnantie op het stuk der regeering in Holland en Zeeland” van den 17en Mei 1575, waarschijnlijk de aanleiding, dat de hervormde gemeente behalve de Grootte Kerk, die ze reeds in gebruik had, ook de Kloosterkerk begeerde.

Wij stuiten hierbij op een leemte in onze plaatselijke kerkelijke geschiedenis.

De laatste berichten toch, die ons omtrent de verdeeling der kerken onder de beide kerkgenootschappen onder de ogen kwamen, hielden in, dat de Grootte Kerk den 27en Augustus 1572 aan de katholieken, de Kloosterkerk aan de hervormden was toegewezen. Natuurlijk kwam daarin verandering, toen de Spaansche troepen in Den Haag gelegerd waren, doch nu, in Januari 1576, staan we plotseling voor het feit, dat de Grootte Kerk als bedehuis bij de hervormden in gebruik is. Wanneer deze inbezitneming geschiedde, bleek mij niet, doch het is waarschijnlijk, dat deze verandering samenviel met het vertrek der Spaansche legerbenden uit Den Haag of met de afkondiging van de bovenbedoelde ordonnantie van den 17en Mei 1575.

Hoe het zij, de Haagsche magistraat deelde den Prins en de Staten mede, dat, nu langzamerhand de oude bewoners terugkeerden, „de prochiekercke jegenwoordich nergens nae capabel en sal wesen van de meenichte van de burgheren ende inwoonders van dien, die, om 't Woord Goods te hooren, te kercke sullen coemen, al waer 't, dat sy saeten op 't choor ende achter in den thoorn, aldaer men de stemme van den predicant rochtans nyet hooren off verstaen en mach, alsoe men bij experiëntie dickmael gesien ende bevonden heeft”. In het begin van de troebelen, zoo bewaerden de verzoekers, had Den Haag 1200 mannen (burgers en suppoosten), die het gewer konden dragen. Voegt men daarbij de mannen boven de 60 en de jongens beneden de 18 jaar, verder de vrouwen en de meisjes, en neemt men bovendien in aanmerking, dat het getal inwoners stijgende is, dan kon men overtuigd zijn, dat de ruimte ten eenenmale onvoldoende was, „hetsij bij 't onderhouden alleentlyck der gereformeerde religie jegenwoordich

ofte oock bij admissie van beyde religiën elcx in een kercke."

Dit nu was voor de magistraat aanleiding, aan den Prins en de Staten het verzoek voor te dragen, om bovendien nog te mogen beschikken over de kerk van het voormalig predikheerenklooster aan 't Voorhout (de Kloosterkerk), een schoon gebouw, beweerden de Staten in hun toewijzing, want „in gantsch Hollandt onder alle die conventen gheen soe scone, verheven, luchtighe, ruyme, welbetimmerde kerck en is, die oock so veel gecost heeft als de kercke van 't voorschreven cloester, ende daerinne zoe veel heerlike, edele, ende groote personagen begraven liggen, soe van graven van Hollandt, Egmond, Wassenaer ende andere, die hun sepulturen aldaar vercoeren." Niettemin stonden de Staten den 14en Januari 1576 beleefdelyk „kercke, huysinghe ende boomgaerde" aan Den Haag af, zoodat voortaan beide gebouwen voor den Hervormden eeredienst zouden kunnen worden gebezigd en geen klaecht over plaatsruimte meer behoefde te worden aangeheven. Eenigszins raadselachtig doet ons deze ingebruikgeving aan: want hoewel de Staten blykbaar den eigendom aan zich hadden gehouden en later de kerk voor andere doeleinden benutten, deed de magistraat, alsof zij er geheel heer en meester was en beschikte over de door afbraak vrijgekomen materialen, terwijl de Staten op hun beurt over andere deelen van het klooster weer geheel eigenmachtig schikkingen troffen.

Toch zou in den oorspronkelijken toestand wat betreft de ingebruikneming der kerken geen verandering worden gebracht. Bleef de toevloed van het aantal personen, die naar men verwachtte zich weder in Den Haag zouden vestigen, beneden de wellicht te hoog gespannen verwachting? Men zou het inderdaad vermoeden, want de nieuwverworven kerk, die, voor de Spaansche troepen in 1574 Den Haag binnenrukten, bij de hervormden in gebruik was en sedert door de bezetting als paardenstal werd gebezigd, bleef in dien toestand van verval, werd ook bij den intocht van Leicester in 1586 als zoodanig gebruikt, terwijl het koor als geschutzgiefery werd benut, tot eindelijk, eerst in 1617 bij de hernieuwde ingebruikneming door de contra-remonstrantsche partij, het gebouw uit zijn diepen staat van verwaarloozing werd opgeheven.

Tegelyk dringt zich een andere opmerking naar voren. Hoewel in de oostelijke provinciën van ons land de kloosters gedurende het bestaan van de Republiek der Verenigde Nederlanden nooit geheel verdwenen zijn, mag men toch niet aannemen, dat de Predikheeren in Den Haag onmiddellyk na het jaar 1574 als openlyk

bestaande congregatie hun bestaan hebben voortgezet. Dat De Riemer in navolging van Van Heussen van 1574—1578 als laatsten prior een zekeren Petrus Bacherius opgeeft, mag dus niet strekken als bewijs van het tegendeel, doch als een aanwijzing, hoe de rest der kloosterbroeders nog gedurende enkele jaren bij bevriende geestverwanten hier hun bestaan naar de oude traditie voortzetten, een bewijs tevens, dat het katholiecisme onder de burgerij zich kon blijven handhaven en dat de katholieken als zoodanig ook hier ongemoeid werden gelaten, al was dan ook de publieke kerkdienst voor hen verboden.

Maar ondanks die trouw van vele katholieken aan de kerk der vaderen breidde toch de hervormde gemeente in Den Haag zich snel uit, zoodat weldra de aanstelling van een tweeden predikant noodzakelyk was geworden.

Wie in de lijst der hervormde leeraars bovenaan dient te staan, is niet met zekerheid bekend. In de resoluties der Staten van Holland van het jaar 1581 wordt genoemd een zekere „Jan Willemsz, eertijds predicant in den Hage", die, om in het onderhoud van zich en de zijnen eenigszins te voorzien, een verhooring van ondersteuning van 30 tot 50 ponden ontving. Hij zal het zijn waarschijnlijk, die aan de geregelde lijst van predikanten na 1576 zal moeten voorafgaan als een dier stoude geuzen, die als hagepreekers hun vrijheid en hun leven waagden.

In 1574 — terstond na de definitieve vestiging van de macht der Staten en de partij van den opstand — was als predikant in Den Haag beroepen een zekere Jan Pieterszoon van Castricum, toen herkomstig uit Wezel, die tot den 10en Oct. 1583 aan de Haagsche gemeente verbonden oleeft. In 1577 werd naast hem benoemd Hyronimus Hortensius, voorheen te Naarden, die zich reeds spoedig als niet voldoende rechtzinnig ontpopte, daar hij, naar Brandt mededeelt (Deel 1, 703), „de waerdij der goede werken te breedt uitmat, seggende in sekeren brief, die onder 't volk was gegeven, dat een voortganger in sonden buiten Godts rijk en eeuwig leven moest blijven en, al wilde Godt hem 't leven en rijk der eeuwichheit geven, dit niet ontfangen konde". Deze leer, welke te veel aan die der oude kerk zal hebben herinnerd, wekte verontwaardiging bij Hortensius' ambtsbroeder Jan Pieterszoon, die daartegen openlyk te velde trok. Het verschil van inzicht leidde tot twist en verwijdering tusschen de beide predikanten en tot partijkiezen in de gemeente, zoodat weldra ieder der leeraars zijn eigen aanhang bezat.

Meer den twee jaar had deze weinig stichtelyke ruzie reeds geduurd, toen de

kerkeraad besloot, daaraan kort en goed een einde te maken en beiden met ingang van den 10en Oct. 1583 van hun ambt onthief, waarna in de twee vacatures werd voorzien door de benoeming van 1e. Bernardus la Faille (uit Vlaanderen), die later, na de kerkelijke zegenpraal der contra-remonstranten den 31en Juli 1619 uit zijn ambt werd ontzet, en 2e. Petrus Everhardi (van Nieuwpoort in Vlaanderen), die in Juni 1604 overleed en opgevolgd werd door Joh. Lamotius, welke tot zijn dood in Oct. 1627 den dienst waarnam.

Nevens dit tweetal werd ter voorziening in een derde predikantsplaats een zekere Petrus Gellus Fabri uit Zutphen beroepen, die echter slechts drie maanden hier werkzaam bleef (1 Maart—31 Mei 1584) en anderhalf jaar later werd opgevolgd door Lubertus Fraxinus van Antwerpen, die den 29en Oct. 1585 zijn eerste predikatie deed en in Oct. 1606 naar Den Briel vertrok. En weder na een intermezzo van zes maanden — gedurende welken tijd een zekere Nicolaas Damnius uit Den Briel den dienst waarnam — werd in de ontstane vacature voorzien door de benoeming van de befaamde Henricus Rosaeus uit Vriemarsum bij Meurs, (die in 1637 overleed), de heftige tegenstander van Joh. Utenbogaert, die sedert 14 Maart 1590 de vierde predikantsplaats bezet had en van Sept. 1591 af ook de Waalsche gemeente als leeraar ter zijde stond, terwijl met de intrede van Joh. de la Haye (1609—Sept. 1618) tijdelijk een vijfde predikantsplaats gevestigd werd.

Hog waren de bezoldigingen, aan het ambt verbonden, in dezen tijd nog niet 1), wat duidelijk wordt, wanneer men ze met die van andere waardigheidsbekleeders van die dagen vergelijkt, in aanmerking genomen, dat in een stad als Den Haag met zijn vele aanzienlijke magistraten zeker het puikje van de kanselredenaars zal te vinden zijn geweest, vooral, daar de Hofkapel toen nog ongebruikt was. De oorzaak, van dat alles was waarschijnlijk, dat het predikambt, hoe hoog het mag zijn aangeslagen geweest in den streng rechtzinnigen kring, bij de ontwikkelde en gezeten burgerij miracr in aanzien was. En geen wonder: het beeld, dat vele predikanten van dien tijd te aanschouwen gaven, kon moeilijk tot hoogachting stemmen.

Op het platteland was de toestand alererbarmelijkst en vele predikanten van de oude garde stonden intellectueel en moreel weinig of niets boven hun katholieke antipoden, die zooveel parochianen

van het katholicisme hadden afkeerig gemaakt, maar waardoor ze tevens verre waren blijven staan van de hervormde kerk en zoo de talrijke middenstof der natie hadden gevormd, waarop later zoowel de predikanten als min of meer in het geheim de duchtig gezuiverde en door verscherpte tucht op hooger peil gebrachte katholieke geestelijkheid hun overredingskracht zouden beproeven.

Om slechts overtuigd te zijn, in welke omstandigheden vele dienaren der overheidskerk op het platteland toen nog leefden, sommigen nog steeds in concubinaat, weifelend tusschen de oude en de nieuwe leer of niet zelden nog openlijk de eerste van den kansel predikend, intellectueele en moreele paupers vaak, neme men slechts even kennis van het rapport, overgelegd aan de Staten van Utrecht door een commissie, in 1593 door die Staten belast met een „*Visitatie der kerken ten platten lande in het Sticht van Utrecht*“ (Hist. Gen. Bijdr. en Med. VII—186).

In de steden was door velerlei omstandigheden de toestand natuurlijk onvergelijkelijk veel beter, terwijl de stichting van de theologische faculteit aan de hoogeschool te Leiden, waar vele jongelingen op staatskosten voor het predikambt werden opgeleid, een stap in de goede richting bleek. Maar desondanks bleef de publieke waardeering van het ambt nog tot in de verre toekomst gering. „Men siet, dat niet als de geringste en armste studeeren om predicant te worden. Een geleert en welsprekend predicant is wat gheacht om zijn personele gaven, maar aen d'ordre in 't generaal, wat wert er ghedefereert?“ Zoo oordeelde een bekend historieschrijver (Aitzema IV—1008) in ietwat lateren tijd (1660), toen de dragers van het ambt intellectueel reeds op aanzienlijk hooger peil stonden.

Terwijl nu de voormannen van het kerkelijk en maatschappelijk leven in Den Haag bezig waren maatregelen te treffen, die een vernieuwden geestelijken en stoflijken bloei zouden kunnen bevorderen, trokken zich donkere wolken boven het nauw herademende vlek samen. Het bosch, het nog altijd fraaie bezit van de oude grafelijke residentie, dat weliswaar ernstig geleden had, niet het minst door de opeenvolgende inlegeringen, maar waaraan men niettemin zeer gehecht bleef, „s graven houte ende wildernisse“, zoo als het eertijds veelal heette, werd met een volkomen vernietiging bedreigd.

Het zal in de allereerste dagen van het jaar 1576 geweest zijn, toen den Hage-naars ter oore kwam, hoe de Staten voornemens waren het bosch te doen kappen, den grond te verkavelen en te verkoopen en de opbrengst voor militaire doeleinden

1) Drie- à vierhonderd gulden. Wij komen op deze quaestie nader in den breede terug.

aan te wenden. Terstond begreep de magistraat, welk een ramp dit voor de plaats zijn zou en hoe deerlijk de particuliere belangen daardoor zouden worden geschaad. Terstond sloegen de Rekenkamer en het Hof, van welke colleges vele leden hier vaste goederen bezaten, de rentmeester-generaal van Noord-Holland, de suppoosten van den Hove en de magistraat de handen ineen, teneinde pogingen aan te wenden, om de dreigende ramp te keeren. Terstond werd een adres opgesteld, waarin men uiteenzette, welk een attractie het bosch voor Den Haag was, hoe men daarin de oorzaak zag, dat de Hollandsche graven er met zooveel voorliefde hadden verblijf gehouden en oock Karel V hier gaarne vertoefde; in 1510 zelfs gedurende twee maanden; hoe het gemis van het bosch het reeds zoo deerlijk verarmde vlek nog meer zou treffen, hoe het een ramp zou zijn voor de vele gestichten van liefdadigheid, die hun inkomsten grootendeels moesten trekken uit renten en hypothecken op de woningen der Haagsche burgerij, die als onderpand door het verdwijnen van het bosch en het verminderen van den luister van het vlek een zeer betrekkelijk en gevaarlijk bezit zouden worden en dat, alles samengevat, bij het doorvoeren van het plan Den Haag „geschaepen is tot een duyffhuys ende tot alle ruïne te coemen”.

Toch zou het voor de Staten een ernstige financieele opoffering geweest zijn, zonder meer aan het verzoek van de magistraat eenvoudig te voldoen. En dat men tot zooveel edelmoedigheid ook gezinszins bereid was, bleek al spoedig, tot grooten schrik van burgemeesteren en raden. Den 14en Januari 1576 n.l. berichtten de Staten, op dat oogenblik te Rotterdam bijeen, dat hun college geneigd was van zijn voornemen af te zien, wanneer Den Haag zich bereid toonde aan de gemeene kas een som van 6000 ponden van 40 grooten af te dragen als tegemoetkoming in de derving van een zoo aanzienlijk bedrag, als de verkoop van het geheel beloofde op te brengen, mits het besluit van de magistraat binnen tien dagen ter kennis van de Staten zou gekomen zijn.

Natuurlijk eischte een dergelijke voorslag grondige bespreking en gezette overweging, vooral, daar het vlek in een pijnlijken financieelen toestand verkeerde. Vandaar dat de gezamenlijke onder-teekenaars van het eerste request zich den 26en Januari tot de Staten wendden met het verzoek om 14 of 15 dagen verlenging van den fatalen termijn, daar in den nacht van den 22en op den 23en Januari de elementen dermate hadden gewoed, dat het arme vlek met zijn bouw-

vallige huizen, die door soldatenhanden reeds zoo deerlijk waren gehavend en door gebrek aan ijzerwerk en voldoende verankering alle verband en steun misten, met algeheele vernietiging was bedreigd, waardoor de magistraat met zorgen was overstelpt en een definitief besluit nog niet gevallen was.

Een vreeselijke aardbeving n.l. had de huizen op hun grondvesten doen trillen, zooals „bij menschen memorie nooyt gehoort nocte gesien es, storme ende tempeest, daerdeur behalve die affgevallen huysen den Hage beschadigt es over de vier ofte vijff duysent gulden”, een ramp, die de aandacht der autoriteiten geheel in beslag had genomen, zoodat de tijd ontrak, om door gezamenlijk overleg tot een beslissing te geraken.

Evenwel blijkt het, dat ook uit anderen doofde — welke oorzaak daarvoor dan ook moge bestaan hebben — de magistraat veel tijd noodig had, om in dezen haar besluit te vormen. Het meest waarschijnlijk is het, dat, terwijl men pogingen had aangewend om het aandeel vast te stellen, dat ieder der belanghebbende partijen had bij te dragen in de te storten som, men tevens beproefd had, het bedrag van 6000 gulden tot een meer bescheiden getal terug te brengen. Om den loop der onderhandelingen nu te oespedigen, verzonden de Staten den 6en April 1576 een missive, waarbij kort en goed gedreigd werd met het kappen van het geheele terrein, zoo niet vóór den middag van den volgenden dag de beslissing van Den Haag ter kennis van hun college was gebracht.

Deze aanmaning schudde blijkbaar de geesten wakker en vóór er tien dagen verstreken waren, was de overeenkomst getroffen. Den 16en April 1576 werd te Delft door den Prins en mede namens de Staten de „acte van redemptie” verleend, waarbij verklaard werd, dat „t voorsz. bosch ende warande van den Hage sal blijven geremedieert ende geaffecteert, dat men 't selve tot geenen tijden, uyt wat saecke van necessite oft noot 't selfde soude moegen geschieden, en sal mogen vercoepen omme off te houwen ofte doen offhouwen ten behouwe van de gemeene saecke ofte andersints, ende dat men nyet en sal gehengen ofte gedoghen 't selve te geschieden, behoudelick ende welverstaende, dat 't voorsz. bosch ende warande van den Hage sal blijven tot alsulcken gebruyck ende service, als 't van ouden hercommen heeft gestaen,” en dat alles op de volgende voorwaarden:

1e. dat de magistraat aan de Staten zou „remitteeren ende quijtschelden mitsdesen de clocken uyten Haeghe bij den voorsz. Staeten doen haelen, bedragen-

de omtrent ter somme van vijftienhonderd Carolus guldens”;

2e. dat de gelden, in het jaar 1572 door de magistraat aan Mr. Hendrick Meyster afgedragen ten behoeve van de gemeene zaak, niet zouden worden teruggevorderd vóór het einde van den krijg;

3e. dat de burgerij van Den Haag met de suppoosten van den Hove zou opbrengen een som van duizend Carolus-guldens, waarvoor direct kwitantie werd overgelegd.

Natuurlijk was het noodig, voor het bijeenbrengen van deze gelden een omslag over de burgerij en suppoosten vast te stellen, waarvoor weder de toestemming der Staten vereischt werd. Maar ook deze zaak werd nog den eigen dag bij afzonderlijke acte geregeld en door Prins en Staten geteekend aan de magistraat ter hand gesteld.

Zoo was dan het bosch, de schoonste parel aan de kroon van onze residentie, voor Den Haag bewaard gebleven. Tóch bleek de heffing van den opgelegden omslag over de burgerij nog aanleiding te zullen geven tot ernstige moeilijkheden. Het ligt toch voor de hand, dat bij den benarden toestand, waarin velen der Haagsche burgerij verkeerden, het aan een groot getal der ingezetenen minder welgevallig was, dat voor dit speciale doel een zoo drukkende last weer op hun schouders werd gelegd, waar zij van het nut van dezen maatregel nog geenszins overtuigd waren. Het wekt dan ook geen bevreemding, dat sommige ingezetenen, die door de vreeselijke gebeurtenissen van de laatste jaren financieel aan het einde van hun krachten waren gekomen of althans voorgaven daartoe onmachtig te zijn, eenvoudige nalieten hun aandeel in de afkoopsum op te brengen. Vandaar, dat den 16en Sept. 1576 de magistraat van de pui van het stadhuis deed aflezen, dat velen nog steeds weigerden hun bijdrage te storten voor de redemptie van het bosch, waarna de bedreiging volgde, dat, zoo de nalatigen niet binnen twee dagen na de afkondiging aan hun verplichtingen hadden voldaan, inkwartiering van een of meer soldaten volgen zou, een schrikbeeld, dat zeker zijn succes niet zal hebben gemist.

Dat een dergelijke weigering geenszins altijd op onwil berustte, zagen we reeds en wij zullen door een vluchtig schets van de toestanden ten onzent aantoonen, dat de inzinking van de welvaart en de verwoesting van de plaats nog de diepste sporen hadden nagelaten, en de opheffing uit den meest vervallen staat nog nauwelijks merkbaar was.

De straten, die met inspanning van alle krachten nog slechts ten deele ont-

ruimd waren van puin, mest en afval en die nog in Dec. 1575 een toonbeeld van vervuiling hadden opgeleverd, toen de magistraat bij keure van den 18en van die maand gebod, alle vuil uit de huizen en stallen op straat te brengen, opdat het naar buiten de stad vervoerd zou kunnen worden, die straten leverden thans weer een dieptreurigen aanblik door de brokstukken van balken, muren en dakbedekking en al wat verder door het woeden der elementen in den noodlottigen nacht van 22 op 23 Januari 1576 uit zijn verband gerukt, verwoest, gebroken en naar beneden geworpen was. Van eenig oplevend verkeer door den aanwas der bevolking, waarvan de magistraat in haar verzoekschrift om het bezit van de Kloosterkerk blijkbaar den indruk had willen vestigen, was nog zeer weinig te bespeuren. En dat aan dit adres overdrijving niet vreemd was, de toekomst zou het bewijzen: immers de nieuwverworven kerk werd niet in gebruik genomen, vóór in 1617 de scheuring in de hervormde gemeente een tweede gebouw noodzakelijk maakte.

Veriatenheid en ellende staarden dan ook allerwegen den vreemden bezoekergrimmig aan en het vlek, dat een eeuw geleden ruim een tijdperk van aanhoudenden bloei had gekend, leverde thans den treurigsten aanblik op, een doolhof van vervallen, vernielde en beroofde huizen, waartusschen de nauwe en door puin versperde straten zich heenslingerden.

Weer werden dus de boeren uit de omgelegen dorpen aan den arbeid gezet, om de ontredde straten eenigszins begaanbaar te maken en het puin naar buiten te vervoeren. Maar nog maanden daarna, den 1en April 1576, verklaarde het Hof van Holland, dat het vlek „mit groote mishoopen in alle straeten ende steghen beset ende ghedeformiert es, dat men dezelve straeten tot veel plaatsen mit waegen ende pairden nyet en mach (lees: kan) gebruycken, uyt welke vuylichkeiten en mishoopen oock groote stonck ende pestilential exhalatie rijzen”, waarom op dien datum opnieuw de boeren van Rijswijk, Voorburg, Wassenaar en Loosduinen bevel kregen, uit ieder dorp dagelijks beschikbaar te stellen „ses warhonen mit paerden, omme daermede die van den Haige te dienst te comen en met dieseive wagens die mishoopen en vuylichkeiten te helpen, wech voeren ende zulex den voorsz. Hage helpen schoonmaeken”.

Nog lang echter zou het duren, eer Den Haag uit dien toestand van diep verval ook maar eenigszins was opgenomen. Toen Pieter Bor, de bekende en betrouwbare historicus, die blijkens de opdracht van het negende boek van zijn

„Nederlandsche Oorlogen”, enkele jaren in Den Haag woonde (in het hoekhuis Riviervischmarkt—Nieuwstraat, waar thans het kleedingmagazijn Lijnkamp is gevestigd) eenigen tijd na de Pacificatie van Gent — dus na den 8en Nov. 1576 — het vlek bezocht, waren de straten „mit gras bewassen, van veele heerlijke en schoone huysen waren deuren, vensteren, solderen en al 't houtwerck verbrant, in de beste en sierlijkxste cameren hadden de paerden ende beesten haere legers gehadt; het ijserwerck, anckers ende anders was uytte huysen gerooft, so dat men soude gemeent hebben, dat de huysen niet en mochten staende blijven ende seer weinig inwoonderen waeren daer gebleven.”

Zoo was de toestand, toen Den Haag andermaal inkwartiering zou ontvangen. Den 30en Nov. 1576 o.a. waren er op het Buitenhof 40 ruiters onder kapitein Michiel aangekomen „buyten coste van de ingesetenen aldaer”, waarvoor de magistraat het „ruychvoer” (hooi en stroo) te leveren had en bovendien 8 stuivers per week voor logies aan ieder der manschappen zou uitkeeren, welk bedrag later door de Staten zou worden gerestitueerd, blijkbaar als gevolg van de actie, vroeger door het vlek tegen de inlegering gevoerd. Den 8en Dec. 1576 volgde in verband hiermee een besluit van Edelmogenden, waarbij het bedrag der vergoeding was bepaald, berekend naa reeën wekelijksche soldij van 24 stuivers voor den kapitein, 18 st. voor den luitenant en den vaandrig, 10 st. voor den trompetter en den schrijver en verder 8 st. voor ieder der ruiters.

Maar kapitein Michiel was met het bedrag, dat de Staten hadden vastgesteld eenszins tevreden geweest. Zelfs had hij voor ieder ruiters 15 st. geëischt, doch „bijjuw, burgemeesters en regaerders” hadden hem verklaard, dat ze gaarne aan zijn wensch zouden voldoen, „indien zij des machtig waeren”, maar dat het de magistraat ten eenenmale aan geldmiddelen ontbrak. De kapitein stond echter op zijn stuk, zoodat ten slotte de Prins den 17en Maart 1577 bepaalde, dat aan het verlangen zou worden voldaan, met dien verstande, dat „die voirschreven lasten van service bij die van den Haegge zullen worden opgebracht ende gevonden bij capitale impositie, die zyluyden daertoe moegen doen heffen ende lichten”, waartegenover de ingezetenen dan waren vrijgesteld van alle andere lasten ten behoeve der soldaten, zooals „de leveringhe van bedden, lijnwaet, logement, als anderszins”. Opnieuw was dus op de schamele beurzen der Hagenaars een aanslag gedaan, waaruit het surplus der te betalen soldijen geput moest worden.

Aldus was het lot van het arme vlek, dat zelf niet vertegenwoordigd in de vergadering der Staten, willoos en vaak rechteloos zijn lot moest leggen in handen van de niet steeds even rechtvaardigvoerende regenten, waaronder er waren, die zooals de Delftsche — met leede oogen de herleving zouden hebben aangezien van de zoo deerlijk geteisterde plaats, die op zich zelf van toepassing kon achten de woorden, door Vondel in zijn Roskam later den regenten in den mond gezegd:

„'t Is: drijft den ezel voort, gemeenten-
ezel, draegh.
„Het land heeft meelgebreck, dus breng
den zak te molen
„Het drijven is ons ampt, het vak is u
bevolen;
„Vernoeft u, dat ge zijt een vrygevocht-
ten beest,
„Is 't naer het lichaem niet, zoo is het
naer den geest”.

Maar toch, al bleven de lasten knoelend drukken en kon men slechts met de uterste moeite in zijn allernoodigste behoeften voorzien, toch was er allengs eenige vooruitgang te bespeuren.

Uitgeweken burgers, die sedert eenige jaren zich elders hadden opgehouden, waren teruggekeerd en kregen nu, zoo lezen we in een keure van den 11en Maart 1577, bevel, den eed van trouw aan den Prins af te leggen. Het Hof van Holland, dat sedert vijf jaren zijn zittingen te Delft gehouden had, vestigde zich eveneens weer in de oude vertrekken op het Binnenhof en droeg daardoor niet weinig bij tot den hernieuwden bloei van het vlek.

Het verzoek hiertoe schijnt oorspronkelijk te zijn uitgegaan van Den Haag doch ook de vele leden van den Hove en andere belanghebbende suppoosten hadden hun goede redenen, dit verzoek krachtig te steunen. Velen toch — we zagen het reeds — hadden in Den Haag hun bezittingen, die renteloos daarheen stonden en veelal aan vernietiging, bijna zeker aan verwaarloozing ten prooi waren. Den 6en Maart 1577 dan richtte het Hof een verzoek aan den Prins, om zijn zetel weder naar de oude residentie te mogen verleggen en reeds den 13en daaraanvolgende was daarop een gunstige beschikking, geteekend te Middelburg, door dezen gegeven. Nu de „provincien vereenicht en met een vaste p.ys gereuneert (n.l. door de Pacificatie van Gent, 8 November 1576) en voortls de naerbuur steden van den soldaten, miten welken dezelve altijts belast zijn geweest, jegenwoordelicken bevrijt zijn en mitsdien geen zorghe of perijckel en valt, in 's-Gravenhage wederomme metter wone te trecken, soe veel te meer dat sulcx

den Staeten van Hollandt goeddunckt", achte ook de Prins den tijd gekomen den zetei van het Hof van Delft naar Den Haag te verleggen, „hoepende door Ulieder presentie, dat de voorsz. plaetse corts in heur oude stand zal gebrocht en van de ruynen, die d'inwoenderen aldaer in dese voergaende oorloge geleden hebben, wederomme gerepareert werden". (Zie ook De Riemer I—89).

Evenwel, al oordeelde de Prins het onbemaarde en niet van grachten voorzien's Gravenhage veilig genoeg, de Statcn achten toch eenige voorzichtigheid niet ongewenscht en besloten „aen die van den Raede van Holland te schrijven, dat sijieden in 't vertrecken nae Den Haggeens memoriaelboeken, registeren ofte andere origineele stucken zouden transporter en ofte bij haeren griffier aldaer doen vervaren." (De Riemer, t. a. p.). Daar deze bepaling echter een geregeld werken van het Hof vrijwel onmogelijk maakte, verzocht dit college van deze hinderlijke verplichting ontslagen te mogen worden, waarop de Staten ten slotte den 9en April d.a.v. in afwijking van hun vroeger besluit vaststelden, dat de griffier mocht doen overbrengen „eenige registeren van de dingtalen, acten en sententiën, met eenige memoriaelboeken en sonderlinghe 't loopende memoriaelboek, die men voor het eerste ende dagelijks zoude moghen hebben te gebruiken, met de sacken en processen, al tot dienste en gerief soo wel voor die van den Raede als van partijen; welverstaende, dat alle de andere de memoriaelboeken, chartren ende papieren, die in bewaernisse van den griffier gewoonlijken sijn te blijven, die men dagelijks niet en heeft te gebruycken, blijven sullen binnen der stede van Delft in een versoeckerde plaetse, bij de Staten geordonneert ofte noch te ordonneren".

Zoo zou het Hof dan weer als vanouds zijn zittingen houden in de oude grafelijke vertrekken van het Binnenhof. Maar ook de Rekenkamer zou er weldra weder gevestigd zijn, dank zij waarschijnlijk weer de persoonlijke belangen en bemoeiingen der leden. Hadden de Staten nog den 4en April 1577 bij resolutie vastgesteld, dat dit college „haere residentie nochte oock haerluyder registers, stacken en munimenten uyt der stad van Delft niet en soude transporter en," weldra kwam ook daarin verandering. Reeds den 16en April toch verklaarden de Staten „op het versoeck van die van de Kamer van Rekeninghe in Hollandt, omme te mogen vertrecken naer den Haag, mits transporterende alleenlijck de memorialen, die sijluyden dagelijks van noode zouden mogen hebben", met eenige welwillendheid, „dat sijluyden haer refe-

rereren tot discretie van Sijne Excellentie".

Het is duidelijk, van hoe onschatbaar belang deze besluiten voor Den Haag waren, niet het minst voor den niverren ambachtsman, die nu werk in overvloed vond, om het vernielde, gebroken of gestolene te herstellen of te vervangen. En toe den 31en December 1578 de Staten nog bovendien besloten, „omme alle jalousie onder de steden te verhoeden, voortaan alle vergaederingen van de Staten ende haerluyder gedeputeerden in collegie gehouden sullen worden in den Hage", toen weldra ook de Staten-Generaal daar bijeenkwamen, de Raad van State, de Raad van Brabant, de Generaliteit, rekenkamer en meerdere colleges zich er vestigden, waren voor 'sgraven oude residentie betere dagen aangebroken, zoodat het eertijds zoo armoedige vlek tot bloei geraakte en in het begin der 17e eeuw volgens getuigenis van Bor zich ontwikkeld had tot een plaats van ruim 2400 huizen.

Van geregelde inlegering bemerkt men voortaan ook allengs minder. De aanleiding daartoe zal geweest zijn de betreding van Amsterdam tot de partij van den opstand. Was nog den 23en Nov. 1577 de overrompeling der stad onder Helling en Ruichaver mislukt, den 26en Mei 1578 leidde de burgerij vrijwillig de oude regeering uit, nadat in juli van het vorige jaar Haarlem tot de zijde der verbonden steden was toegetreden, waardoor geheel Holland van vijanden was bevrijd en het gevaar voor een inval vrijwel denkbeeldig mocht heeten. Alleen nog zijn het doortrekkende troepen, die nu en dan gedurende den nacht of voor weinige dagen slechts onderdak verzoeken, zooals aanschouwelijk wordt geschilderd in het door Prof. Fruin uitgegeven Journaal van Splinter Helmich (Kronijk Historisch Genootschap 1875), met al zijn weinig belangrijke, maar toch illustreerende bijzonderheden, die daaraan meerder relief geven, zooals de enkele mededeeling, hoe den 2en Febr. 1578 een vijftal Staatsche soldaten, die te Vianen gemuit hadden, „in 't bosch in den Haech door die roy roey gehangen werden" (bl. 188).

En terwijl hield de magistraat zich bij tusschenpoozen bezig met aangelegenheden, die de herinnering aan de vreeselijke oorlogsjaren van voorheen deden herleven. Zoo kwam den 5en Aug. 1579 het verzoek in behandeling van Andries Steynen, waard in den Burch, „daerby hij eyschte de somme van 273 pond en 14 schellingen tot 40 grooten 't pont uyt saecken van costen van gelach bij de capitain enoe soldaten te zijnen huysse verteert", waarop de magistraat besloot, „dat men den iser

Andries Steynen sal betaelen voor sijn achterwezen voorsz. de somme van twee hondert gulden eens, te weten de helft aen 't gunt hij dus lange sculdich es van impost, en d'andere helft te betaelen aen geide". (Groote Wet, 20 vo.).

Een jaar later bijna, den 21en Mei 1580, kwam aan de orde een dergelijk request van Job Jansz, „daerin hij versocht recompense van 'tgeen hij seyde hem te competeeren yt crachte van [verteringhe in] den jare LXXIJ gemaect bij den grave van Boussu als den stadhouaer en capitain-generael upt onderhout van sijn Duytsche soldaten", die echter de min gunstige beschikking meest vernomen, dat de heeren „denselven suppliant zijn versouck ontzeggen." (Gr. Wet, 46 Vo.).

Dat onder deze hoopvolle omstaandigheden het gevoel van veiligheid in Den Haag steeds sterker werd en men zelfs niet schroomde op een enkele plaats de schansen te verwaarloozen of zelfs te slechten, blijkt uit de inwilliging van het „verouck van Pieter van Persijn, omme te mogen slechten de schansen leggende achter sijn huys in sijn lant in 't Noordeynde in den Hage", dat den 22en Dec. 1579 in behandeling kwam. Het is echter niet waarschijnlijk, dat ook anderer verzoek een even gunstig onthaal zou vinden, daar Pieter van Persijn door den luister van zijn geslacht en zijn persoonlijk aanzien boven de massa uitstak. Was hij misschien bewoner van het oude patriciershuis aan de noordzijde van de Plaats, overblijfsel naar men wil van het voormalige grafelijke slot, dat voor eeuwen daar zijn tinnen moet verheven hebben en, naar De Riemer ons meddeelt (I-716), in dezen tijd toebehoorde aan Johan van Persijn en welks achtergelegen terreinen wellicht aan het Noord-einde grensden?

NVI. DE ZEGEPRAAL DER HFR-VORMING.

Zoo was dan ten slotte voor het zwaar-beproefde Den Haag een betere tijd aangebroken en was zijn lot voortaan weder door de vergaderingen der hooge staatscolleges ten nauwste aan dat van het gewest verbonden. Het strijdende Holland zelf had zijn kluisters afgeschud en het meest nabijgelegen doel, de vrijheid van geweten en de onaantastbaarheid van zijn rechten, was bereikt door de kracht van het geuzenzwaard. De protestantsche staat was, zool niet in naam, aan toehin wezen, voorgoed gevestigd, Rome's brandstapels behoorden er tot het verleden en de eertijds opgejaagde, vervolgd en gebrandschatte geus gaf er den toon aan.

Had Pieter Adriaanszoon van der Werf, dien we als agent van den Prins in Den Haag hebben ontmoet, na zijn langdurig zwerversleven eindelijk te Leiden een vaste woonstee gevonden en had hij 't daar zelfs tot burgemeester gebracht, ook Den Haag zag weldra een gewezen watergeus op het magistraats-gestelte. Het was Salomon van der Houve, die in 1576 het baljuwschap over de residentie aanvaardde.

Een onbekende in den strijd tegen Spanje was ook hij niet. Eenige jaren voor het uitbreken van den opstand had hem als baljuw van Schiedam de ongenade van de geestelijkheid en van Spanje getroffen door de slappe naleving van het plakkaat van 8 Mei 1521, te Worms, uitgevaardigd, waarbij het kennismaken, het in bezit houden of het drukken van Luther's werken verboden was en den stedelijken besturen werd gelast, de handhaving daarvan met kracht te doen geschieden. Dit nu was de oorzaak geweest van zijn val en in 1570 zat hij zelfs op de Voorpoort, tegelijk met de vier pastoors, die den 30en Mei van dat jaar werden verbrand. Doch na een zevenjarige gevangenschap eindelijk aan de handen van zijn vervolgers ontkomen verliet hij het land, om weldra als kapitein op een der schepen van de Watergeuzen voor Den Briel te verschijnen. Aan de zijde van den opstand wist hij nog meermalen door gematigdheid en kloek beleid de aandacht op zich te vestigen, tot hij in 1576 als baljuw van Den Haag werd benoemd, welk ambt hij tot zijn kinderloos overlijden in 1584 bleef bekleeden. (A. P. van Groningen, De Watergeuzen.).

En met hem was voor meerderen der vervolgd en wreed getroffen en uit de dagen van Spanje's eerste overweldiging een tijd van herademing aangebroken en zeker zal de magistraat van Den Haag den 8en Nov. 1579 met dankbaarheid in het hart hebben „geresolveert, dat de weduwe van meester Jacob van den Eynde van nu voortan zal genyeten vrijdomme van impositie van de wijnen ende byeren van de somme, die sij voor haer familie inlegen sal" (G. W. fol. 32).

School en kerk beide waren natuurlijk gedurende de laatste jaren geheel op protestantsche leest geschoeid geworden. De rector Mr. Bernardus Beyma mocht als goed calvinist voor zijn taak berekend worden geacht en toen hij in 1588 overleed, moest al spoedig naar een even waardig en leerstellig opvolger worden omgezien. Als zoodanig benoemde de magistraat den 15en Januari 1589 Mr. Volkert Westervolt, die zich tot taak zag gesteld, de kinderen te onderwijzen „in fundamentis grammatice, syntaxis als

andere", maar toch allereerst en voornamelijk zijn leerlingen behoorde „te instrueren in de Christelijke religie, goede costen en zeden, ygelick nae zynen begryp ende bij de andere twee schooimeesters 't selve mede te doen preleeren ende goede toezicht daer op te hebben", voor welken arbeid hem 450 gld. als wadde werd toegekend met vrije woning, vrijheid van accijns, exue en verdere gemeentelijke lasten, onder adracht echter van de schoolgelden aan de gemeene kas (Pap. Reg.)

Wat tot deze bepaling betreffend vrije woning aanleiding gaf? De nieuwe rector bezat, had althans bezeten, „de huysinge, genaempt in de Vleerboom, staende in de Vleersteech" (Pap. Reg. fol. 68), een nieuwe straat nog, die naar het verhaal van Bor in zijn tijd werd aangelegd.

Hoewel het nu niet onmogelijk is, dat de eigendom van deze woning inmiddels op anderen was overgegaan, moet de oplossing van deze kwestie toch in andere richting worden gezocht. In 1576 werd n.l. het oude burgerweeshuis overgebracht uit de Nobelstraat naar eenigste restaureeren gebouwen van het voormalig St. Agnietenconvent, door de overheid aan de regenten daartoe ter beschikking gesteld. Niet lang daarna werd ook de oude Latijnsche school uit de tegenwoordige Schoolstraat naar de terreinen van het klooster verplaatst en wel naar een straat in wording, die in den volksmond al spoedig den naam van Nieuwe Schoolstraat of Zuilenstraat (thans Zuilingstraat) had verkregen. In 1593 werd daarna de z.g.n. „grote schole" — het oude gebouw in de Schoolstraat — door de magistraat verkocht, waaruit we mogen besluiten, dat reeds toen rector Westerwolt zijn discipelen in de nieuwe gebouwen verzameld had.

Toch is er eenige aanwijzing, dat dit reeds een paar jaar eerder het geval moet geweest zijn. Den 9en Febr. 1591 n.l., werd op voorstel van burgemeesteren, „off nyet raetsaem bevonden sal worden, om de vischmarckt te verleggen upt ledige erf bij de Schoolstraet ende deselve met luyffen doen maecken", eenpariglijk besloten, „dat men 't voirsz. erve sal doen gebruycken voor een vischmarckt en die bequamelijck doen maecken tot coste van den Hage".

Het hierbedoelde erve was het open terrein naast de genoemde oude school, welk terrein toch zeker niet uithoofde van de kwalijkkriekende afvalproducten voor vischmarkt zal zijn bestemd, zoolang daar de Haagsche jeugd zich aan de wetenschap wijdde. Immers, dat men rekening hield met de min aangename geuren mag men eenigszins opmaken uit de resolutie, genomen in de eerste vergade-

ring na St. Catharina 1591, dus wellicht in het einde van November 1591 gehouden, „nopende 't verleggen van de selve vischmarckt, dat men sal persisteren bij de voorgaende resolutie, dienaengaende bij den Schout, Burgemeesteren, Schepenen ende Vreeschappe upten IX February XCJ genomen", terwijl men verder overeenkwam, dat men op hun verzoek „eenighe gebuyren van de Vischmarckt sal ontbieden ende hen hooren", waarschijnlijk om hun bezwaren tegen de genoemde verplaatsing kenbaar te maken.

Hoe het zij, de school was, wellicht reeds met ingang van het jaar 1591, zeker in 1593, verplaatst naar het ruime kloosterterrein nabij 't Westeinde. En daarnevens nu stond de rectorwoning, een ruim gebouw, waar de latere dragers van het ambt niet zelden tal van internen bij zich hadden gehuisvest, wat aan rector Westerwolt waarschijnlijk niet mogelijk zou geweest zijn in de oude woning in de Vleerstraat.

Mag men reeds aannemen, dat in verband met de royaal toegekende wedde, de positie van den nieuwen rector weinig te wenschen overliet, toch werd nog door de magistraat ten voordeele van zijn eventueel na te laten weduwe bepaald, dat, mocht de nieuwbenoemde komen te overlijden, zijn vrouw algehele belastingvrijheid zou genieten en zelfs bij vertrek naar elders geen exue voor haar goederen zou verschuldigd zijn. Wij zien uit dit alles de breede opvatting der regenten uit het begin van den opstand, een streven, dat nog gedurende geheel de volgende eeuw met nauwgezetheid waken zou over het onderwijs der vaderlandsche jeugd, die op haar beurt een geslacht kweekte, dat in Europa mede den koers zou aangeven.

Maar diezelfde eigenschap was het ook, die onghed van gedachte verbande, waar het betrefte de vrijheid van godsdienst voor andersdenkenden. De inquisitie, die elders bleef woeden, waar Rome's kerk de overhand bezat, duldde men op den Hollandschen bodem niet, al gaf men daarom nog geen vrijheid voor de openbare uitoefening van de leer. Wel had nog den 6en Juli 1575 de hooge overheid bepaald, „dat de uitsluitende handhaving van den gereformeerden godsdienst sal blijven" (Res. St. v. H.), maar een vroom katholiek, die, al verheelde hij zijn meening niet, geen aanstoot gaf door uiterlijk vertoon, werd ongemoeid gelaten, ook toen aan de overzijde de hartstochten nog dermate woedden, dat den 9en Augustus 1575 bij de inneming der stad Oudewater door de Spaansche troepen de predikant Jan Jansz. werd opgehangen wegens „volstandicheyt in den evangelij" welke kloekheid op de geuzen van die

dage nzóó diepen indruk maakte, dat een van de burgemeesteren van Gouda ter statenvergadering verklaarde, dat het lichaam van den geëxecuteerde, na zestien maanden te hebben gehangen, nog niets afzietelijks had, „wesende een mirakel Gods” (Res. St. v. H. 16 Juli 1582).

Maar dat, waar dergelijke wreeden en nog steeds geschieden, een krachtige houding werd aangenomen tegen hen, die den Staten inzake den godsdienst een voet dwars zouden zetten, bleek den 25en Juni 1579, toen besloten werd een zekeren Dirk Anthonis, schout van Oegstgeest, op de Gevangenpoort te doen brengen, daar hij tegen een der burgemeesteren van Leiden had verklaard, „dat hij de roomsche religie wederom wil helpen invoeren ende alle andere van contrarie religie den hals helpen afsnijden met meer andere oproerige woorden” (Res. St. v. H.)

Ook de roomsch-katholieke kerkegoederen bievon na de bevestiging van den opstand gesequestreerd ten behoeve van de gemeene kas. De inkomsten der vicariën werden, voorzoover nog afstammelingen van de fundateurs in leven waren, niet zelden weder aan dezen toegekend en zoo geschiedde het, dat bijv. de Staten van Holland den 4en Juni 1585 beschikten op het verzoek van Geertruid van Ophemert, dochter van wijlen Barbara van Bronkhorst (op haar beurt eenige afstammelingen van mr. Dirk van Bronkhorst), om in het genot te worden gesteld van de „vicarie van vigiliën en memoriën, bij haere voorouders gefundeert in de Grootte Kercke alhier in den Hage”, een bedrag van ongeveer 48 gulden, zooals ook haar overleden moeder genoten had.

Met betrekking tot het kerkelijk zilverwerk en de inbeslaggenomen priesterlijke gewaden zou ook weldra een beslissing genomen worden. Den 21en Maart 1579 werd „geresolveert,” zoo lezen we in het resolutieboek, waarin de secretaris Benninck zeer in 't kort en met blijkbaar overhaasting de besluiten van de vroedschap noteerde, „dat alle de kelcken, casuffelen, 1) alvenende andere misgewaden, sulcx deselve van Haarlem gebrocht zijn, in 't openbaer te vercoopen en deselve tot gelt maecken ende daermede te repareeren de glaessen van de kercke, en dat men in margine van den inventaris anteyekenen sal up elke zijn gilde alsulcken guede, als men vercoopen sal” (G. W. fol. 11.)

Wij hebben hier blijkens de bewoordingen van de resolutie te doen met kerkelijke goederen, gedeeltelijk eigendom van de verschillende gilden, welke kostbaarhe-

den tijdens den beeldenstorm — of waarschijnlijker nog bij het vertrek der Spaansche troepen uit Den Haag — te Haarlem in veiligheid gebracht waren, doch nu, na den overgang der stad in Juli 1577, of wellicht nadat de beeldstormerij in Febr. 1578 daarop bij vernieuwing de aandacht had gevestigd, naar Den Haag waren teruggebracht.

Er was n.l., toen het gevaar voor de katholieke kerkversierselen opnieuw dreigde, heel wat door parochianen en kerkdienaars in veiligheid gebracht. Zoo was het aan een van hen gelukt in een ledig graf der familie Van de Werve, gelegen in de kerk tegen den torenmuur, een belangrijke hoeveelheid kostbaarheden aan de oogen van de calvinistische zuiveraars te onttrekken, n.l. een tweetal zilveren monstransen ter hoogte van ongeveer 1 en 1½ voet, twee verguld zilveren „Maria's in dolore”, eenige kruisbeelden, kronen van heiligenbeelden, paternosters en miskannetjes, welke versierselen, volgens een gissing van De Riemer op grond van het opschrift op een bijgevoegd altaarkleed, zullen behoord hebben tot het altaar van de „Zeven Weccen”, dat zich eertijds in de Grootte Kerk of in de grafkapel der Van de Werve's moet bevonden hebben. (De Riemer 1—360).

De eerstbedoelde en nu te Haarlem opgespoorde goederen waren dus bestemd om te worden te gelde gemaakt, terwijl de magistraat, door de opbrengst der verschillende stukken afzonderlijk te doen noteeren, het daarvan aan de gilden toekomende deel zou kunnen uitkeeren.

Er ontstond echter eenige vertraging in den voorgenomen verkoop, zoodat eenige weken daarna, in Augustus 1579, opnieuw werd „geresolveert, dat men dye voorsz. ornamenten, kelcken, kappen en mantalen 1) en alle zijn toebehooren sal vercoopen ten meesten oirbaer en profijte van den Hage, omme daermede te betzelen de reparatie van den toren”, welk besluit doet vermoeden, dat de voorgenomen herstelling van de fraaie geschilderde ruiten is achterwege gebleven en het bedrag is aangewend om den toren, die blijkbaar dringend hersteld behoeft, eens duchtig onderhanden te nemen. (G. W. 21 vo.)

En nadat dit alles geschiedde, rustte het in 't graf der Van de Werve's verscholen zilverwerk nog gedurende anderhalve eeuw in den schoot der aarde, tot het op een der laatste dagen van Januari 1729 bij het opschieten van een graf werd gevonden en aan den staat verviel.

1) Versierde band, dien de priester om den arm draagt.

1) Deel van het priesterlijk gewaad.

Bij K.B. van 15 Jan. 1816 no. 37 werden deze versierselen aan de katholieke kerk in de Molstraat overgedragen, de hoofdkerk van het roomsche Den Haag van die dagen. 1)

1600 was dan de oude St. Jacob voor een goed deel van haar ouden luister beroofd! Waar het hoofdaltaar en die van verschillende gilden eertijds gestaan hadden, waar de talrijke beelden aan muren en pilaren de eenonigheid der lijnen en de eenvormigheid van het pleisterwerk braken, daar vertoonden zich voortaan de monotone vakken, die het geheel iets kils en ledigs bijzetten.

Hoewel dit met de starre calvinistische begrippen van soberheid, zooals die in deze dagen werden gehuldigd, in overeenstemming mocht zijn, hadden toch magistraat en gilden gezamenlijk getracht hierin eenige verbetering te brengen, binnen de grenzen echter van wat behoorlijk werd geacht. Den 27en Juni 1579 besloten burgemeesteren en regeerders van Den Haag „dat men tot coste van den Hage sal laeten maecken en scilderen de thien geboden, omme die te stellen upt koor tusschen de twee pilaren, daer eertijds het altaer gestaen heeft en dat tet de kerckmeesters ten minsten coste sullen verrigten”. (G. W. 19 vo.) Den 14en Augustus van dat jaar wordt van deze zaak nader melding gemaakt,

1) Op een daartoe strekkend verzoek van den pastoor van de kerk aan de Oude Molstraat werd bij bedoeld Kon. Besl. bepaald, „dat aan de Roomsche-Katholieke kerk Onzer Residentie, thans bediend wordende door den pastoor Adrianus van der Sluys, alle de nog aanwezig zijnde altaarstukken en sieraden, sedert den jare 1729 onder de regeering van 's Gravenhage berustende en bij mr. Jacob de Riemer in zijn Beschrijving van 's Gravenhage Ie deel, 6e hoofdstuk, pag. 360 vermeld, zullen worden toegestaan, behoudens het regt van elken eventueel eigenaar, om dezelve te reclameren

Dat dezelve derhalve nimmer verkocht noch vervreemd, noch veranderd, maar alleenlijk als altaar- en kerksieraden zullen kunnen en mogen worden gebruikt.

En autoriseeren en gelasten wij den burgemeesteren Onzer Residentie gemelde overblijfsels aan voornoemde Roomsche-Katholieke kerk af te geven.” (Aig. Rijksarchief Binnenlandsche Zaken na 1813, no. 65.)

In afwijking van het bepaalde bij het aangchaald K. B. heeft men later echter vrijheid gevonden, bedoelde voorwerpen af te staan aan het Bisschoppelijk Museum te Haarlem, waar ze in den Gids (4e druk door J. J. Graaf) onder no. 158--163 voorkomen.

als de secretaris in zijn resolutieboek mededeelt, dat er „is geaccordeert met David Cornelisz, schilder, ter cause van 't scilderen van de thyn geboden in de Grote kercke, dat hij sal hebben 30 pond tot 40 grooten,” denzelfden schilder, wien den 6en Sept. opdracht werd verstrekt tot het „verluchten mit goede oliverwe” van de wijzerplaten en de wijzers aan den toren, waarvoor hij 18 gulden zou genieten.

Cok het schuttersgilde van St. Joris volgde op den door de magistraat aangegeven weg. Den 2en Nov. 1582 contracteerden de overlieden met denzelfden David Cornelisz en den schrijnwerker Jan Hackevoort over „het maecken ende scilderen mitsgaeters stellen ofte oprichten van een schoon taferael aan de muur, daer 't outaer van henluyder confrerie plach te staen in de Grootte kercke alhier, naer aisuleken patroon, als daarvan de ontwerpen, uytgenomen, dat sijluyden 't selve patroon altereren ende verbeterén zullen nae de lijste van St. Joris gestelte” (Inv. St. Joris no. 336.) Het schijnt evenwel, dat de lastgevers niet in allen deele over het geleverde kunstwerk tévreeden waren, althans van de bedongen 52 gulden bleef een gedeelte onbetaald, tot Mr. Jan van Eemskerk in opdracht van de eischers zich wendde tot het Hof met het verzoek, de betaling te willen gelasten van de resteerende 29 gulden „ter cause van de twee ieste derde paerten van het bedongen loon van het schoone houtwerk ende schilderije mit schriftuerliken moraelen ende ander lofwerek by henluyden respectieve gemaeckt ende oplevert, in de Grote Kercke van den Hage aldaer noch staende”. Blijkbaar werd debsch van de beide vervaardigers bijlijk geacht; immers den 5en Sept. 1586 gaf het Hof bij aantekening in margine last tot betaling, waarna de deurwaarder den 12en d.a.v. aan gedaagden aanzegging deed (Inv. St. Joris, no. 337).

Niet lang daarna verlangden de Scheveringsche kerkmeesters, op voetspoor van wat in Den Haag geschied was, eveneens hun bedehuis te versieren met één dergelijk bord. Daar het hun echter aan de benoodigde contanten mangelde, kwamen ze tot de Haagsche magistraat met het verzoek „omme te hebben een toevouginge voir haere thyn geboden te doen maecken”, waarop in de vergadering van den 13en Mei 1581 hun werd „toegevoucht de som van dertich ponden tot 40 grooten 't pondt” (G. W. fol. 55.)

Ook reeds vroeger had zich de zorg van de magistraat tot deze kerk uitgestrekt. Den 5en April 1579 werd genoteleerd, dat den vorigen dag met de kerkmeesters aldaar was overongekomen, dat de magistraat „tot behoefte van de kercke

aldaer, omme deselve kercke te repareren voor eens te geven uyte penningen van den Hage, sonder 't selve te trecken in consequentie, de somme van honderd guldens eens," mits dit bedrag in zijn geheel zou worden gebruikt „tot diemakinghe van heurluyder kercke, soe wel van dack, glaesen als anderszins" (G. W. fol. 12), terwijl den 15en Nov. van dat jaar aan kerkmeesters en regenten aldaer opdracht werd gegeven tot het maken van een „paerdestal in 't cruyskooor". Een bewijs, dat de oude kerk destijds nog een kruisbeuk had.

Blijkt het dus, dat de magistraat het onderhoud der Haagsche kerkgebouwen voor een goed deel of wellicht geheel voor haar rekening had genomen. Ook voor de bezoldiging der predikanten droeg ze het hare bij, al werd het grootste bedrag door de Staten van Holland geleverd.

De zorg der Staten voor den kerkdienst was uit den aard der zaak onbegrensd. Zoo waren in de vergadering van den 30en Juli 1575 gecommiteerden benoemd, „omme met de magistraten binnen de steden alomme goede ordren te helpen stellen ende houden op 't stuck der religie". terwijl den 26en Nov. 1574 was bepaald, dat de predikanten, „voor allen anderen betaelt sullen worden uyt de gereedste inkomsten van de goederen tot der kercken diensten binnen de steden ofte vlekken, haerluyder woonplaatse specterende ofte te behoort hebbende", opdat „de qualiteyt van deselve" niet zou lijden.

Bij dit besluit werd tevens de wedde bepaald op „ten hoogste" driehonderd gulden in de kleinere centra, met dien verstande, dat de predikanten overal vrije woning zouden genieten. De magistraat schijnt dit bedrag destijds echter niet voldoende te hebben geacht, althans toen in de eerste dagen van Januari 1580 Jan Pietersz van Castricum en Jeronimus Hortensius, „dienaren des Goddelijken Woorts", vrijdom van impost verzochten, werd hun dit in de zitting van den 17en dier maand gereedelijk toegestaan (G. W. fol. 36).

Reeds in Maart 1585 schijnt de wedde op hooger bedrag te zijn vastgesteld blijkens een verzoek van den kerkeraad aan de Staten van Holland, om de betaling van de beide toenmalige predikanten Petrus Everardus en Bernhardus de Faule geheel voor hun rekening te nemen, waarop deze den 13en besnikten, dat de driehonderd pond door den rentmeester van het Geestelijk Kantoor te Delft zou worden uitbetaald, terwijl de volle huishuur zou worden voldaan uit de opbrengst der kapittelgoederen van den Hove in plaats van de 50 gld., die de beide vroegere predikanten hadden ont-

vangen, waarna de toevoeging volgt, dat het ontbrekende deel van de wedde door de magistraat moest gedragen worden. Toe nevenwel in October 1585 de aanstelling van Lubertus Fraxinus als derde predikant aan de Staten werd verzocht, bepaalden deze in de vergadering van den 29en zijn wedde op een bedrag van 400 gulden, te betalen uit de inkomsten van het kapittel van den Hove, „in rentsteninge, dat omtrent anderhalf jaer geleden Petrus Gellius als derde predikant onder ghelycke gagie was aengenomen". Wat echter de huishuur betreft, de Staten verklaarden zich den 13en Oct. 1586 niet bereid, ook deze uit eigen middelen te voldoen. De kerkeraad had n.l. verzocht, ieder der drie predikanten een vrije woning te verschaffen of inplaats daarvan een gelijkwaardig bedrag uit te keeren, waarop de Staten beslisten voor ieder niet meer dan 50 gld. beschikbaar te stellen, terwijl het overige door de magistraat behoorde te worden aangevuld, waartoe deze, naar zij meenden „wel gehouden" was en bovendien „goede middelen" had.

Toch zagen de Staten er geen bezwaar in, voor eigen dienst aan een predikant van naam inmiddels een meer schitterend aanbod te doen. Zij hadden n.l. het oog op Ds. Kaspar Olivianus, „doctor utriusque juris" en gewezen hofprediker van Frederik keurvorst van de Palts, een man van „grootte gaven ende renommee", aan wien zij den 30en Januari 1579 een jaargeld van 500 ponden en vrij huishuur in uitzicht stelden, indien hij er toe wilde besluiten, „om voor de Staten ende die van den Hove Provinciael daeghelex op het Hof vermaninghe te doen".

Terwijl zich dit alles afspeelde, waren de roomsch-katholieke kerkelijke gezichten natuurlijk geheel aan hun oorspronkelijke bestemming onttrokken en reeds de vraag, wat daarmee moest worden aangevangen. Immers het aantal kerken was voor den nieuwen versoberden dienst, die geonken, altaren en wandelgangen vereischte, veel te groot en de Staten besloten daarom, zich van een groot deel der kapellen te ontdoen. Dit lot trof ook het oude kerkje van Eikenduinen, dat tot een deerlijken staat van verval gekomen was, zoo zelfs, dat de parocchianen de leien van een gedeelte van het dak hadden afgenomen, om daarmee de meest waardevolle deelen, o.a. het koor, voor lekkage te beschermen.

Den 2en Sept. 1580 besloten de Staten, dat „bij advys van de magistrat van den Hage de kerke van Eyckenduynen gudemolier sal werden, also de Staten verstaen, dat die kercke van Eyckenduynen onnodig is en daeromme niet gerepareert sal worden". Dit besluit, vermoed-

delijk een gevolg van de overweging, dat de hoofdkerk van Den Haag en de kapel van Loosduinen zoo nabij lagen, is te meer merkwaardig, omdat blijkt dat na de reformatie ook te Eikenduinen een predikant gekomen was en er dus naar de toenmalige begrippen gepredikt werd. Dit kon echter het noodlot van het kerkje niet afwenden. Begin 1579 reeds was de dienst er gestaakt en werd de predikant op pensioen gesteld of werd althans zijn pensionneering overwogen. Den 2en Febr. 1579 besloot de magistraat tot het zenden van een commissie uit haar miuden, om met de Staten over het be-
 drag dier uitkeering besprekingen te houden, met de opdracht, dat zij zouden „eysschen vrij gelts tot alimentatie van den predicant uyte gelden van Eyckenduy-
 nens, mits dat, indien zijlieden konnen geraecken ter somme toe van tweehon-
 dert vijftich guiden, sullen daarmede te-
 vreden sijn”, terwijl tevens werd bepaald, dat de jaarlijksche electie van kerkmees-
 ters, heiligegeest- en kruismeesters al-
 daar voortaan zou geschieden door de
 Haagsche magistraat (Gr. Wet. fol. 7 vo.)

De buitendienststelling van de kerk, die daarmede een feit was geworden, had inmiddels bij de bevolking van Eiken-
 duinen ernstige bedenkingen uitgelokt, die vooral tot uiting kwamen, toen het be-
 sluit gevallen was, het oude maar niet
 onaanzienlijke kerkje voor afbraak te ver-
 koopen. „Kerkmeesters, buyren ende in-
 woonders” verzochten toen den Staten
 met aandrang van hun voornemen af te
 zien. Doch niets mocht baten, zelfs niet
 de bereidverklaring, om het bedrag, dat
 de kerk bij afbraak zou besommen, in 's
 lands kas te storten.

De Staten hadden naar dit alles geen
 ooren. Den 13en Dec. 1580 ordonneer-
 den zij, dat de afbraak, die inmiddels
 reeds een aanvang scheen te hebben ge-
 nommen, doch wellicht op aandrang der om-
 wonenden gestaakt was, vóór Kerstmis
 moest zijn voltooid op een boete van 50
 pond, door den slooper te voldoen. De
 bewoners van Eikenduinen teekenden on-
 middellijk tegen deze uitspraak protest aan
 en kwamen opnieuw met het verzoek de
 kerk te sparen, daarbij nogmaals belo-
 vende de verkoopsom van 180 pond te
 zullen opbrengen. Reeds den 14en Dec.
 kwam dit nader adres in behandeling,
 met denzelfden uitslag evenwel, waarbij
 wij tevens de bijzonderheid vernemen, dat
 „agtervolgende 't selve contract de pre-
 dikstoel en andere gestoeltens, latryne en
 catbanken, wesende binnen de voorsz.
 kercke, geleverd sullen worden in han-
 den van de kerkmeesters van Loosduy-
 nen, om in de kercke aldaer geaccommo-
 deert te mogen worden”; in de gewezen

kapel n.l. van de abdij van Loosduinen.
 Wel stuitte men ook nu nog op den fel-
 len tegenstand van de geburen van Eiken-
 duinen, maar toen het ten slotte bleek,
 dat alle verzet nutteloos zou zijn, legden
 ze het hoofd in den schoot, en moesten
 toezien, dat de kapel in 1581 tot den
 grond werd afgebroken, met uitzondering
 van het onderste gedeelte van den toren
 evenwel, waarvan tot op den huidigen
 dag een ruïne is bewaard gebleven.

In Den Haag was men inmiddels bezig
 hetzelfde vonnis te wijzen ten opzichte
 van de vele katholiek-kerkelijke gebou-
 wen en instellingen, die sedert de refor-
 matie ongebruikt daarheen stonden. Het
 meest belangwekkend zijn intusschen de
 letgevallen van 't gewezen predikhoeren-
 klooster, omdat de geschiedenis van de
 kloosterkerk daarmee ten nauwste is sa-
 mengeweven.

Wij maakten reeds melding van het feit,
 hoe de Haagsche magistraat in het begin
 van Januari 1576 aan de Staten verzocht
 had, nevens de Grootte Kerk ook de Kloos-
 terkerk te mogen bezitten. In de zitting
 van den 14en Januari werd blijkens de
 resoluties der Statenvergaderingen daar-
 op besloten, dat „het klooster van de
 Predicaeren van den Hage, te weten de
 huysinge en boomgaerden daeraen be-
 hoorende, in vrijen eigendom van
 het St. Nicolaes-gasthuis binnen den Hage,
 en de kercke van dien tot behoef van
 de Heilige Geest, Leprooshuis en Corpus
 van den Hage” zou komen, terwijl men
 den Prins zou verzoeken, de Haagsche
 kloosters niet te verkoopen „dan tot woon-
 pietsen, sonder tot eenigen tijd ged-
 molieert te werden”.

Hoewel nu het eerste deel dezer res-
 olutie geen twijfel omtrent de bedoeling
 overlaat, ontving de magistraat een toe-
 wijzing van haar verzoek in dezen vorm,
 dat adressanten „die kerck, huysinge ende
 boomgaerden daertoe behorende rustelick,
 vredelick en volcoemelick tot allen tijden
 sullen genyeten, onderhouden ende ge-
 bruycken ten behouwe ende in der voeghen
 als vooren, sonder dat bij den voornoem-
 den Staeten ofte eenighe overheden 't
 selve verandert, vermindert ofte den voor-
 schreven remonstranten wederomme in 't
 geheel ofte deel onttrokken sal mogen
 worden.” (Pap. reg. I-161.)

De magistraat behoorde zich dus blij-
 kens de resolutie voortaan nevens de be-
 stuurderen van het Heilige Geest- en Le-
 prooshuis, slechts mede-eigenaar te ach-
 ten van de kerk, terwijl haar op grond
 van de kennisgeving omtrent den uitslag
 van de besprekingen der Staten het ge-
 heele complex onverdeeld toekwam, zij
 het dan ook, wat uit dit schrijven niet
 blijkt, in voortdurend vruchtgebruik.

De magistraat echter eischte blijkbaar

voor zich onverkort het bezitrecht op van geheel het uitgestrekte terrein met de daarbij behorende gebouwen. Daar echter de St. Jacob bij voortdurend voldeende in de behoefte aan kerkruimte voorzorg en de nieuwe Kloosterkerk voorloopig een vrij onvruchtbaar bezit zou blijven, was de magistraat van meening, het onderhoud zoo goedkoop mogelijk te moeten behartigen. Toen dus in 1580 het daarin minder goeden toestand bleek, besloot zij in haar zitting van den 19en April, dat den kerk- en fabriekmeesters zouden worden geleverd „zeeckere leyen, leggende upt pant in 't clooster”, die de leidekker daar mocht weghalen „omme de kercke te repareren” (G. W. fol. 42 vo.), terwijl den 23en Juli d.a.v. „upte requeste van de kerkmeesteren van te hebben eenighe glaesen upt predicaren clooster” werd beschikt, dat er geleverd zouden worden „zoo vele de supplianten van doene hebben, mits dat zijlieden 't loot, comende van de glaesen, upt Stadthuys sullen brengen” (G. W. fol. 147 vo.).

In dit alles hadden de Staten blijkbaar niets ongeoorloofds gezien. Doch toen de magistraat in de zitting van den 23en Maart 1581 uit zuinigheidsoverwegingen een kort en kloek besluit nam, „dat men 't clooster, te weten de oude kercke en de panden sal vercoopen in 't openbaer den meest daerom biedende” (G. W. fol. 51a) en men twee jaar later reeds bezig was eenige afbraak te vervoeren, zetten de Gecommitteerde Raden aan de verdere uitvoering van het voornemen den voet dwars. In de zitting van den 22en Maart 1583 werd door dit college besloten, dat Cornelis Isbrandsz, oud-burgemeester van den Haag, en enkele andere burgers, die eenige vrijgekomen materialen van het klooster gekocht en vervoerd hadden, het gebod tot staking van den verdere afbraak door de Staten genomen was, zou worden vergund, dat zij alsnog bedoelde materialen „sullen mogen transportereren ende gebruycken, sonder dat nochtans eenighe vorder uytvoer of demolitie van materialen uyt het voornoemde clooster gedaen sal werden”. (De Riemer, die blijkbaar de magistraatsresoluties niet onder de oogen heeft gehad, geeft van het gebeurde (Dl. I—395) een onjuiste voorstelling.)

De magistraat scheen echter niet voornemens, zich naar de aanwijzingen der Staten te voegen en ging ongestoord met den verdere afbraak door, zoodat bij statenresolutie van den 23en April 1583, uit overweging, „dat niettegenstaende voorgaende ordonnantiën ende resolutiën van de Staten van Holland voornoemt de materialen binnen den convente van de predicaren alhier in den Hage afgebraken, vervoert ende gedistribueert worden,

sulex dat de Staten daerdoor souden worden gefrustreert van 't gunt tot dienst van den lande diesaengaende voorsien soude mogen worden”, order werd gegeven door middel van hunnen deurwaarder de magistraat te doen aanzeggen, „dat zij hen onthouden omme eenige materialen, hoedanighe deselve souden moghen wesen, vorder in den voirsz. convente te doen afbrecken of daeruyt eenighsints te doen vervoeren of transporteeren, sonder voorgaende expresse last ende consent van de Staten, voornoemd.”

De magistraat legde hierop zich bij de gevallen beslissing neer, misschien, omdat ook zij inzag, dat het gebouw nog „tot dienst van den lande” kon aangewend worden. En dat zou inderdaad weldra het geval blijken. Bekend toch is het, hoe bij gelegenheid van den intocht van Leicester in Den Haag de Kloosterkerk werd gebruikt tot stalling van de talrijke paarden van 's graven ruitery.

Doch ook in ander opzicht zou het gebouw nog zijn diensten moeten verleen. Den 23en Oct. 1586 n.l. had een commissie, door de vreesdenschap ingesteld, het gebouw geschikt geacht voor de verpleging van de gewonde soldaten, die tot herstel naar Den Haag waren gezonden en op kosten der stad zouden worden verpleegd. De „stadsfabriek” was toen aan den arbeid gezet om de noodige bedsteden aan te brengen, het meubilair te vervaardigen en de gebouwen verder voor dit doel in te richten. (Res. Wet in dato.)

Waarschijnlijk moest dit nieuwe hospitaal dienen tot uitbreiding van de in gebruik zijnde ziekeninrichting aan de zuidzijde van het voormalige Voorburgstraalje, waar Mr. Hendrik van Meerbeeck als chirurgijn op bovengenoemden datum werd aangesteld en waarvan eenige gasthuismeesters het bestuur uitmaakten. Doch de kerk zelf bleef eigendom van de Staten, die in het koor, door een muur van de eigenlijke kerkruimte afgescheiden, een kanongietery vestigden ten behoeve van het gewest. En reeds was de kerk gedurende eenige jaren weder als bedehuis in gebruik, toen blijkens de statenresoluties van den 4en Febr. 1625 door Gec. Raden het gebouw onder zekere voorwaarden opnieuw aan de magistraat werd aangeboden, maar waaraan deze geen gehoor schijnt te hebben geschonken, daar het nimmer stedelijk eigendom werd.

Omtrent het Mariaconvent op den hoek van Poten en Spui, werden eveneens maatregelen tot verkoop overwogen. Reeds te voren echter hadden de schutters van St. Jorisdoelen (het tegenwoordige hotel den „Ouden Doelen”) een aanslag op deze terreinen gewaagd. In Juli 1579 n.l. hadden zij aan de Staten kennis gegeven, dat hun wederrechtelijk was ontnomen „een

stucke lants, leggende recht achter d'voorschreven doelen, t welck deselve supplianten eertijds plachten te verhuren, daermede sijlyuden d'voorseyden doelen souden onderhouden, van welck lant deselve supplianten zeeckere lange jaren in possessie hebbende geweest, zoo haddet rechts voor den jegenwoirdighen oirloghe beliefft gehad die grave van Bossu als stadhouder t selve lant naer hem te nemien ende t selve t appliceeren aen den boomgaert van den stadthouderstuyn, met belofte nochtans, dat men die supplianten wederomme voor haer affgenomen lant soude een eerlicke recompensie doen." Deze toezegging was evenwel niet vervuld, waarom deken en overliden thans verzochten, dat de Staten hun zouden willen afstaan de terreinen van het voormalige Mariaconvent (Inv. St. Joris, no. 291). De Staten hadden de zaak serieus behandeld, vroegen blijkens apostille van den 30en Juli advies van den ontvanger der conventsgoederen, wat hun den 17en Sept. werd verstrekt. Dit luidde afwijzend en de schuiters bereikten hun oogmerk niet, zoodat in de jaren 1583—94 de vrij uitgestrekte terreinen met hun opstand te gelde werden gemaakt.

Het Barabaraconvent in het Westeinde (op den westhoek van de Assendelftstraat) was in 1576 eveneens onder den hamer gekomen, terwijl het klooster van St. Agnes, dat zich langs Torenstraat en Westeinde uitstreckte, in 1578 van bestemming veranderde. De kapel werd n.l. voor afbraak verkocht en de opbrengst aangewend tot herstel van de aangrenzende kloostergebouwen, die, zooals we reeds opmerkten, weldra zouden strekken tot huisvesting van de weezen, die tot dien tijd in een paar oude en veel te bekrompen woningen in de (Korte) Nobelstraat waren ondergebracht.

Een geheel ander einde was het St. Elisabethconvent beschoren, dat de tegenwoordige Grootte Markt en de omliggende terreinen besloeg. De vreeselijke brand, die in 1584 in Den Haag woedde en de geheele Vlamingstraat in de asch legde, deed ook dit klooster in vlammen opgaan.

Het schijnt, dat deze gebeurtenis bij sommigen in den lande eenige voldoening wekte, althans het komt mij voor, dat naar aanleiding hiervan (in afwijking met het vermeldde bij Van Loon I—340) de thans vrij zeldzame gedenkpenning werd geslagen, die aan de eene zijde een engel vertoon, zwevend boven de zee en een molenstein nederwerpente, met het omschrift: „Sic ruet alta Babilon 1584", een herinnering aen Openbaring 18: : 21, terwijl op de keerzijde een brandend klooster is afgebeeld, waaromheen de woorden: „Fortis D(omi)n(us), qui judicabit eam, c(onfidente) f(ideles)", machtig is God, die

het zal oordeelen; vertrouwt, geloovigen, op Hem.

Naar de door dezen brand vrijgekomen terreinen werd in 1614 de markt verlegd, terwijl de aangrenzende gronden werden verkocht, o.a. aan J. Amelis van de Bouckhorst, op wiens eigendommen later de Bockhorststraat verrees.

Ook de vroegere woning van den pastoor, de oude „warande," ontkwam niet aan de algeheele wijziging van den toestand: den 15en Febr. 1589 werden deze terreinen, door de bestuurderen van het „Pesthuis" (het tegenwoordige hulpziekenhuis aan de Geest) in erfpacht uitgegeven (De Riemer I, 328), terwijl de magistraat den 9 Febr. 1591 besloot, „dat men upte Spruyeburgh, daer eertijds een capelle up plach te staan, daer jegenwoirdich veel onreynicheyt gebracht wert en grote stanck mede brengt, upte plaetse sal stellen drie huysen volgende t besteck jegenwoirdich getoont, so bequaemlick mogelijk sijnde."

Zoo was allengs de jonge staat, geboren uit de samenwerking der opgestane steden en weldra door de Unie van Utrecht met de overige gewesten verbonden, een sterk geprononceerde protestantsche republiek geworden, welks politiek gedrag werd door de openbare meening, dat is „die der tijdelijk overheerschende, meest krachtig zich uitende minderheid" (De Bosch Kemper, Nederland na 1830, I, 315) en doortrokken van den vrijzinnigen geest der regenten — in deze dagen nog geheel staande naast en voortgekomen uit het volk, — van de inzichten van den Prins, den „Vader des Vaderlands", de belichaming van de vrijheid en als zoodanig geëerd en bemind, niet het minst in Den Haag, waar het feest was, als hij er zich vertoonde.

Toen prins Willem van Oranje bijv. in den zomer van 1580 Den Haag bezocht, werd hij door de „colveniers-schutterij" (Sebastiaansdoelen, thans museum aan den Vijverberg) feestelijk ingehaald en waren daarvoor door de confrerie belangrijke uitgaven gedaan, waarvan zij in de magistraatszitting van den 23en Juli van dat jaar beleefdelijk restitutie verzocht. Evenwel was bij deze feestelijkheid de oud-hollandsche zuinigheid allerminst betracht, althans het resolutieboek van de vroedschap bevat de opmerking, dat „de costen zeer exorbitant zijn en een-deels nyet en zijn gedaen naer vermogen t consent van de magistraet van Den Hage", wat echter niet verhinderde, dat het verzoek werd ingewilligd, uit overweging, „dat deselve costen zijn tot vereringhe van Zijne Excellentie", evenwel „sonder t selve te trecken in consequentie" (G. W. fol. 48). En toen in December 1583 de Prins wederom Den Haag

zou bezoeken, werd in de zitting van den 5en van die maand „geaccordeert, dat men den Prince, Grave van Orangnen, sal een geschenke doen van een goet stucks wijns” (G. W. fol. 85). Den volgenden dag trok een deputatie van eenige leden uit de magistraat naar de woning van den wijnkooper Jan van Surendael, waar zij „drye aemen Rijnschen wijns, de aeme tot 65 pond” bestelden, doch daarbij zelf duchtig den beker aanspraken, zoodat de Haagsche thesaurier nog bovendien een uitgaaf had te boeken van zes pond en twee schellingen (A. J. S. van Rooijen, HJ. 1889, bl. 48).

Een half jaar daarna blijkt de Prins weder een bezoek aan Den Haag te hebben gebracht en zelfs eenigen tijd op het Binnenhof te hebben gelogeed. De thesaurier toch verantwoordt den 9en Juni een uitgaaf van 1 pond en 10 schellingen aan eenige Haagsche boden, „uyt saecke, dat zijlyden gehael hebben ten huysse van eenige burgeren tot leeninghe eenige beddens ende ander huysraet, tot behoef van Zijne Princelijcke Excellentie op 't Hoff alhyer.”

Een maand later zou de pijnlijkste slag vallen, die de jonge republiek treffen kon: den 10en Juli bezweek de heroieke figuur door het verraderlijk schot van een sluipmoordenaar. Verwarring en wanhoop maakten zich meester van velen in den stede, ook van vele Hagenaars, zoodra het bericht van den aanslag hier bekend was geworden. En niet zoodra was de magistraat ter oore gekomen, dat „wijlen nooger memoriën die Prinche van Orangiën gescopen ende omgebracht was”, of ze zond Michiel Dirxsz „mit seeckere missive aen de magistraet der stede van Delft mits nemende een wagen gins ende weer”, blijkbaar om eenige inlichtingen betreffende het gebeurde in te winnen, waarvoor de Haagsche thesaurier een uitgave van 4 ponden en 6 sch. boekte. Waarschijnlijk liep hier toen het gerucht van een reeds in Delft binne gedrongen of althans naderende Spaansche krijgsmacht, wat eenigen vreesachtigen deed besluiten, terstond het meest waardevolle hunner goederen bijeen te pakken en, binnen de naburige besloten steden een goed heenkomen te zoeken, waarom op last van de magistraat eenige gezworen boden „opten XI, XII, XIII en XIV July elcx op te vyer houcken van den Hage van 'smorgens te vyer tot 'savonts de clock acht uren scharpe wacht gehouden hebben op 't wech voeren van de gevluchte goederen van de burgers ende inwoonders van den Hage” (A. J. S. van Rooijen, t. a. p.).

Deze gruwelijke aanslag had weder ten duidelijkste aan het licht gebracht, hoe gevaarlijk het was een aanmerkelijk getal

van delijke ijveraars om zich te hebben, beïnvloed door een geestelijkheid van wie zelfs pogingen uitgingen, 's Prinzen moordenaar heilig te verklaren. En toch, men moge van die waarheid sedert lange jaren doordrongen zijn geweest, de reactie was uiterst gematigd en de gewezen kloosterlingen bijv. werden niet onverzorgd aan hun lot overgelaten. Bij besluit van den 2en Maart 1575 toch was door de Staten bepaald, dat „pastoren, canonicken, vicarissen, memoriën- en getijtheeren”, die gehoorzaamheid aan den Prins hadden beloofd, uit de opbrengst der geestelijke goederen zouden worden onderhouden, terwijl den 15en Sept. d.a.v. werd vastgesteld, dat op de kerkelijke goederen „goede ordre” gesteld zou worden, opdat de opbrengst zou kunnen dienen „tot onderhoud van alle conventualen, predicanten ende den armen”.

Den 21en Febr. 1575 had daarom Alida van Cats, religieuse uit het Loosduinsche klooster, een zeer ruime toelage uit de goederen van het convent aldaar gevraagd, „sulcx andere conventualen gegunt is geweest”, terwijl den 20en Maart d.a.v. aan Mr. P. Wollebrands, kanunnik in de kapel op 't Hof in Den Haag, een uitkeering van f 400 's jaars uit de kapittelgoederen door de Staten werd toegezegd, een bedrag, gelijkstaande met een Haagsche predikantenwedde. Vijf dagen later namen de Staten „in aansieninghe van den ouderdom des supplicants ende dat deselve is staande te goeder naem ende faem”, een soortgelijk besluit ten opzichte van den Wassenaarschen pastoor Dirk Wouters, die uit de opbrengst dierzelde goederen f 200 zou genieten. Voor de mater van het rijkere St.-Elisabethsconvent bedroeg de toelage 100 pond, voor de overige zusteren 80 pond, welke bedragen in 1594 voor de zeven overgeblevenen wederom konden worden verhoogd. De zusters uit het Agnietenklooster, die haar huusjes tegenover den toren op de oude kloosterterreinen behouden hadden, kregen in 1577 ieder 50 pond, in 1594 66 pond, wat in 1598 voor de oudere weer met 30, voor de jongere met 20 pond kon worden verhoogd (Med. der Vereeniging tot beoef. der gesch. van 's-Gravenhage II-81).

Toch was, we zagen het reeds eerder, aan de openlijke uitoefening van den katholieken godsdienst een einde gekomen. De magistraten waren in die richting gearongen vooral door den geloofsijver van de calvinistische predikanten, die op een groot gedeelte van het volk een onbeperkten invloed uitoefenden. Evenwel, waar die prediking in stilte toch geschiedde, zonder dat ze naar buiten al te openlijk bleek, daar werden de katholieke geloovigen in de uitoefening van den dienst

gemeenlijk niet gestoord, wanneer niet van min bevriende zijde op een onderzoek krachtig werd aangedrongen en bepaalde de overheid er zich slechts toe, nu en dan eenige maatregelen tegen den geheimen dienst te treffen, als was het, om voor den vorm de oude bepalingen te handhaven.

Maar allengs bleven ook deze maatregelen meer en meer achterwege en zoo zag men in de 17^e eeuw reeds in iedere stad de katholieken opgaan naar hun bodehuis, dat echter, om onnodige ergernis te voorkomen, van de straat af aan het gezicht onttrokken was. Weliswaar had in de dagen, toen de strijd tegen Spanje nog een kamp was op leven en dood, zich hier en daar weder een opleving van den beeldenstorm vertoond, zooals in Haarlem den 3^{en} en 4^{en} Sept. 1578 na den overgang der stad, den 5^{en} Sept. te Kampen, den 12^{en} Maart 1579 te Utrecht, den 12^{en} Maart en den 9^{en} Juni te Amersfoort, den 11^{en} d.a.v. te Geertruidenberg, den 22^{en} Juni te Abcoude, den 11^{en} Sept. te Zutphen, 7^{en} en 9^{en} Maart 1580 te Utrecht, Renen en Wijk-bij-Duurstede en 24 Mei 1580 te Zwolle (Journaal van Splinter Helmich), doch deze gebeurtenissen hielden, zooals reeds uit de data blijkt, nauw verband met de algemeene politieke strooming en de reactie daarvan op het volk.

Welk een verdraagzaamheid spreekt er niet uit de instructie der Staten van Holland aan den Prins, toen dezen in 1575 de hooge overheid werd opgedragen onder verplichting, dat hij, hoewel den gereformeerden godsdienst handhavende en de uitoefening van den roomschen tegengaande, niet zou dulden, „dat men op yemants geloof of conscientie sal inquiren, of dat yemant ter cause van dien eenighe meeynisse, injurie of letsel aengedaen sal worden” (Bor. I—643), of toen de Unie van Utrecht in 1579 bepaalde, „dat een yder particulier in sijn religie vrij sal mogen blijven ende dat men niemant ter cause van de religie sal mogen achterhoelen of ondersoecken”. Mocht het ook bij tusschenpoozen den katholieken geestelijken worden lastig gemaakt, inzonderheid den paters Jezuieten, die door hun drijven het minst op de sympathie der regenten konden rekenen, „men doet verkeerd het voor te stellen, alsof dat een gevolg was van geloofshaat. Er zijn bewijzen te over, die het tegendeel aantoonen” (Knuttel, Toestand der Kath. ten tijde der Republiek, bl. 14). Evenwel, „was het te verwonderen, dat de Staten aan de hoofden dier kerk, die den moordenaar van den Vader des Vaderlands den eeredienst van een martelaar waardig keurden en toedachten, het verblijf in het land en onder het volk ontzegden?” (Fruin, Verspr. Geschr. III—107).

vanwaar dan het verschil tusschen de

breedere opvattingen der Staten en die van de openbare en geheime machten van 1521? Is het gelogen in de democratischer opvattingen van het Noorden, de drijvers van de leer uitgezonderd, waarom gewetensvrijheid voor zich zelf had opgeëischt en inzag de inconsequentie van die aan een ander te willen onthouden; waar men niet dan met tegenzin de resoluties tegen de katholieken handhaafde, — zelfs door verschillende steden geweigerd af te kondigen —, doch zoo slap als slechts mogelijk was, om het sterkst geprononceerde element niet al te zeer te ontstemmen?

Waarin het schuilt, niet in de mildere opvattingen, door de jaren geschapen. Toen in 1574 Holland geen inquisitie meer kende in de vrijgeworden steden, woeden in alle hevigheid de auto-da-fé's in Spanje, die honderd jaar later nog in ontzetting waren toegenomen en eerst in 1834 werden afgeschaft. Toen aan al wat katholiek was en zich niet vijandig tegenover den lande betoonde een vrede bestaan was verzekerd, werd in 1597 te Brussel Anneken van Hove levend begraven en deden in Frankrijk de gruwelen van de dragonnades, reeds vóór de opheffing van het Edict van Nantes, de herinneringen aan den vreeselijken Bartholomeusnacht verbleeken.

Wel mocht Holland, en daarmee de overige provinciën, zich gelukkig achten, dat de Geuzen van 1572, gesteund door hun krachtige leiders, den strijd tegen de onderdrukking opnieuw hadden aangebonden, zoodat zelfs de katholieke Vondst, als hij zijn ode op de verovering van Grot neerschreef, jubelen kon:

„De vrijheid is geleid in 't kostelijk cement
 „Van dierbaar burgerbloed; en zoudt ge
 dan in 't end
 „Gedoogen, goede God, dat woeste en
 schennende handen
 „Dien pijler, opgericht in zee en water-
 landen,
 „Met ijzer, staal en vier verdelgen van
 den grond,
 „En wraak met schimp de plaats zou woen-
 nen, daar hij stond?
 „Ach, nimmer moet het schien, dat
 Spaansche slavernije
 „Le vrome nekken drukk' van Hollands
 burgerije!”

en onze Haagsche dichter Westerbaen in „Sijn Hoogheids uitvaart” met ontzetting terugdacht aan de dagen,
 „Die 't nemmer eynde was van branden
 en van blaecken
 „En d'armen onderdaen aen galgen en
 aen staecken
 „Des Hertochs moordlust boette en pael
 en vier en as
 „Van onverschrocke deugt de rechte
 meester was.”

Verbetering van de meest zinstorende fouten.

Blz.	5,	kolom	2,	regel	18,	<i>staat:</i>	1417,	<i>lees:</i>	1471.
"	7,	"	2,	"	25,	"	dag,	"	dag ¹⁾ .
"	7,	"	2,	"	64,	"	Kerkb.	"	Kerkh.
"	10,	"	2,	"	65,	"	Fullomius,	"	Fullonius.
"	13,	"	1,	"	35,	"	Romundt,	"	Roemundt.
"	14,	"	1,	"	16,	"	maakt,	"	maakten.
"	14,	"	1,	"	17,	"	voogden,	"	voogdes.
"	14,	"	1,	"	18,	"	iuquisitiën,	"	inquisiteur.
"	14,	"	2,	"	50,	"	Ltuherij,	"	Lutherij.
"	16,	"	1,	"	36,	"	myet,	"	nyet.
"	20,	"	1,	"	11,	"	4e,	"	de.
"	23,	"	1,	"	42,	"	han,	"	van.
"	24,	"	1	"	17,	"	woede,	"	woeden.
"	24,	"	1	"	22,	"	moest,	"	moesten.
"	24,	"	1	"	64,	"	Coelcoen	"	Calcoen.
"	27,	"	2	"	45,	"	Vertewariers,	"	Vettewariers.
"	28,	"	1	"	6,	"	terwijl in,	"	terwijl.
"	31,	"	2	"	17,	"	Aelfft,	"	Delfft.
"	39,	"	1	"	21,	"	5en	"	9en.
"	48,	"	2	"	17,	"	endere,	"	andere.
"	60,	"	2	"	51,	"	ze,	"	ze zich.
"	61,	"	1	"	32,	"	veler,	"	velen.
"	61,	"	1	"	40,	"	wijl,	"	wijl hier.
"	61,	"	1	"	56,	"	dier,	"	dien.
"	64,	"	1	"	51,	"	sonder,	"	sonder zijn.
"	75,	"	2	"	12,	"	21 Juli,	"	21 Juli 1574.
"	77,	"	1	"	66,	"	capiteinen,	"	capiteinen, hoplieden.
"	80,	"	1	"	4,	"	siecken,	"	sieckten.

Op bl. 72, kolom 2, behooren regel 2 en 3 te worden verwisseld.

De hier en daar uitgevallen letters en leestekens gelieve de lezer te verschoonen.